

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit. The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
<https://kksu.co.in/>

Digitization was executed by NMM

<https://www.namami.gov.in/>

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhed
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
<https://egangotri.wordpress.com/>

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

E

दाखल क्र. M-2515 विषय
नांव संमत्तक रत्न विवाह प्रयोग
लेखक/लिपीकार _____
पृष्ठ _____
काल _____ पूर्ण/अपूर्ण _____

m. 2515

॥ श्रीगणेशाय नमः श्रीगणेशपरिवारांगणेशं च सरस्वती ॥ आश्वलाय
नतच्छिष्या नृणाम्यपि तरंगुहं ॥ अथ किंचित्संक्षेपेण प्रयोगमात्रमु
च्यते यज्ञमानः कृताभ्यंगादिः स्वले कृतो दर्भपाणिः शुचिर्भूत्वा मं
गलसंभारं संभृत्य स्वले कृते गृहे गोमयोपलिप्तं भूमौ सोत्तरछदे भ
द्रासने उद्भुत्स्व उपविश्य स्वदक्षिणपार्श्वे त्वं संस्कार्य मुद्भुत्स्वमु
पवेश्य रंगवल्लीकायुक्ते भूतले प्रस्थपरिमितस्य बाधान्यस्योपरि द
क्षिणे उत्तरयोः सुवर्णरजतताम्रमृन्मयान्यतमकुलशब्दयमव्रणं

मनोहरमलंकृतं शुद्धपुण्यअलपूरितं सपल्लवं निधाय सूत्रवेष्टितोत्तरक
लशेषं चरत्नानि निक्षिप्य तदुपरिसित्तंतुलपूरितसपल्लवपात्रं निधाय
तत्पश्चिमदेशे प्रतिवचनसमर्थोस्तद्विषये श्राद्धादिष्वभुक्तवत्ते निषि
द्धप्रतिग्रहनिवृत्ताञ्जुचीन्सोत्तरीयान्दर्भपवित्रपाणीन्युग्मान्ब्राह्म
णान्याङ्गुरवानासने उपवेश्य गंधपुष्पादिभिरभ्यर्च्य यथाचारं ॥ सु
मुखश्चेत्यादि० लक्ष्मीनारायणभ्या० शचीपुरंदराभ्या० मातापितृभ्यां
इष्टदेवताभ्यो० कुलदेवताभ्यो० सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो० ॥ प्राणनायक्य

देशकालौ स्मृता अमुककर्मकरिष्ये ॥ तदंगं स्वस्तिपुण्या हवाचनं नो दीश्या
 द्वे च करिष्ये ॥ तदाहौ निर्विघ्नता सिध्यर्थं गणपतिपूजनं करिष्ये ॥ गण०
 शौनको गृत्समदो गणपतिर्जगती० गणपत्या वाहने विनियोगः ॥ गण०
 नात्वा गण० क्रुद्धिबुद्धि सहितं गणपतिमा वाहयामि० गणपतये नमः
 आसनं० पाद्यं० अर्घ्यं० आचमनीयं० स्नानं० स्नानानंतरमाचमनं० ॥
 वस्त्रं० उपवीतं० गंधं० पुष्पं० धूपं० दी० नैवेद्यं० आचमनं० फलं० तांबूलं०
 हस्तिणं० मंत्रपुष्पांज० वक्तुं उमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ अवि

प्रं कुरु मे देव सर्वकार्येषु सर्वदा ॥ ॐ महीधौः एषिवी ॥ ॐ षधयः स ॥ आक
लशेषुधाव ॥ इमं मे गं ॥ गंधद्वारं ॥ या ॐ षधीः पूर्वा ॥ कांडाकांडात ॥ अ ॥
श्वशेवो ॥ स्योना एषि ॥ याः फूलिनी ॥ सहिरत्नानि ॥ हिरण्यरूपः ॥ युवा
सुवासा ॥ पूर्णादर्वि ॥ तत्वायामिश्रुनः शोषावरुणस्त्रिष्टुप ॥ वरुण ॥ त
त्वायामिब्रह्मण ॥ उत्तरकेलशेवरुणं षोडशोपचारैरभ्यर्च्य ॥ पुण्या
हवाचनेनैवयः कुर्यात्कलशार्चनं ॥ दक्षिणस्थस्थिरश्चैव उत्तरस्थ
श्चरस्तथा न चालये दक्षिणस्थे उत्तरस्थस्तु चालयेत् ॥ अन्यथा

धर्महानिः स्यादेवं धर्मः सनातनः ॥ कृतशस्यमुखे विष्णुः कंठेरुदः स
माश्रितः ॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥ कुक्षौ तु
सागराः सर्वे सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ क्रूरे दोषयजुर्वेदः सामवेदोऽस्य
थर्वणः ॥ अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ॥ अत्र गायत्री
सावित्री शान्तिपुष्टिकरी तथा ॥ आयांतु मम शान्त्यर्थं दुरितक्षयका
रकाः ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तृतीया निजलदानदाः ॥ आयांतु मम
शान्त्यर्थं दुःमातृदेवो भव पितृदेवो भव आचार्यदेवो भव अतिथि

देवो भव आशिषः प्रार्थयते ॥ एताः सत्या आशिषः संतु ॥ अवनि कृतजा
नुमंडलः कमलमुकुल सदृशमंजलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना
सुवर्णपूर्णकुलशंधारयित्वा दीर्घानागानघोगिरयस्त्रीणि विष्णु
पदानि च ॥ तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु शिवा आ
पः संतु सौमनस्यमस्तु अक्षतं चारिष्टं चास्तु गंधाः पांतु सुमं
गंत्यं चास्तु अक्षताः पांतु अयुष्यमस्तु पुष्पाणि पांतु सौश्रिय
मस्तु तांबूलानि पांतु ऐश्वर्यमस्तु दक्षिणाः पांतु बहुदेयं चास्तु

दीर्घमायुः शान्तिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु श्रीर्यशोविद्याविनयो वित्तं बहुपु
 त्रं चायुष्यमस्तु यं कृत्वा सर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाः शुभाः
 शोभनाः प्रवर्तन्ते तमहमोकारमादि कृत्वा ऋग्यजुः सामाशीर्व
 च नं बहु ऋषिमत्तं संविज्ञानं भवद्विरनुज्ञातः पुण्यं पुण्याहं वाच
 यिष्ये वाच्यतां भद्रं कर्णेभिः दुर्विणोदाः सवित्तापश्चात्तात
 नवो नवो भव उच्चादिवि आप उदंतु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चसे
 यस्त्वा हृदा यस्मै त्वं सुकृते संत्वा सिंचामि यजुषा प्रजा मायुर्धनं

सु

च. व्रतनियमतपः स्वाध्यायकृतु दमदान विशिष्टानां ब्राह्मणमनःस
माधीयतां. समाहितमनसः स्मः प्रसीदंतु भवेतः प्रसन्नाः स्मः शान्ति
रस्तु. पुष्टिरस्तु. तुष्टिरस्तु. रदिरस्तु. अविघ्नमस्तु. आयुष्यमस्तु.
आरोग्यमस्तु. शिवं कर्माधर्मस्तु समृद्धिरस्तु. कर्म समृद्धिरस्तु. वेद
समृद्धिः शास्त्रसम. पुत्रसम. धनधान्यसमृद्धिः. इष्टसंपद. अरिष्ट
निरसनमस्तु. ॥ यस्यापंतस्प्रतिहत्तमस्तु. यष्टुयस्तदस्तु. उत्तरेकर्म
एव विघ्नमस्तु. ॥ उत्तरोत्तरमहरहं भिवृद्धिरस्तु. उत्तरोत्तराः क्रियाः

शुभाः शोभनाः संपद्यन्तां ॥ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु तिथिकरण
 मुहूर्तनक्षत्रग्रहस्त्याधिदेवताः प्रीयन्तां तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रेस
 ग्रहे स देवते प्रीयेतां दुर्गापांचाल्यौ प्री० अग्निपुरोगा विश्वेदेवा प्री० यन्तां
 इन्द्रपुरोगामरुद्राः प्री० ब्रह्मपुरोगाः सर्ववेदाः प्री० माहेश्वरी पु
 रोगा मातरः प्री० वसिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः अरुंधती पुरोगा एक
 पत्न्यः प्री० ऋषयश्छंदसां स्याचार्या वेदायज्ञाश्च प्री० ब्रह्मच ब्राह्मण
 च प्री० श्रीसरस्वत्यौ प्री० श्रद्धामेधे प्री० भगवती कात्यायनी प्री० यन्तां
 येतां वेतां

भगवतीमाहेश्वरी. भगवतीपुष्टिकरी. भगवतीतुष्टिकरी. भगवतीत्र-
ष्टिकरी. भगवतीवृष्टिकरी. भगवंतौविघ्नविनायकौ प्रीये. भगवा-
न्स्वामीमहासेनः सपत्नीकः ससूतः सपार्षदः सर्वस्थानगतः
प्रीयं^{तां} हरिहरहिरण्यगर्भाः प्री. सर्वाग्रामदेवताः प्रीयंतां॥
सर्वाः कुलदेवताः यंबहिः॥ हताश्वब्रह्मद्विषः हताः परिपंथि-
नः हताअस्यकर्मणोविघ्नकर्तारः शत्रवः पराभवंयातु. शाम्य-
तुघोरणि. शाम्यंतुपापानि. शाम्यंहीतयः॥ शुभानिवर्द्धतां॥

६
शिवा आपः संतु शिवा ऋतवः संतु शिवा अग्रयः शिवा आहुतयः
शिवा अषधयः स शिवा वनस्प शिवा अतिथयः अहोरात्रे शिवे स्या
तां निका मे निका मे नः पर्जन्यो वर्षतु पत्न्यो न अषधयः पच्यंतां
योगक्षेमो नः कल्पतां शुक्रांगारक बुध बृहस्पति शनि राहु केतु सो
म सहिता आदित्य पुरोगाः सर्वे ग्रहाः प्रीयंतां भगवान् नारायणः
प्रीयंतां भगवान् पर्जन्यः प्रीयंतां भगवान् स्वामी महासेनः पुण्या
हं कालान्वाचयिष्ये ॥ वाच्यंतां उद्गाते वशकुने याज्ञया यजति ६

संस्क्रुते ॥ यत्पुण्यं नक्षत्रं तद्दुक्कृतोपव्युषः यद्वै सूर्य उदेति ॥ अथ
नक्षत्रं नैति ॥ यावत्तितत्र सूर्यो गच्छेत् ॥ यत्र जघन्यं पश्येत् ॥ तावत्ति
कुक्कृतयत्कारी स्यात् ॥ पुण्या ह एव कुक्कृते ॥ तानि वा एतानि यमनक्ष
त्राणि यान्येव देवनक्षत्राणि ॥ तेषु कुक्कृतयत्कारी स्यात् ॥ पुण्या ह
एव कुक्कृते ॥ मह्यं कुटुबिने महाजनान्नमस्कुर्वाणाय आशीर्वचन
मपेक्षमाणाय अमुक्कर्मणः पुण्या ह भवन्तो ब्रुवंतु ॥ ॐ पुण्या
हं ॥ त्रिः ॥ स्वस्तये वायु ॥ आदित्य उदयः घन्ति ॥ स्वस्ति न इंदो ॥ अष्टौ

७
देवा वसवः सोम्यासः चतस्रो देवी रजराः श्रविष्ठाः ते यज्ञं पातुरज
सः पुरस्तात् ॥ संवत्सरीणाममृतं दुःस्वस्ति मस्यमित्यादि अस्य
कर्मण इत्यंतं पूर्ववत् आयुष्मते स्वस्ति वि ऋध्यामस्तोमं सर्वा
मृद्धिमधु वेद ऋध्यास्महव्यैर्नमसोपसद्यः मित्रं देवं मित्रधे
यं नो अस्तु ॥ अनूराधान् हविषा वर्द्धयंतः शतं जीवशरदः सवा
राः त्रीणि त्रीणि वै देवानामृद्धानि त्रीणि च द्यौं सि त्रीणि सवमानि
त्रय इमे लोकाः ऋध्यामेव तद्दीर्य एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति मस्य

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

सि.

स्ते दक्षिण कुलशं कामहस्ते गृहीत्वा ताभ्यां धारयं संततं पात्रं निषिंचे
देभिर्मंत्रैः वास्तोष्पते ३ अमी वहवा ॥ शिवं शिवं ॥ अभिषेके कामतः
पत्नी ॥ समुद्रज्येष्ठा ॥ सलि ॥ ४ त्रायंतामिह ॥ २ इमा आपः शि ॥ भूर्भुवः
स्वः ॥ अमृताभिषेकोस्तु ॥ तत आचार प्राप्तं वस्त्रादिदानं तत्परि
धानं च ॥ पुनर्वस्त्राणि ॥ एवं स्वस्तिवाचनं कृत्वा मातृकाः पूजयेत् ॥
पद्मा ॥ गौरी ॥ पद्मांशुची ॥ मेधां ॥ सावित्री ॥ विजयां ॥ जयां ॥ देवसेनां
स्वधां ॥ स्वाहां मातृलोकमातृ ॥ गणपतिं दुर्गां क्षेत्रपालं धर्तिं ॥ पु

हिं. सन्या तु हिं. रत्नानः कुलदेवतां. ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी चैव
वीतथा ॥ वाराही च तथेन्द्राणी चामुञ्जः सप्तमातरः ॥ गौर्यादिषोडशमा
तृः ब्राह्म्यादिसप्तमातृः आवाहयामि ॥ तदस्तु मित्रावरुणगहा वै
प्रतिष्ठा. सुप्रतिष्ठितमस्तु. गौर्यादिषोडशमातृभ्यो. ब्राह्म्यादिसप्त
मातृभ्यो नमः. आसनादिषोडशोपचारैः पूजयेत्. दूर्वाअक्षतानज
तंचादय. ॥ ततो नां दीश्रादु ॥ सत्यवसुसंज्ञिका विश्वे देवाः नां दीमु
खाः भूर्भुवः स्वः इदं देवः पाद्यं स्वाहानमम ॥ मातृपितामही प्रपिता

मह्यः नां दीमुखाः भूर्भुवः स्वः इदं • पितृपितामहप्रपितृमहाः नां दीमुखाः
भूर्भुवः स्वः मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहाः पत्नीसहिता
नां दीमुखाः भूर्भुवः स्वः सत्यवसुसंज्ञिका विश्वे देवाः नां दीमुखाः भूर्भु
वः इदं वः आसनगंधाद्युपचारकल्पनं स्वाहानमम • मातृपितामहीप्र
पितामह्यः नां दीमुखाः भूर्भुवः स्वः पितृपितामहप्रपितामहा नां दीमु
मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहाः सपत्नीकाः नां दी • भूर्भुवः
स्वः आसनगं • सत्यवसुसंज्ञिका विश्वे देवाः नां दीमुखाः भूर्भुवः स्वः

युग्मब्राह्मणभोजनपर्यासंदास्यमानमन्नं यथाशक्तिसोपस्करं स्वा
हानमः मातृपितामहीप्रपितामहः नांदीमुखः भूर्भुः पितृपिता
महप्रपितामहाः नांदीमुखः भूर्भुः मातामहमानुः पितामहमा
नुः प्रपितामहाः पत्नीसहिताः नांदीमुखः भूर्भुवः स्वः गौर्यादिषो
डशब्राह्म्यादिसप्तमातरश्च भूर्भुवः स्वः इदं वः युग्मब्राह्मणभोज
नपर्यासंदास्यमानमन्नं यथाशक्तिसोपस्करं स्वाहानमम इयं च
वृद्धिः। उपास्ये गायः धावतामधुः अक्षन्नमीः रुतस्य नांदीश्राद्ध

स्य प्रतिष्ठासिध्यर्थं द्राक्षा मलक निष्क्रयणी दक्षिणं दातुमहमुत्सज्ये०
 प्रजापते न त्व० अने न नां दी श्राद्धे न नां दी मुखदेवताः प्रायंतो वृद्धिः० मा
 ता पितामही चैव तथैव प्रपितामही॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपि
 तामहः॥ मातामहस्तृप्तिता च प्रमातामहकादयः॥ एते भवंतु सुप्री
 ताः प्रयच्छंतु च मंगलं॥ इळा मग्ने पुरुदंसं० ततो मातृका विसृजयेत्
 जीवन्मातृकस्य न मातृपार्वणं० जीवन्मातामहस्य न द्वारलोपात् जी
 वस्मिन्मातृस्तु येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः॥ ॥ इति नां

दीश्रादुप्रयोगः अथस्थालीपाकप्रयोगः यजमानदेशकालौस्मत्वा
ममोपातदुरितस्यद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं० दर्शपूर्णमासाभ्यांस्था
लीपाकाभ्यांयस्ये० तत्रेदानीं पूर्णमासस्थालीपाकेनयस्ये० दर्शितु० द
र्शस्थालीपाकेनयस्ये० तदंगसंछित्तोपलेपनोल्लेखनाग्निप्रतिष्ठाप
नंचकुरिष्ये॥ जुष्टोदमूनाआत्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप्० एघग्नेराहुगणे
गौतमोग्निस्त्रिष्टुप्० अग्न्यावाहनेविनियोगः॥ जुष्टोदमूना० एघग्ने
इहहोता० समस्तैर्व्याहृतीनां परमेशी प्रजापतिः प्रजापतिर्ब्रह्मी०

१
अग्निप्रतिष्ठापने भूर्भुवः स्वरो मग्निं प्रतिष्ठापयामि। चत्वारिंशं गावाम देवो मि
स्त्रिष्टुप् अग्निध्याने वि० चत्वारिंशं गा० सप्तहस्तश्चतुःशृंगः सप्तजिह्वो
द्विर्वैकः त्रिपास्य सन्नवदनः सुखासीनः शुचिस्मितः ॥ स्वाहां तु दक्षि
णेषां श्वेदेवां वा मे स्वधां तथा० विष्वदक्षिण हस्तैस्तु शक्तिमन्ने सुचं सु
खं ॥ तौ मरं व्यजनं वा मे घृतपात्रं च धारयन् ॥ आत्मभिमुखमासीन ए
वं रूपो हुताशनः ॥ अग्ने वैश्वा नरशां तित्य गोत्र मे षध्वज प्राप्नुस्व मम
संमुखो भव ॥ यदि समिदादौ समारोपितो ग्निस्तर्हि प्रत्यवरोहणं

११

न शार्ये। तत्रैवं प्रत्यवरोहेत्यस्य हिरण्यगर्भोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्निप्रत्यवरोहणे विवि-
 योगः॥ प्रत्यवरोहः शंयोः० तदंगमन्वाधानं च करिष्ये अस्मिन्नन्वाहिते गो-
 जातवेदसमग्निमिधौ प्रजापतिं प्रजापतिं चाधारदेवते आज्येन अग्निषो-
 मो चक्षुषी आज्येन० अत्र प्रधानं० अग्निमग्नीषोमौ प्रधानदेवते च रुद्रव्ये-
 ण० दर्शे तु अग्निमिंद्राग्नी च प्रधानदेवते च रुद्रव्येण० शेषेण स्विष्टकृ-
 तमिधमसन्नहनेन रुद्रमया समग्निं देवान्विष्णुमग्निं वायुं सूर्यं प्रजा-
 पतिं च एताः प्राप० श्रित्तदेवता आज्येन ज्ञाता ज्ञातदोषनिबर्हणार्थं

त्रिगमालदर्शस्थालीपाकहोमदेव
 तापरिग्रहार्थमन्वाधानं क०

विवारमग्निं मरुतश्चाज्येन एवं सांगेन कूर्मर्णसद्यो यस्ये • आहतीनां प्रजाप
 तिः प्रजापतिर्बृहती • अन्वाधानसमिद्धो मे विनि • भूर्भुवः स्वः स्वाहा • प्रजा
 पतयद् दं • इध्मा बर्हिषोश्च सं न हनं • ततः प्रतिपदि प्रातरौ पासनं हुत्वा
 ग्निं परिसमुखं परिस्तृणीयात् • अग्नेः षोडंभिर्दग्धैः प्राच्यादिषु परि
 स्तृतिः युग्मैः प्रादेशमात्रैश्च पूर्वाग्रैः सर्वदिक्ष्वपि • कौश्चिदुत्तरतो द
 भां नां स्तीर्य परिषिचति • दग्धैर्षूत्तरतो द्वे द्वे पात्राणि न्यचि आसादये
 त् • । दग्धैर्षु दक्षिणसव्यपाणिभ्यां क्रमेण च रुक्मालीप्रोक्षयेत्

कसुबौ प्रणीताज्यपात्रे इध्मावर्हिषीशूर्पकृष्माजिनेउलूखलमुसलेवेति
सादयेत्. द्वेदेउदगपवर्गप्राक्स्थान्युद्धान्यासादयेत्॥ आज्यहो
मेतुप्रोक्षणीसुबौ प्रणीताज्यपात्रे इध्मावर्हिषीचततः प्रोक्षणीपात्र
मुत्तानंकृत्वा तदुपरि द्वेपवित्रे निधाय शुद्धाभिरद्भिः पूरयित्वा गंध
पुष्पादिक्षिप्त्वा अपस्त्रिरुसूयपात्राण्युत्तानानि कृत्वा इध्मां विस्रस्य
सर्वाणि त्रिः प्रोक्षेत्॥ ततः प्रणीतामग्नेः प्रत्यङ्मुखाय तत्र पवित्रे
निधाय उदकं पूरयित्वा॥ भूर्भुवःस्वः ब्रह्मणे इदमासनं. उत्तरतो ब्र

मप्रणीताथै इदमासनं ब्रह्मन्नपः प्रणोष्यामि भूर्भुवः सर्वहस्पतिप्रसू
 तः ॐ प्रणय ० अग्नये स्वा जुष्टं निर्वपामि मंत्रावत्या चतुरश्रतुरोमुष्टी
 निरूप्य ० अग्नीषोमाभ्यां जुष्टं निर्वपामि इति तथैव निरूप्य ० अग्नये
 स्वा जुष्टं प्रोक्षामि तितथैव प्रोक्षयेत् ० दर्शतु ० अग्नीषोमस्थाने इन्द्राग्नि
 भ्यां जुष्टं निर्वपामि इति निर्वपेत् ० तथैव प्रोक्षेत् ० ततः प्रत्यग्नीवं रुक्मा
 जिनं निधाय तदुपरि उलूखलनिधाय ब्रीहिनोप्यतं दुलान्त्रिः शुक्ली
 कुर्यात् ० ततः श्वरं श्रपयेत् ० ततः परिस्तरणं हृदि ० उत्तरतः अंगार

नपोऽस्य आज्यपात्रं निधाय विलिनाज्यं निक्षिप्य वामहस्तेन दर्भाग्रद्वयं धत्वा
 एकैनावज्वल्य द्भागुद्वयं निक्षिप्य उत्सुकेन चरुसहितं त्रिः पर्यग्निकरणे
 कुर्यात् ॥ उत्सुकं निरस्या पउपस्य श्यांगारानग्नौ क्षिपेत् ॥ अंगुष्ठोपकं नि
 शिकाभ्यां पवित्रे गृहीत्वा ॥ सवितुष्टा हिरण्यस्तूपः सविता पुर उस्मि क
 आरज्यस्योऽस्य वने विनियोगः ॥ सवितुष्टा प्रसव ॥ मि ॥ प्रागुत्पुनाति ॥
 सरुमंत्रेण ॥ द्वितूष्मी ॥ पवित्रे अद्भिः प्रोक्ष्या ग्नौ प्रहरेत् ॥ ततो बर्हिण
 स्तरणं ॥ तदुपरि आज्यपात्रं निधाय ॥ दक्षिणहस्तेन सुक् सुवौ गृहीत्वा

संदाय स्वाहा २

सद्येन नोऽश्विर्दुर्भा नादाय सहेनाग्नौ प्रताप्य दंके निधाय सुवं वाम हस्ते ग
 हीत्वा सुव विलेदुर्भा ग्रेण त्रिः संमृज्य तथैव सुव एहं दुर्भा ग्रेण आत्माभि
 मुखं त्रिः संमृज्य कुशमूलेन एष्ठादा रभ्य विलपयंतं त्रिः त्रिः संमृज्य प्रो
 क्ष्य प्रताप्य यत्तादुत्तरतः स्थापयेत्० तथैव सुव संमृज्य प्रोक्ष्य प्रताप्य
 सुवादुत्तरतः स्थापयेत्० संमार्गं दुर्भा न्योक्ष्य ग्नौ प्रहरेत्० सुवेणाज्यं ग
 हीत्वा चरुमभिघार्योदगुद्वास्या ग्नाज्ययोर्मध्ये न नीत्वा ज्या दक्षिणतो
 बर्हिषि सांतरमासाद्य तन्मध्ये एकं पात्रं निधाय ग्निमंलं कुर्यात्० वि

श्रानि न इति तिस्र एणं आवेयो वसु सुतो गिस्त्रिष्टुपू. द्वाभ्यामर्चनेत्यपोप
स्थाने वि. विश्रानिनो. स्वस्ति. ततः पाणिनेर्धमादायाभिधार्य ॥ अ
यंत इधो वामदेवो जातवेदा अगिस्त्रिष्टुपू. इधम हवने. अयंत इधम आत्मा
जातवेदस्तेनेध्वस्ववर्द्धस्ववेद्वर्द्धयचास्मान्न जया पशुभिर्ब्रह्मवर्च
सेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा. जातवेदसेनय इदं. सुवेणाज्यं गृही
त्वा वाया व्यदिशमारभ्याग्नेयी पर्यंतमाज्यधाराम जुहुरेत्. प्रजा
पतिं मनसा स्मरन्ध्याय स्वाहेति जुहुयात्. तथैव नैर्वतीदिशमा

२५

इदमिन्द्रा
ग्निभ्यां

रभ्य ईशानी पंर्य तं जुहुयात् उभयत्र प्रजापतय इदं अग्नये स्वाहा अग्ने
रुत्तरतः सोमाय स्वाहेति अग्ने देहि एतः अग्नय इदं सोमायेदं ॐ
अग्नये व्रतपतये स्वाहा ॥ चरो रद्वे मुधस्य इदमग्नये इदमग्नीषोमा
भ्यां इत्यभिमुख्य दव्या उपस्तीर्य चरुस्थालीत अंगुष्ठ पर्वमात्रं मध्या
त्पूर्वा दूर्वा त गृहीत्वा पंचावत्ती चेन्मध्यात्पूर्वा दूर्वा सश्चा दूर्वा च गृहीत्वा
चरुमभिघार्या वत्तमभिघारयेत् ज्ञाम दद्यावत्सविदा वार्षिषे
एणस्तथैव च भार्गवश्चा वना और्वाः पंचावत्ति न ईरिताः सुक्

१५

पार्श्वेनाग्रये स्वाहा. अग्रय इदं. तथैव पात्रं तरा दृहीत्वा अग्नीषोमाभ्यां स्वा.
अग्नीषोमाभ्यामिदं. दार्षे तु. अग्नीषोमस्थाने इडाग्निभ्यां स्वाहेति विशेषः.
त्यागस्तथैव. प्राक् संस्थमुदरं संस्थं हुत्वा पुनर्देव्यामुपस्तीर्य चरारुत्तरादूर्ध्वं स कृ
त्स कृ दृहीत्वा देव्यामोष्य. पंचावन्तीनां तु हविर्भाग द्वयेऽपि उत्तरादूर्ध्वं सूर्य
वोर्दूर्ध्वं च द्विर्द्विरवदाय पात्रं स्थप्य नमिष्यार्यं अवत्तं तु द्विरभिष्यार्यं. यद्
स्येति हिरण्यगर्भो ग्निरतिधृतिः स्विष्टकृद्वोमेविनियोगः। यदस्य कर्म
णोऽस्य रश्मिचं यद्वा न्यूनमिहाकरं। अग्निश्च स्विष्टकृद्विद्वत्सर्वस्विष्टं सु

दुतं करोतु मे० अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वप्रायश्चित्ताहुतीनां कामा
 नां समर्द्धयित्रे सर्वा न्नः कामा समर्द्धय स्वाहा० स्विष्टकृते अग्नये इदं० रुद्र
 य स्वाहा रुद्रये इदं० अप उप स्पृश्य० सुवेण प्रायश्चित्ताहुतीर्जुहुया
 त० तत्र मंत्राः॥ आयासावयसा कृतो या स न्हव्यमूहिषेया नो धेहिषैष जं स्वा
 हा० अयसे अग्नये इदं० अतो देवा अवंतु० देवेभ्य इदं० इदं विष्णुः०
 विष्णुव इदं० भूस्वाहा अग्नये इदं० भुवः स्वाहा० वायव इदं० स्वः स्वा

सांगतासिध्दर्थे३

हा० सूर्यायेदं० भूर्भुवःस्वःस्वाहा प्रजापतयइदं० अनाज्ञातंयदाज्ञातं०
पुरुषसंमितो० यस्याक्वामनसा० अग्नयइदं० यद्वो देवा अति० मरुद्भ्य
इदं० बर्हिषि पूर्णं पात्रं निनयेत्॥ पूर्णं मसि पूर्णं मे भूयाः० श्रेष्ठाः॥ प्रा
च्यादिशि० दक्षिणस्यादिशि० प्रतीच्यादिशि० उदियादिश्यापः० उर्ध्वायां
दिशिय० आपो अस्मान्मातरः० एमि॥ इदमापः प्रवहत० सुमित्रा नभा
प० द्विष्मस्तंहन्मि० निर्वर्त्ति देशे कुशाग्रैरप० सिंचेत० माहं प्रजा० य
आग्नेयापि मुखस्ति एनू० अग्ने त्वं नो अंतमः० सखिभ्यः० ॐ चमेस्वर

श्रु० नमः॥ स्वस्ति श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं बलं० आयुष्यं ते
 ज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहन० मानस्तोके कुसोरुद्रो जगती० विभूति
 धारणे विनियोगः॥ मानस्तोके तनये० आयुषं जमदग्नेः कश्यपस्य
 आयुषं० अगस्त्यस्य आयुषं० यदेवानां आयुषं० तन्मो अस्तु आयुष
 मिति शिरसि॥ परिस्तरं विस्वस्य० परिसमूह्य० पर्युक्ष्य० ॐ विश्वा
 नि० हविरुच्छिष्टं ब्रह्मणे तद्भावे ब्राह्मणेभ्यो दातुमहमुत्तजे०॥
 यस्य स्मृत्या० अनेन पौर्णमासस्यालीपाकेन कर्मणा श्री परमेश्वरः

प्रीयंतां० यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या तपो० प्रमादात्कुर्वतां क० तत्सद्ब्रह्मा
र्पणमस्तु॥ ॥ इति स्थालीपाकप्रयोगः॥ ॥ अथ कर्मविशेषेऽग्निना
मानि० पावको लौकिकोऽस्यग्निः प्रथमः संप्रकीर्तितः॥० अग्निस्तु मारु
तो नाम गार्गाधाने विधीयते०॥ ततः पुंसवने ज्ञेयः पवमानस्तथैव
च० सीमंते मंगलो नाम प्रबलो जातकर्मणि० नाम्नि वै पार्थिवोऽस्य
ग्निः प्राशने तु शुचिः स्मृतः॥ सभ्यो नाम सचौले तु व्रतादेशे समुद्र
वः गोदाने सूर्यनामाग्निर्विवाहयो जको मतः॥ आवसथ्ये द्विजो ज्ञेयो

वैश्वदेवेतु रुक्मकः॥ प्रायश्चित्ते विटश्चैव पाकयज्ञे तु पावकः॥ देवानां
 हव्यवाहश्च पितॄणां कव्यवाहनः॥ शान्तिके वरहः प्रोक्तः पौष्टिके बल
 वर्धनः॥ पूर्णहृत्या मिलो नाम क्रोधो ग्निश्चाभिचारके वश्यार्थे कामदे
 नाम वनदा हेतुदूषकः॥ कुक्षौ तु जठरे ज्ञेयः कव्यादौ मृतदाहने॥ व
 न्निनामालसहो मेकोटिहो मे हताशनः॥ समुद्रवाडवो ह्यग्निः क्षये
 संवर्तकस्तथा॥ ब्रह्मा वै गार्हपत्यश्च ईश्वरो दक्षिणस्तथा॥ विष्णु
 राहवनीयः स्यादग्निहोत्रे त्रयो मयः ज्ञात्वैव मग्निनामानि गृह्यक

र्मसमारमेत् ॥ ॥ इति परिभाषा ॥ ॥ रजोदर्शनानंतरं चंद्रताराद्य
नुकूलेशु चोद्देशे सुस्नातया पत्न्या युतः पतिः प्राङ्मुख उपविश्य देश
कालौ स्मृत्वा मम पत्न्याः प्रथमरजोदर्शने अमुकदुष्टमासादिसूचि
तसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं संग्रहमखांशौ न
कोक्तांशौ तिकरिष्ये ॥ तद्दंगंगणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मात्र
कापूजनं नांदाश्रादुंच करिष्ये ॥ अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोऽस्य
नोहं अमुकशर्मा अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोऽस्य न अमुकवे

२९
दं तर्गता मुकुशाखाध्यायिनं अमुकुशमार्गं अस्मि नृजो दर्शनं
ति कर्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं वृणो। वृत्तोऽस्मि तत्रैव ब्रह्माणं ततश्च
रो ह्येवात्र खिन्नो वृणुयात्॥ गंधादिभिरभ्यर्च्य। ततः आचार्यः॥ ॥
प्राणनायक्यदेशकालौ संकीर्णं मुकुशमार्गं गत्वेन यज्ञमानवृत्तो
हं आचार्यकर्मकुरिष्ये॥ गौरसर्षपांश्चिदीर्य यदत्र संस्थितं भू
तं स्थानमाश्रित्य सर्वदा॥ स्थानं यत्का तु तत्सर्वं यत्र सं तत्र गच्छ
तु॥ अपक्रामं तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशः॥ सर्वेषामविशे

१९

धेनव्रह्मकर्मसमारसे॥॥गायत्र्यागोमूत्रं॥गंधद्वारमितिगोमयं॥आ
प्यायस्वेतिक्षीरं॥दधिकाव्याइतिदधि॥शुक्रमसिज्योतिरसितेजोसि
ष्टं॥देवस्यत्वेतिकुशोदकं।प्रणवेनालोड्य॥शुचीवोहव्याः॥अग्निः
शुचि०३आपोहिष्ठा०३एभिर्मंत्रैःपंचगव्येनप्राक्ष्यं०ईशान्यांस्वस्ति
कानिकुर्यात् तत्रमहीद्यौरितिमंत्रावृत्याविषुस्थानेषुभूमिंस्पृष्ट्वा॥
ॐषधयःसंव०इतिव्रीहान्निक्षिप्य०आकलशोच्चितिमंत्रावृत्याकलशा
न्निधाय०प्रसुवदूतिनवर्चस्यसूक्तस्यसिंधुह्रिषेयमेधोनद्योजगती

कलशेषूदकपूरणे विनियोगः॥ ॐ पुं प्रसुक्कापोमहिमानमुक्त्वः॥ याः
 प्रवत्त इत्यस्य वसिष्ठेन द्यः शक्करी कलशेषूयाः प्रवत्तोक्त्वः ततः गं
 धद्वारा मिति मंधं विषु कलशेषु सिद्धा ॐ षधयः संवदंते यवान्निक्षि
 प्य ० या ओषधीः पूर्वाजाता इति सर्वौषधीर्निक्षिप्य ० ततः मध्यकुंभे
 ब्रीहियवमाषमुद्रकं गुश्यामाकान्निक्षिपेत् ॥ ततः गायत्र्या उंदुव
 रकुशपूर्वारक्तोत्पले चंपकविल्वविष्णुक्रांता तुलसीवर्हिषशंखपु
 ष्पीशतावर्यश्च गंधानिर्गुडीरक्तसर्षपा मार्गपत्ताशपनसजीवक

प्रियंगुगोधूमवीर्यश्वदधिदुग्धशतपद्मपत्रनीलोत्पलसितरक्तपीतकुंरं
टंकुं गुजावचाभद्रमुस्तकारुण्यनिर्द्वात्रिंशदौषधानिसर्वाण्यथा
संभवं वाक्षिपेत्। त्रिषु कलशेषु कांडाकांडादिति दूर्वाः॥ अश्वश्वेव इति
पंचपल्लवान्। गजाश्च स्थानरथ्या वल्मीकसंगमहेदगोष्ठस्थामृदः
स्थो ना एषिवीति सिद्धिः। याः फलिनीरिति पूगी फलानि। रहिरत्नानी
ति कनककुलिशानीलपद्मरागमौक्तिकानि पंचरत्नानि निक्षिपेत्॥
हिरण्यरूप इति हिरण्यं। युवासुवासा इति सूत्रेण वाससाचकलश

कंठान्वेष्टयित्वा गंधाक्षतपुष्पमालामिः कलशाभूषयेत् पूर्णद्वक्तिपूर्ण
 पात्रं निधाय । ततो मध्यकुंभे गायत्र्या विश्वामित्रो भुवनेश्वरी गायत्री भुव
 नेश्वर्या वाहने वि तस्मै वितुर्वरेण्यं भुवनेश्वरी मावाहयामि तद्दक्षिण
 कलशे इन्द्राणी वृषाकपिरिन्द्राणी पंक्तिः इन्द्राण्या वाहने वि इन्द्राणी मा
 सुनारिषु इन्द्राणी मावाहयामि तदुत्तरतः इन्द्रा विश्वामित्र इन्द्र
 गायत्री इन्द्रा वाहने विनियोगः ॥ इन्द्रा वृषभं वपं इन्द्रा वाहया
 मि तत्तत्तुक्तमंत्रैः उक्तक्रमेण षोडशोपचारपूजां कुर्यात् ॥ ततो

मध्यकुम्भे आचार्यो ह सहस्रं अष्टोत्तरशतं वा गायत्री जपत्वा श्रीसूक्तं
जपेत् ॥ हिरण्यवर्णमिति पंचदशार्चस्य सूक्तस्य कर्दमानंदचिकी
र्तेन्द्रिरासुता ऋषयः श्रीदेवता आद्यास्ति सोऽनुष्टुभः तत एका प्रस्तार
पंक्तिः ततो द्वे त्रिष्टुभौ ॥ अंस्या प्रस्तारपंक्तिः ॥ जपे विनियोगः ॥ हिरण्य
वर्णं हरिणीसूक्तं ॥ तत एकोऽरुत्तिक ॥ दक्षिणं कुम्भे रुद्रसूक्तानि जपे
त् ॥ कुद्रुद्रायेति नवर्चस्य सूक्तस्य घोरस्व एवोरुद्रो गायत्री ॥ अंस्यानुष्टु
पः ॥ इमारुद्रायेत्येकादशार्चस्य सूक्तस्य कुसोरुद्रो जगती ॥ अंस्याद्वेन

एभौ जपे वि० आते पितरिति पंचदशार्चस्य सूक्तस्य गत्समदोरुदस्त्रि
 ष्टपू० इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति च तस्य एणं वसिष्ठो रुद्रो जगती०
 अंत्या निष्टपू० आ वो एजानं वामं देवो रुद्रस्त्रिष्टपू० तमुष्टु हि भो मो
 त्री रुद्रस्त्रिष्टपू० भुवनस्य पितरं त्रिजिह्वा रुद्रस्त्रिष्टपू० त्र्यंबकं वसि
 ष्ठो रुद्रो नुष्टपः जपे विनियोगः॥ अथान्योत्रस्त्रिगुंतरे कंभे० एका
 दशावती रुद्रं जपेत्॥ शं न्न इंद्राग्नी पंचदशार्चस्य सूक्तस्य वसिष्ठो वि
 श्वे देवास्त्रिष्टपू० जपे विनि० ततः कंभपश्चिमे देशे स्थिते गिंपणीय०

वरहनामानमग्निप्रतिष्ठाप

अस्मिन्नुरजोदर्शनशान्तिकर्मणि स्थंडिलोपलेपनोल्लेखनाद्यग्निप्रतिष्ठाप
नेचकुरिष्ये इति संकल्प्यग्निध्यानां तं कृत्वा तदीशान्यां वेद्यां नवग्रहा
दीपं स्तत्तन्मंत्रैरावाह्यं तद्यथा ॥ प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा दे
वता देवी गायत्री छंदः व्याहृतीनां क्रमेण जमदग्निभरद्वाज भृगव ऋष
यः अग्निर्वायुः सूर्यो देवता । देवी गायत्री देवी उष्मिक देवी बृहस्पति
सि सूर्याद्यावाहने विनियोगः ॥ तत्र ग्रहपीठमध्ये वर्तुले प्राङ्मुखं स
र्यं आरुह्य न हिरण्यस्तूपः सविता निष्टुप । सूर्यावाहने विनियोगः ॥

ॐ आरुस्मे नर० भूर्भुवःस्वः कृत्विंगदेशो द्रवका श्यपगोत्रसूर्यहागछेह
 तिष्ट पूजां गहाण सुमुखो वरदो भव ॥ ततः आग्नेयचतुरस्रप्रत्यङ्मुखं
 सोमं० आप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री० सोमा वाहने वि० आप्यायस्व
 स० यमुनातीरो द्रवकात्रेयसगोत्रसोमे हागछे हतिष्टेति० ततः दक्षि
 णे त्र्यंगुले त्रिकोणे दक्षिणमुखं सोमं अग्निर्मूर्धा विरूपो गारको गा
 यत्री० अंगारका वाहने वि० अग्निर्मूर्धा दि० भूर्भुवःस्वरवंती समुद्र
 वभारद्वाजगोत्रसोमे हागछे हतिष्ट पूजां गहाण० ततः दृशान्ये वा

एणाकारेचतुरंगुलेउदङ्गुरं बुधः उदुध्यध्वंसो म्यो बुधो बुधस्त्रिष्टुप्। बु
धावाहनेवि० उदुध्यध्वंसमनसः स० भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्रव आत्रेय
सगोत्रबुधेहागछेहतिष्टपूजा० उत्तरेदीर्घचतुरस्त्रेउदङ्गुरं बृहस्प
ति० बृहस्पतेगृहसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्० बृहस्पत्यावाहनेवि० बृह
स्पतेअतिप० भूर्भुवः स्वः सिंधुदेशोद्रव अंगिरसगोत्रबृहस्पतेद्रुहा
गछेहतिष्टपू० ततः पूर्वपंचकोणेप्राङ्गुरं शुक्रं शुक्रः शुशुक्रान्या
राशरः शुक्रोद्विपदाविराट्० शुक्रावाहनेवि० शुक्रः शुशुक्राः उ० भू

भूर्भुवःस्वः भोजकटदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्लेहागछे हतिष्टपूजां गृहाण
 ततः पश्चिमेधनुराकारे मंडले प्रत्यङ्मुखं शनिः ॥ शमग्निरिदं विधिः शनि
 रक्षिकः शनैश्च रावाहने वि० शमग्निरग्निभिः ० भूर्भुवःस्वः सौराष्ट्रदे
 शोद्भवकाश्यपसगोत्रशनिश्च रेहागछे हतिष्टपू० ततो नैर्ऋत्ये शूर्पाका
 रे दक्षिणमुखं राहुं ० कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री ० राक्तावाहने विनि
 कयानश्चित्रः ० भूर्भुवःस्वः रातीनापुरोद्भवपैत्री नसगोत्रराहोद्भवाग
 छे हतिष्टपूजां ० ततो वायव्ये ध्वजाकारे दक्षिणमुखं केतुं केतुं मधु

छंदाः केतुर्गायत्री० केत्वावाहनेवि० केतुं हएवन्न० भूर्भुवःस्वः अंतर्वेदी समु
द्रवजैमिनसगोत्रकेतो इहा गच्छे हतिष्टपू० ॥ ॥ अथाधिदेवताः सूर्यद
क्षिणपार्श्वे० चंबकं वसिष्ठो रुद्रो नुष्टपू० रुद्रावाहनेविनियोगः ॥ चंब
कं यजाम० ईश्वरेहा गच्छे हतिष्टपू० सौमदक्षिणपार्श्वे० गौरीर्मिमायदी
र्घतमा उमाजगती० उमावाहनेवि० गौरीर्मिमायसलि० उमे इहा गच्छे
हतिष्टपू० सौमदक्षिणपार्श्वे० यदं कंदो दीर्घतमा स्कंदस्त्रिष्टपू॥
स्कंदावाहनेवि० यदं कंदः प्रथमं० स्कंदेहा गच्छे हतिष्टपू० बुधदक्षिण

पार्श्वे सहस्रशीर्षा नारायणः पुरुषो नुष्टपू पुरुषा वा हने वि० सहस्रशी
 र्षा० विष्टो इहा गच्छे हतिष्टपू० बृहस्पतिरक्षिणपार्श्वे० ब्रह्मा जज्ञा
 नं वा मदेवो ब्रह्मा विष्टपू० ब्रह्मा वा हने वि० ब्रह्म जज्ञानं पश्य० ब्रह्म नि
 हा गच्छे हतिष्टपू० शुक्ररक्षिणपार्श्वे इन्द्रो मधुच्छंदा इन्द्रो गायत्री० इन्द्रो वा
 हने वि० इन्द्रो विश्व० भो इन्द्रो हा गच्छे हतिष्टपू० शानिरक्षिणपार्श्वे०
 यमा यसोमं यमो यमो नुष्टपू० यमा वा हने वि० यमा यसोमं सु० यमेहा
 गच्छे हतिष्टपू० जंगहाराहुरक्षिणपार्श्वे० मोषु एणो घोरस्त्वएवः कालो

गायत्री० कात्वावाहनेवि० मोषुणः परा परा० कात्तेहा गछेहतिष्ट० केतुदसि
ए पार्श्व० उषो वा जं प्रस्व एव चित्र गुप्ता बृहती० चित्र गुप्ता वाहने० उषो वा
जं हिवं० चित्र गुप्ते हा गछेह० ततः सर्वेषां वाम पार्श्वे सर्वा प्रत्यधि देवताः
अग्निं दूतं का एवो मेधा तिथि रग्निर्गायत्री० अग्न्या वाहनेवि० अग्निं दूतं
वृ० अग्ने इहा गछे० असु मे मेधा तिथि रापो नुष्टु पू० अपा वाहने विनि०
असु मे सोमो अ० आपः इहा गछे ते हतिष्ट त पूजां ग० स्यो ना एथि श्री
मेधा तिथि भूर्मिर्गायत्री० भूम्या वाहनेवि० मूमे इहा गछेह० इदं विष्णु

मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री० विष्ण्वावाहनेवि० इदंविष्णुर्वि० विष्णो इ
 हा० इन्द्रश्रेष्ठानि गत्समद इन्द्रस्त्रिष्टुपू० इन्द्रावाहने० इन्द्रश्रेष्ठानि
 इन्द्रविण्णानि० इन्द्रहागछेह० इन्द्राणीवृषाकपिरिन्द्राणीपंक्तिः इन्द्र
 एणावाहनेवि० इन्द्राणीमासु० इन्द्राणि इन्द्रहागछेहतिष्टुपू० प्रजाप
 ते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुपू० प्रजापत्यावाहने० प्रजापतेन
 प्रजापते इन्द्रहागछेह० आयंगौः सार्वराज्ञिः सर्पागायत्री० सर्पा
 वाहने० आयंगौः एश्वि० सर्पा इन्द्रहागछेहतिष्टुपू० ब्रह्मणते

विश्वामित्रो ब्रह्मा त्रिष्टुपूः ब्रह्मा वा हने वि० ब्रह्मण ते ब्रह्म युजा० ब्रह्म
न्निहा गच्छेह० एहो रुत्तरतः गणनां त्वा गत्समदो गणपतिर्जगती
गणपत्या वा हने वि० गणनां त्वा गण० गणपते इहा गच्छेह० शने रु
त्तरतो दुर्गा० जात वेदसे कश्यपो दुर्गा त्रिष्टुपू० दुर्गा वा हने० जात वे
दसे सुन० दुर्गे इहा गच्छे० क्षेत्रपाल मुत्तरैस्त्रैः पतिना वामदेवः
क्षेत्राधिपतिरनुष्टुपू० क्षेत्रपाला वा हने० क्षेत्रस्य पति० क्षेत्रपाल
इहा गच्छे० तदुत्तरतः वास्तोष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुपू०

वास्तोष्पस्यावाहने० वास्तोष्पत्ते इहा गच्छे० रवेरुत्तरतो वायुं० तव वायो
 व्यश्नो वायुर्गायत्री० वाव्यावाहने० तव वायव० वायो इहा गच्छे० ॥ राहो
 र्दक्षिणतः ॥ आदिद्वस्माकाशो गायत्री० आकाशावाहने० आदि
 प्रत्नस्य० आकाशो हा गच्छे हतिष्ठ पूजां० ॥ केतो र्दक्षिणतः ॥ अश्वि
 नावर्ति राहु गणेशौ तमो अश्विना उह्मिक० अश्विनावाहने विनि०
 अश्विनावर्ति० अश्विनौ इहा गच्छतं इहतिष्ठ तं पू० ततो लोकपाला
 नू० इंद्रावो मधुछंद इन्द्रो गायत्री० इंद्रावाहने वि० इंद्रो विश्वतस्परि०

इं देहाग अग्निमीळे मधुछंदा अग्निर्गायत्री अग्रावाहने अग्निमी
ळे अग्ने देहागछ ॥ यमायसोमं यमो यमो नुष्टपू यमावाहने वि
यमायसोमं यमेहागछ मोषुणे घोरस्व एवो निर्ऋतिगायत्री नि
र्ऋत्यावाहने मोषुणः परा निर्ऋते देहागछ उदुत्तमं ममुग्धिनः शु
नः शोषो वरुणे गायत्री वरुणवाहने वि उदुत्तमं मुमु वरुणे हाग
छ ह तव वायो व्यश्वो वांगिरसो वायुर्गायत्री वाय्वावाहने तव
वायवृत्तस्य वायो देहागछ सोमो धेनुं गौतमः सोमस्त्रिष्टुपू ॥

सोमा वा हने वि० सोमोधेनु० सोमेहा गच्छे० तमीशानं गौ तम ईशानो जगती॥
 ईशाना वा हने वि० तमीशानं जगतः ईशाने हा गच्छे ह० तदस्तु मित्रावरुण०
 गहा वै प्रतिष्ठा० षोडशोपचारैः पूजां कुर्यात्० तदीशान्यां कलशस्थापनं॥
 वरुणा वाहनं च० कलशप्रार्थना॥ सर्वसमुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा
 नदाः आयां तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः॥ देवदानवसंवादे मथ्य
 माने महोदधौ॥ उत्पन्नो सितदा कुंभविधत्तो विष्णुना स्वयं॥ ततो ये स
 र्वतीर्थानि देवाः सर्वे त्वयि स्थिताः॥ त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः

प्रतिष्ठिताः॥ शिवस्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः॥ आदित्या वसवो
रुद्रा विश्वे देवाः सपैतकाः॥ त्वयिति हंति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः॥
त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव॥ सांनिध्यं कुरु मे देवेश प्रसन्नो
भव सर्वदा॥ ॥ ततः अन्वाधानं॥ ॥ समिद्वयं त्रयं वा दाय रजो दर्श
नशान्तिहोमं कर्तुं अन्वाधानं करिष्ये॥ अस्मिन् न्वाहिते ग्नाविद्यादि
चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्तात्रप्रधानं॥ स च समिच्चर्वाज्यप्रतिद्वयं प्र
तिग्रहं एकावराभिः सह स्वपराभिराहुतिभिर्निमित्तशक्त्या नुसारं

ए प्रधानदशांशो न पार्श्वदेवानां तर्धेने तरेषां स्वाहां तैर्नामभिर्मन्त्रैर्वापा
 णि नैव सकृद्वदाने चरुहोमः ॥ आदित्यं सोमं भौमं बुधं बृहस्पतिं
 शुक्रं शनैश्चरं राहुं केतुं एताः प्रधानदेवताः प्रत्येकं प्रतिद्व्येणामु
 कं संख्यात्वा मि रैर्कादि समिद्भिश्चरुघृताक्ततिलाहुतिभिः ॥ ईश्व
 रं उमां स्कंदं नारायणं ब्रह्माणं इंद्रं यमं कालं चित्रगुप्तं अ
 ग्निं अपः भूमिं विष्णुं इंद्रं इंद्राणीं प्रजापतिं सर्पान् ब्रह्मा
 णं विनायकं दुर्गां वायुं आकाशं अश्विनौ वास्तोष्पतिं क्षेत्रपालं

इंद्रं। अग्निं। यमं। निर्वृतिं। वरुणं वायुं। सोमं। ईशानं। एताः प्रधानदेवताः।
अमुकसंख्याकाभिः। अर्कादिसमिद्रिश्यरुचतात्कतिलाहतिभिः। भुवनेष्व
री प्रत्येकं प्रतिद्वयेण अमुकसंख्याकाभिः। दूर्वातिलमिश्रगोधूमपायसा
ज्याहतिभिः। इंद्राणी इंद्रप्रत्येकं प्रतिद्वयेण अमुकसंख्याकाभिः। दूर्वा
तिलमिश्रगोधूमपायसाज्याहतिभिः। शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसं
द्योयस्य इत्यंतमुक्ताः॥ च परिसमूहनादिपूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा। अ
मुष्मै त्वा जुष्टं निर्वपामीति यथाक्रमं तूष्मी चतुरश्रतुरो मुष्टी निरूप्यत

शैवप्रोक्ष्य अवघातादिपायसंश्रययेत्॥ आज्यसंस्कारादिआज्यभागान्ते कृ-
 ताततो यजमानः द्रव्यत्यागं कुर्यात्॥ अनेन संपादितं हवनं द्व्येण यथाव-
 क्ष्यमाणं देवतास्ताभ्यर्च्य दूतं हवनीयं द्रव्यं मया परित्यक्तं नमः ॥ नृत्विजः
 यथाक्रमेण द्रव्याणां होमं कुर्युः॥ ततः स्विष्टकृदादिपायश्चित्तहोमं तं
 समाप्य॥ बलिदानं कुर्यात्॥ तत्रक्रमः॥ त्रातारमिंदं गर्गं इंद्रं स्विष्टं पु-
 ण्ड्रं प्रीत्यर्थं बलिदाने विनियोगः॥ त्रातारमिंदं इंद्रं यसां गायसं परि-
 वाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपं माषभक्तं बलिं समर्पयामि॥

भो इन्द्र दिशं रक्ष वलिं तस्य मम कुटुंबस्य आयुः कर्ता शुभ कर्ता शांति क
र्ता भव. अग्निं दूतं क एवो मे धाति शिर्गायत्री. अग्नि प्रीत्यर्थं वलि दाने
विनियोगः ॥ अग्निं दूतं वृणीम. अग्नये सां गाय. मि. भो अग्ने दिशं रक्ष व
लिं भस्म मम सं. भव ॥ यमाय सोमं यमो यमो नुष्टुप्. यम प्रीत्यर्थं वलि.
यमाय सोमं. यमाय सां गाय स. मि ॥ भो यम दिशं रक्ष वलि. मोषु
एः क एवो निर्ऋतिर्गायत्री. निर्ऋति प्रीत्यर्थं वलि दाने. मोषु
परा. निर्ऋत्यै ते सां गाय. भो निर्ऋति दिशं रक्ष वलिं भ. तत्वा यामि

शुनः श्रेयो वरुण स्त्रिष्टुप् • वरुण प्रीत्यर्थं वलिदाने • तत्वायामि • वरुण
 यसां गाय • भो वरुण दिशं रक्ष वलिभक्ष • तव वायो व्यश्नो वांगिरसो
 वायुर्गायत्री • वायु प्रीत्यर्थं वलि • तव वायव • वायवे सां गाय • भो वा
 यो दिशं रक्ष व • सोमो धेनुं गौतमः सोमस्त्रिष्टुप् • सोम प्रीत्यर्थं व
 लिदाने • सोमो धेनुं सोमो • सोमाय सां गाय • भो सोम • तमीशा
 नं गौतम ईशानो जगती • ईशान प्रीत्यर्थं • तमीशानं • ईशानाय
 सां गाय • भो ईशान • ॥ आ वृक्षे न हिरण्यस्तूपः सवित्ता त्रिष्टुप्

सूर्यश्रीत्यर्थं बलिदान आहस्मे नरः सूर्याय सांगाय सपरिवाय
सशक्तिकाय ईश्वराग्निरूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिता इमं स
दीपं माषभक्त बलिं समर्पयामि ॥ सो सूर्य इमं बलिं गृहाण मम स
कुटुंबस्य आयुः कर्ता पुष्टि कर्ता तुष्टि कर्ता शांति कर्ता वरदो भव ॥
आय्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री सोमश्रीत्यर्थं बलिदान आ
य्यायस्व सः सोमाय सांगाय उमा ब्रूयाधिदेवता प्रत्यधिदेवता स
हिताय इमं सोमो सोम इमं बलिं गृहाण मम स कुटुंबं अग्निम्

र्धा विस्तेषां गारको गायत्री • अंगारकप्रीत्यर्थं वलिदा • अग्निमूर्द्धा अंगारकायसां
 गाय • स्कंदभूमिरूपाधिदेवता सहिताय इमं भो अंगारक इमं वलिं • ३ उद्बु
 ध्यध्वं बुधः सोम्यो बुधस्त्रिष्टुप् • बुधप्रीत्यर्थं वलिदा • उद्बुध्यध्वं स • बुधा
 यसां गाय • नारायणविष्णु रूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं •
 भो बुध इमं वलिं • ४ बृहस्पते गृहसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् • बृहस्पति
 प्रीत्यर्थं वलिदाने वि • बृहस्पते अति • बृहस्पतये सां गाय • ब्रह्मैन्द्र
 पाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं • भो बृहस्पते इमं वलिं • ५

शुक्रः पारशरः शुक्रो द्विपदा विराट् शुक्रपीत्यर्थवलि० शुक्रः शुशु
कौः शुक्राय सांगाय० इंद्राणी रूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिता
य इमं० भो शुक्र इमं वलिं० शमग्निरिर्विधिः शनिरुस्मिक० श
निपीत्यर्थवलि० शमग्निरग्निः शनैश्च रायसांगाय स० यमप्रजाप
तिरूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिता य इमं० भो शनैश्च र इमं
वलिं० कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री० राहुपीत्यर्थवलिदा० कया
नश्चित्र० राहवे सांगाय० कालसर्प रूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता स

हिताय० इमं० भो राहो इमं वलिं० ८ केतुं मधुच्छंदाः केतुर्गायत्री० केतुप्रीत्यर्थं
 वलिदाने० केतुं ह एव न्न केतवे सां गाय० चित्रगुप्तब्रह्मरूपाधिदेवताप्रत्य
 धिदेवतासहिताय इमं० भो केतो इमं वलिं० ९ आतूनः कुसीदी विनायका
 गायत्री० विनायकपी० आतून इद्० विनायकाय सां गाय० ३० द्विबुद्धि
 सहिताय इमं स० भो विनायक इमं० जातवेदसे मारीचः कश्यपो दुर्गा
 विष्टुपू० दुर्गाप्रीत्यर्थं० जातवेदसे० दुर्गायै सां गायै सपरिवारायै सा
 युधायै सशक्तिकायै इमं० भो दुर्गे इमं वलिं गृहाण मम संकुटं वस्य आ

युः कर्त्तृक्षेमकर्त्री तव वायो व्यश्रौवांगिरसो वायुर्गायत्री वायुप्रीत्यर्थं व॥
तव वायव्यं वायवे सांगाय भो वायो इमं आदिह स आश्वाशो गायत्री
आकाशप्रीत्यर्थं वलि आदिसहस्रं आकाशाय सांगाय भो आकाश
इमं वलि एषो उषा प्रस्व एवो अश्विनौ गायत्री अश्विनौः प्रीत्यर्थं व एषो
उषा अ अश्विभ्यां सांगाय भ्यां सपरिवारभ्यां सायुधाभ्यां सशक्तिकाभ्यां
इमं भो अश्विनौ इमं वलि गृहीतं मम संकुटुंबस्य आयुः कर्त्तारोक्षेम
कर्त्तारो शुभकर्त्तारो शांति कर्त्तारो भवतं वास्तोष्यते वसिष्ठो वास्तोष्य

तिरिष्टिष्टुपू० वास्तोष्पतिप्रीत्यर्थं वलि० वास्तोष्पते० वास्तोष्पतये० भो वा
 स्तोष्पते इमं० गायत्र्या विश्वामित्रो भुवनेश्वरी गायत्री० भुवनेश्वरी प्रीत्यर्थं
 व० ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्व० भुवनेश्वर्यै० भो भुवनेश्वरि इमं वलिं० इ
 द्राणी वृषा कपिरिद्राणी पंड्रिः० इद्राणी प्रीत्यर्थं व० ॥ इद्राणी मासु० इद्रा
 ण्यै० भो इद्राणी० इमं व० इद्रा विश्वामित्र इद्रो गायत्री० इद्र प्रीत्यर्थं व०
 इद्रा वृषभं० इद्राय सां० भो इद्र इमं वलिं० ततं क्षेत्रपाल वलि० क्षेत्रस्य
 पत्तिना वामदेवः क्षेत्राधिपतिरनुष्टुपू० क्षेत्रपाल प्रीत्यर्थं वलिदाने०

क्षेत्रस्यपतिना० क्षेत्रपालायभूतप्रेतपिशुनाचराक्षससृगाकिनीडाकिनीवे
तालादिपरिवारयुक्ताय इमं सदीपं सत्तां ब्रूतं सदक्षिणा कं माषभक्तव
लि० उरजेत् ॥ ओं भो क्षेत्रपाल इमं वलिंगुहाण मम कुटं वस्य आयुः क
र्ताक्षेमकर्ता शुभकर्ता शांतिकर्ता शांतिदः पुष्टिदस्तु हि हो भव ॥ शां
ता एथिवीशिव० सर्वतः शांतिः० हस्तौ पादौ प्रक्षाल्या च म्यपूर्णहृत्तिं
हुनेत् ॥ द्वादशगृहीतमाज्यं ॥ सुचंपूरयित्वा तदुपरि फलं निधाय ॥
समुद्रदूर्गिरिति नृचस्य वामदेवो ग्निस्त्रिष्टुप् पूर्णहृत्तिहोमे० समु

इ दूर्ध्वमधुमां मूर्ध्ना नंदिवो भारद्वाजो वैश्वानरस्त्रिष्टुप् पू. पूर्णहृत्ति.
 मूर्ध्ना नंदिवो ऋक् पुनस्वादित्यारुद्रावसवः समिधतां पुनर्ब्रह्माणो व
 सुनीथयज्ञैः ॥ घृतेन च तनुवो वर्धयस्व सयाः संतु यज्ञमानस्य का
 माः ॥ पूर्णादर्वि परा सप्तत्तै अग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्तऋषयः
 सप्तधामप्रियाणि ॥ सप्तहोत्राः सप्तधा त्राय जंति सप्तयोनीरा ए
 ए स्वा घृतेन ॥ धामं ते वा म देव आपो जगती ॥ पूर्णहृत्ति होमे वि
 धामं ते विश्वं भुवन ॥ ऊर्मिस्वाहा ॥ इदमग्नये वैश्वानराय वसुरुद्रा

दिसेभ्यः शतकृतवे सप्तते अग्रये अद्वाश्रय नममः ॥ पूर्ण पात्र विमोक्ता
दिसंस्था जपांतं कृत्वा ॥ चतुःकलशेभ्यः पात्रांतरे किंचिज्जलं गृही
त्वा पल्लवादीन्निधाय संपत्नीकयजमानस्य आचार्यं त्रुत्सिक्कसहितं
मिषेकं कुर्यात् ॥ अमिषेके पत्नी वामतः आपोहि एति नवर्चस्यां
वरीषः सिंधुद्वीप आयोगायत्री पंचमी वर्द्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा
त्ये द्वेनुष्टभौ अमिषेके वि० यएक इद्विदयत इति गौतम इंदु
स्मिक् विमिष्टं देवेति सप्तर्चस्य वसिष्ठ आद्यानां त्रयाणां अग्नि

ततश्चतुर्णं विश्वे देवा आद्या गायत्री द्वितीया नुष्टुपू. ततस्तिस्त्रो गायत्र्यः
 अंते द्वे अनुष्टुभौ. अभिषेके वि. उभयं शृणु वच्चेन इति भर्ग इन्द्रो बृहती.
 स्वस्ति दा वि शोभ रद्वा ज इन्द्रो नुष्टुपू. च्यं बकं वसिष्ठो रुद्रो नुष्टुपू. जातवे
 दसे कश्यपो दुर्गा स्त्रिष्टुपू. समुद्रै ज्येष्ठा इति चतस्तृणं वसिष्ठ आपस्त्रि
 ष्टुपू. त्रायंतामिति स्तृणं सप्तत्रय्य आपो नुष्टुपू. इमा आपः शिव
 तमा. देवस्य त्वास वितुः. सुराः स्वा मभिषि चतु ब्रह्म विष्णु महेश्व
 राः. वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः. ॥१॥ प्रद्युम्नश्चानि

रुद्रश्च भवंतु विजयाय ते ॥ आखंडलो गिर्भगवान्यमो वै नैर्ऋतिस्तथा ॥
वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥ ब्रह्मण्यसहिताः सर्वे हि
मपातापांतु मे सदा ॥ ३ ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिश्च द्रुक् क्रिया मतिः ॥
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः कान्तिस्तुष्टिश्च मातरः ॥ ४ ॥ एतास्त्वामभि
षिंचतु देवपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमाभौ भौ बुधजीवसि
तार्कजाः ॥ ५ ॥ ग्रहास्त्वामभिषिंचंतुराहुर्केतुश्च तर्पिताः ॥ देवदा
नवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ६ ॥ ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥

देवपत्न्यो दुमानागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ ७ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्रा
 णि राजानो वाहना निच ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्या वयवाश्च ये
 ॥ ८ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्था निजलदा न च ॥ एते चामभिषिचं
 तु सर्वकर्मार्थसिद्धये ॥ ९ ॥ ततः ॥ ग्रहाणामादिरां दित्यो लोक रक्षण
 कारकः ॥ विषमस्थानसंभूतापीडां दहतु ते रविः ॥ १० ॥ रोहिणीशः
 सुधामूर्तिः सुधागावः सुधाशनः ॥ विषमविधुः भूमिपुत्रो महा
 तेजा जगतां भयहृत्सदा ॥ विषमतेकुतः ॥ ११ ॥ उषातरूपोजगता

चंद्रपुत्रो महाद्युतिः॥सूर्यप्रियकरो विद्वान्पीडांहरतुते बुधः॥४॥ देव
मंत्री विशालाक्षः सदा लोकहिते रतः॥ अनेकशिष्यैः संपूर्णः पीडां ह
रतुते गुरुः॥५॥ दैत्यमंत्री गुरुस्तेषां प्रागु ए दश महा मतिः॥ प्रभु
स्ताराग्रहाणां च पीडांहरतुते भृगुः॥६॥ सूर्यपुत्रो दीर्घदेहो विशा
लक्षशिवप्रियः॥ मंदचारः प्रसन्नात्मा पीडांहरतुते शनिः॥७॥
महाशनो महावक्त्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबलः॥ अतनुश्चोर्ध्वकेशश्च पी
डांहरतुते तमः॥८॥ अनेकरूपवर्णैश्च शतशोऽथ सहस्रशः॥ उवा

तस्मिन् जगतां पीठं हरतु ते शिखी ॥ १ ॥ ततः कालशोदकेन सुस्नातौ द्वेप
 ती शुक्लवासो गंधमाल्यादिधत्वा ततो यजमानो ग्निं संपूज्या चार्घ्यादी।
 नो गंधपुष्पवस्त्रातंकारादियथाशक्ति पूजयित्वा ॥ कृतस्य स न वयह
 मख रजो दर्शनशक्ति कर्मणः सांगता सिद्ध्यर्थं आचार्यधेनुपतिनि
 धिभूतां यथाशक्ति दक्षिणं तुभ्यमहं संप्रददे ॥ अस्मिभ्यः यथाश
 क्ति यथा विभागं दक्षिणं दातुमहमुत्सृजे ॥ नाना नामगोत्रेभ्यो ब्रा
 ह्मणेभ्यः यथाशक्ति पूज्यसी दक्षिणं दातुमहमुत्सृजे ॥ ततः गृह्य

एणं भुवने श्रव्यादीनां चोत्तरपूजां पंचोपचारैः कृत्वा समाप्य ॥ उत्तिष्ठ ब्र
ह्म ० अभ्यारमिदद् ० ॥ यां तु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवी ॥ इष्ट
कामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय च ॥ इमां सोपस्कारां भुवने श्रवणीप्र
तिमां इंद्राणां प्रतिमे च ग्रहपीचुं चतुर्भ्यमहं संप्रददे ॥ आचार्यह
स्ते प्रतिमादानं ० अग्निं संपूज्य ॥ गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थानं परमेश्व
र ॥ यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ हुताशन ॥ ॥ इति विसर्जयेत् ॥ ॥
महाशान्तिपठेत् ॥ ॥ कृतस्य सनवग्रहमखरजोदर्शनशान्तिक

र्मणः सां गतासिध्यर्थेषु वने श्वरी प्रीत्यर्थं मिंद्रीत्यर्थं च प्रयेकं च २५ स्त्री
 ब्राह्मण भोजयिष्ये ॥ संकल्पं वा ॥ विप्रशिषो गृहीत्वा सुहृद्यक्तो भुं
 जीतः ॥ एवं कुरु ॥ ते सर्वा रिष्टशान्तिर्भवति ॥ ॥ ततः शुभे काले गर्भा
 धानं कुर्यात् ॥ प्रभूतदोयदि दृश्यते तत्पुष्पं ॥ ततः शान्तिं कर्म
 कार्यं ॥ विसर्जयेद्देवतदेकशय्यां स्याद्यारजो दर्शनमिष्टकाले ॥ ॥
 ॥ इति ज्योतिर्वसिष्टेनोक्तं ॥ ॥ इति दुष्टरजो दर्शनशान्तिः ॥ ॥

चंद्र

॥ अथ सूर्योपरागकाले प्रथम रजोदर्शने श्रुति विशेष उच्यते ॥ प्राणाना
यम्य ॥ देशकालौ स्मृत्वा मम पत्न्या श्रुद्वा परागे प्रथम रजोदर्शनसूचिता
रिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स नवग्रहमखां श्रुति करिष्ये ॥
सूर्योपरागे तु सूर्योपरागे प्रथमे स्यादि पूर्ववत् ततः आचार्यः शुचि
देशे गोमयेनोपलिप्य तत्र पंचवर्णै रजोभि रष्टदलं पद्मं कृत्वा तदुपरि
नवं श्वेतवस्त्रमुदक् देशं संस्थाप्य यथाशक्ति रजतनिर्मितां चंद्रप्रति
मां आप्यायस्वेति संस्थाप्य चंद्रमावाहयामि ॥ सूर्यग्रहे तु यथाशक्ति

॥४०॥

स्वर्णनिर्मितां आरुष्मेनेति मंत्रेण सूर्यमावाहयामि। स्थापयेत्॥ ततः यथा
शक्तिसी सनिर्मितां राहुप्रतिमां स्वर्णानोराहुरनुष्टुप्। राव्हावाहने० स्वर्ण
नोरधय० राहुमावाहयामि तदुत्तरतः स्थापयेत्॥ ततो यस्मिन्नक्षत्रेण
ह्यंतन्नक्षत्रदेवताप्रतिमां यथाशक्तिसूवर्णनिर्मितां तत्तन्मंत्रेण नाम
मंत्रेण वा अश्विनावावाहयामि॥ नम इति प्रणवादिनमोस्तैः स्थापये
त् मंत्रास्तु अपस्तवानां। अष्टौ वाक्यानीति प्रसिद्धाः। नामानितु अश्वि
नो यमः अग्निः प्रजापतिः सोमः रुद्रः अदितिः बृहस्पतिः सर्पाः पितरः

॥४०॥

भगः अर्यमा सविता । त्वष्टा । वायुः । इंद्राग्नी । मित्रः । इंद्रः । निर्ऋतिः । आपः । वि
श्वेदेवाः । विष्णुः । वसवः । वरुणः । अज एकपात् । अहिर्बुध्न्यः । पूषा । एवं देवतात्र
यमा वास्य एभिरेव मंत्रैः षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ तत्र चंद्रादीनृश्वेतवस्त्रा
दिगंधमाल्यादिभिः पूजयेत् ॥ सूर्यायरक्तवस्त्रस्तु चंदनरक्ताक्षतरक्त
कुरवीरादिभिः । राहवे कृष्णानि । नक्षत्रदेवताभ्यः श्वेतानिततः पश्चिम
तो ग्निं ग्रहांश्च प्रतिष्ठाप्यावाहनपूर्वकं संपूज्य अन्वाधानं कुर्यात् ॥ द्वे स मि
धौ गृहीत्वा चक्षुषीयंतमुक्त्वा नवग्रहान् अष्टशताष्टाविंशतिरन्यतमसं

ख्यामुद्दिश्य चंद्रममुक संख्याभिः ॥ पालाश समिदाज्य चरु तिलाहुतिभिः ॥
एहं अमुक संख्याकाभिः दूर्वाज्य चरु तिलाहुतिभिः नक्षत्रदेवताः अमुक
संख्याकाभिः अर्क पलाश समिदाज्य चरु तिलाहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ शेषेण स्वि
ष्टकृत मिस्यादिसूर्य ग्रहे चंद्रस्थाने अमुक संख्याकार्क समिदाज्य चरु ति
लाहुतिभिरिति वदेत् ॥ एवमन्वाधाय प्रणीता प्रणयनांतं कृत्वा त्रिभ्यो
अमुष्मै त्वेति चतुरश्रतुरोमुष्टी निरूप्यं चरुं श्रपयित्वा ॥ आज्यभागां
तं कृत्वा ततः यजमानो दक्षिणतो देवतामुद्दिश्य यज्येत् ॥ ततो न्वाधा

नक्रमेण जुहयुः॥ ततः तिष्ठणं दूर्वाणामैकैकाहुतिः समिधश्च त्रिमध्वक्ताः
कार्याः ततः स्विष्टकृदादि पूर्णं हुयं तं प्राग्वत्० तत आचार्य एकस्मिन् कमसग्रे
जल पूर्णं पंच गव्यानि पंच पल्लव सर्वो षधि कल्कं दूर्वा कुशौश्च निक्षिप्य सत्र
त्विक्॥ दंपती पूर्ववदपि विंचेत्॥ एषिर्मंत्रैः॥ आपो हिष्टा॥ इमं मे गंगे॥
तत्वायामि० समुद्रज्येष्ठा इत्यादयः॥ सुरास्त्रेयादि० ततः स्नानं० दक्षिण
दानं० प्रतिपादनादि पूर्ववत्॥ यदा तु पूर्व० शान्ति समुच्चयः॥ तदा कालेक्य
कूर्चै क्प्याच्चाग्रेयादिवत् तत्र प्रयोगः॥ ततो यजमानो देशकालौ स्मृत्वा

ममपत्न्याः प्रथमरजोदर्शने अमुकदुष्टमासतिथ्यादि अमुकग्रहसूचितेयादि
 संकल्प्य त्विकपूजां ते विदध्यात् ॥ तत आचार्यः भुवनेश्वर्यादि पूजां तो प्राक्
 पश्चाद्वा ततः उदीच्यां चंद्रादिकान् संपूज्य यथोपक्रमं निर्वापहोमाभिषेका
 न् कुर्यादिति विशेषः ॥ अन्यत्सर्वसमानं ॥ ॥ इति ग्रहणेरजोदर्शनशान्तिः
 ॥ अथ विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं ॥ आचम्य प्राणनायम्य देश
 कालौ संकीर्य एतावन्तं कालं गृह्याग्निविष्टे दत्तनितप्रत्यवायपरिहारद्वारे
 श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अमुकप्रायश्चित्तं अमुकप्रणाम्नायद्वारा यथाशक्ति

४२

यथा कालं कुरिष्ये ॥ पुनः अग्निविष्टे देन तुष्टानां सायं प्रातर्होमानां तथा द
र्शौर्णमासस्य तृतीया कानां च यथा शक्तिवीर्यादिरूपेन्द्रव्यं आज्यं च
नानानामगोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः दानु महमुत्सृजे ॥ पूर्वोच्चरितं विष्टिन्न
स्य गृह्याग्नेः पुनः संधानमहं कुरिष्ये ॥ तदंगं संष्टिन्नादि अग्निध्यानां तं
कृत्वा ॥ अस्मिन्नास्याग्निविष्टिन्नहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं कुरि
ष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्रावित्यादि आचारान्तं कृत्वा अत्र प्रधानं अग्निं
पवमानं त्रिः अग्निं प्रजापतिं च आज्येन अर्घ्यमाग्निं वरुणाग्निं पूषाग्निं

प्रजापतिंच त्वाज्जद्व्येण चतुर्वीरं सूर्यासा वित्रीं आज्ये न शेषेण स्विष्टकृतमिस्यादि
 सद्यो यस्ये ॥ परिसमूहनादि प्राकृतं पात्रासादने विशेषः प्रोक्षणी सुवं प्रणी
 तापात्रमाज्यपात्रं त्वाज्जशूर्पमिधमंबर्हिश्च दधिप्राशनपक्षे दधिपात्रं चासा
 दयेत् ॥ आज्यसंस्कारादि आघारं न कृत्वा प्रधानाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ अग्न
 यायूंषीति तिस्रणां शतं वैखानसात्रपयः अग्निः पवमानो देवता ॥ गाय
 त्री छंदः गृह्याग्निपुनः संधानाज्यहोमे वि० ॥ अग्न आयूंषि० अग्निर्वरुषिः
 अग्ने पवस्व ॥ स्वाहा ॥ अग्नये पवमानाये दं ॥ सर्वत्र त्यागः ॥ त्वमर्यमा

वसुश्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् गृह्याग्निः । ॐ त्वमर्यमाभवः । अग्नय इदं । प्रजापते
हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् । पुनः संधा । प्रजापतेन । प्रजापतय इदं ।
अथ पत्न्याः प्रक्षालिते जलोपतिराज्ये नोपस्तीर्य द्विर्ज्ञानोप्यपंचाव
त्तीतुविरोप्यशूर्पस्थानमिधायो जलिस्थानेप्यमिधायतिष्ठन्तिष्टंस्या
अंजलिं स्वकुराभ्यां धत्वा अर्यमणं वरुणं पूषणमिति तस्त्वेणं वामदेव
ऋषिः अर्यमाग्निर्वरुणग्निः पूषाग्निदेवताः अनुष्टुप् छंदः गृह्याग्निपुनः
संधानत्ताजहोमेविनियोगः ॥ अर्यमणं नुदेवं कृ० ॐ अर्यमाग्नय इदं ॥

वरुणं नु देवं कृणा अग्निमयक्षत० स इमां वरुण गृय इदं० पूषणं नु देवं० पूषा गृय
 इदं० शूर्पपुटेन शिष्टान्ता जानुत्वा प्रजापतय इदं० आनः प्रजामिति च तस्तृणं
 सूर्यासा वित्री आघाजगताया विष्टुप० द्वे अनुष्टुभो० गृह्याग्निपुनः सर्वत्र स
 र्यासा वित्र्या इदं० समं जं त्रियस्य सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्र्यनुष्टुप॥ दधि
 प्राशने० समं जं तु विष्टे० अनेन मंत्रेण स्वयं प्राश्य तर्हमी पत्नी मपि प्राशये
 त्॥ आज्यशेषेण वा हृदयां जनं कुर्यात्॥ ततः आज्येन स्विष्टकृदादि हो
 मशेषं समाप्य॥ ॥ इति पुनः संधानप्रयोगः॥ ॥ उपलेपादिकं कुर्या

दद्यात्तं चिवाहवत् ॥ विवाहाज्याहुतीर्हत्वालाजहोमोभवेदिह ॥ गृहप्र
 वेशनीयाश्च हुत्वा स्याद्दद्यात्जनं परिणीत्यादिना स्यत्र लाजानावप
 तिस्वयं ॥ समानतंत्रे कंचेह होमद्वयमिदं भवेदितिकारिकाः ॥ अथग
 र्भाधानं ॥ रजोदर्शनासोऽशाहोरात्राणि त्रस्तन्मध्ये आद्यं रात्रिचतु
 र्ध्वं पर्वदिच निषिद्धदिनानि वर्जयित्वा मघा मूलव्यतिरिक्तेषु भेकाले
 दंपत्योश्चानुक्लेशगर्भाधानं कार्यं ॥ तत्रापि युग्मासुराविषु पुत्राः ॥
 अयुग्मासु कन्याजायंते इत्यादिज्ञेयं ॥ आचम्य प्राणनायम्यदेश

कात्तौ संकीर्त्य ॥ अस्या मम भार्यायाः प्रति गर्भसंस्कारातिशयद्वारा स्याज्जनिष्य
 मा एत सर्वगर्भा एगं बीजगर्भसमुद्भवेनो निबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्राप्त्यर्थं
 गर्भाधानारख्यं कर्म करिष्ये ॥ गणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां
 दीश्राहुं करिष्ये ॥ समिद्वयमादाय ॥ गर्भाधानं कर्तुं प्राजापत्या होमं करि
 ष्ये ॥ तत्र देवतापरिग्रहार्थमिस्यादिचक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा प्रजा
 पतिं चरुणा विष्णुं षड्वारमाज्येन प्रजापतिं चाज्येन शेषेण स्विष्टकृ
 तमिस्यादिपूर्णपात्रनिधानां तं कृत्वा ॥ प्रजापतयेत्वा ऊहं निर्वपामी

या हि आज्यभागां तं कृत्वा अवदानधर्मेण वदाय ॐ ५ प्रजापतये स्वाहेति नरु
लौकामाहुतिं हुत्वा ॥ विष्णुर्यो निमित्तिस्त्वेणं त्वष्टा विष्णु रनुष्टुप ० गर्भा
धानप्रधानाज्यहोमे विनियोगः ॥ ॐ विष्णुर्यो नि ० स्वाहा ॥ गर्भधेहि
सि ० हिरण्ययी अर ० नेजमेषेति स्त्वेणं त्वष्टा विष्णु रनुष्टुप ० गर्भाधा
नाज्य ० ॐ ५ नेजमेष परमान् स्वाहा ॥ यथेयं एषि वीमत्युः स त्वे स्वाहा
विष्णोः श्रेष्ठेन रू ० वे स्वाहा ॥ सर्वत्र विष्मव इदं नममेति यागः प्रजाप
ते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप ॥ गर्भाधानप्रधानाज्याहुतिहोमे ०

प्रजापतेन त्वत्वाहा ॥ एवं सप्ताहतीर्हत्वा अपनः शोशुचदित्यस्य सक्तकु
 लो ग्निर्गायत्री पत्न्या मूर्द्धाभिर्मर्शने वि० ॐ अपनः शो० याः फलिनीरित्य
 स्य अथर्वणो मिषगो षधयो नुष्टप० जपे वि० याः फलिनी० वधेन दस्युमि
 ति षण्णं वसुश्रुतो ग्निस्त्रिष्टप० अग्न्युपस्थाने वि० ॐ वधेन दस्युप्र० अ
 ग्निस्तु वि० अग्निर्देहाति० इत्यष्टाभि रग्निमुपस्थापेत्त्रिष्टप० इति होम
 शोषं समाप्य ॥ सूर्यो नो दिवस्यात्विति पंचर्वस्य सक्तस्य चक्षुः सूर्यो गा

यत्री. सूर्योपस्थाने. सूर्यो नो दिवस्या. अनेन सपत्नीकः सूर्यमुपस्थाय.
अश्वगंधा कल्कं दूर्वा कल्कं वा सस्मवस्त्रे निक्षिप्य उदीर्ष्वेति द्वयोः सूर्यासा
वित्री सूर्यासा वित्री आद्या विष्टुपू. द्वितीया नुष्टुपू. भार्याया दक्षिणनासा
पुटे अश्वगंधा रससेवने वि. उदीर्ष्वेतः पतिवत्तौ. सज्ज स्वाहा ॥ ॐ गंधर्व
स्य विश्वावसोर्मुखमसीति मंत्रेण होमोक्तऋष्यादिभिः विष्णुर्यो निमित्ति
तिसृभिः. नेजमेषेति तिसृभिः त्रिभि रंगुलीभि र्यो निमभि मश्र्यतां पूषन्नि
त्यस्य सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री विष्टुपू. जपे विनियोगः ॥ तां पूषन्. यो

गर्भमिदं स्य वसिष्ठपुत्रेनो निवदगायत्री. उपेविनियोगः॥ योगार्भमोषधी. अहं
 गर्भं प्रजावाच्याजापयोगार्भं इंद्रोवाविष्टपू. उपेवि. अहं गर्भ. इति त्रीन्मंत्रान्त
 षित्वा. सकृदुपगच्छेत्. ततः प्राणोरेतौ दधाम्यमुकशर्मा. यथा भूमिरग्निग
 र्मा यथा द्यौ र्दिङ् एगर्भणी. वायुर्यथा दिशां गर्भं एवं ते गर्भं दधाम्यमुकश
 र्मेति प्रथमां तं स्वं नाम वदेत्. स्त्री तु दयमभि मृश्या चामेत्॥ इदानीं शि
 ष्ठानस्य दत्तैव स्विष्टकृदादि होमशेषं समापयंति॥ कृतस्य गर्भाधानाख्य
 स्य कर्मणः सां गता सिध्यर्थं यथा शक्ति ब्राह्मण नृपो जयिष्ये॥ तथैव

शनद्वारा प्रतिगर्भबीजगर्भसमुद्भवेनो निवर्हणजनकातिशयद्वारा च श्री
परमेश्वर श्री सूर्यस्त्री संस्कारस्तु पुंसवना नवलोभनसीमंतोन्नयना
ख्या नि कर्माणि कुरिष्ये ॥ गणेशपूजनाभ्युदयिकानितंत्रेण कुर्यात् तदु
क्तं । ब्रह्मपुराणे ॥ गणेशः क्रियमाणानां मातृभ्यः पूजनं सकृत् । सकृदेव
भवेच्छ्राद्धं मातृनृप्यगादिषु ॥ ततो विधिवद्दोषासनाग्निं पवमानं स
ं प्रतिष्ठाप्य अथ क्रियमाणे पुंसवना नवलोभनसीमंतोन्नयनहोमदे
वता परिग्रहार्थमन्वाधानं कुरिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते शो इत्यादि चक्षु

षीआज्येनेयंतमुक्ता। प्रजापतिंचरुद्रोएहिधातारं द्विः रंकां विः विष्णुं
 प्रजापतिंचाज्यद्रुद्रोएत्रोषेणस्विष्टकृतामित्यादिप्रणीता प्रणयनांतं
 कृत्वा॥ प्रजापतयेवाजुषं निर्वपामीतिचतुरोब्रीहिमुष्टिन्निरूप्यहविरासा
 दनांतंकृत्वा॥ स्वदक्षिणतः प्राग्नीवमु॥ सोमानडुहंचर्मोस्तीर्य आत्मान
 मग्निंचांतरापत्नीमाचांतसलितामानीयचमण्युपनेश्यपत्नीमुपवे
 श्यनयान्वा रश्चद्रुद्राधानादिआज्यभागांतंकृत्वा प्रक्षालिते प्रसूतिं कृ
 त्ते पत्नीपाणौ प्रसूतिमंतं गोर्दधिनिक्षिप्य॥ तदुपरिलिङ्गवत् यवं त

श्र्वयोः अं उ व त्त्मा ष द्वयं च नि धाय ॥ किं पि व सि त्रिः प त्वी ए छे त् । सा च पुं स
वनं इ ति त्रि रू क्तानिः शेषं पी त्वा ज तं चा च म्य पु न रे वं द्विः त तः प त्त्वा द क्षि
ए ना सा वि त्ते दूर्वा र सं नि षिं चे त् ॥ त त्र प्र जा व दार व्यं स र्त्तै ॥ ॐ आ ते
ग र्भो यो नि मै तु पु मा न्वा ए इ वे षु धिं आ वी रो जा य तां पु त्र स्ते द श मा
स्यः क रे मि ते प्रा जा पत्य मा ग र्भो यो नि मै तु ते अ नू नः पू र्णे जा य तां
म श्र्मो णो पि शा च धी म तः पु मा ऽ स्ते पु त्रो ना रि तं पु मा न नु जा य तां ता
नि भ द्रा णि षी जा न्य ष भा ज न यं ति नो । या नि भ द्रा णि बी जा न्य ष भा ज न

यंतु नः तैस्तं पुत्रान्विंदस्व सा प्रसूये नु का भव कामः समध्यतां मस्य मप
 राजितमेव मे यं कामं कामयेत्त देवत नो वा यो समर्धय ॥ अथ जीव पुत्रा
 रव्यं सूक्तं ॥ अग्निरेतु प्रथमो देवतानां सोस्ये प्रजां मु चतु मस्य पाशात् ॥
 तदयं राजा वरुणो नु मन्यतां यथेयं स्त्री पौत्र मघं न रोदात् ॥ इमा मग्नि
 स्वायतां गार्हपत्यः प्रजा मस्ये न यतु दीर्घमायुः अश्रून् यो पस्था जीवता
 मस्तु माता पौत्र मा नंद मभि प्रबुध्यता मियं ॥ माते गृहे निषिघोष उथा
 दन्य यत्र तदुदंस्यः संविशंतु मा त्वं विक्केस्युर आवधिष जीव पत्नी पति

ह

लोके विराज पश्यंती प्रजांसुमनस्यमाना। द्यौस्ते एहं वायुरस्तु अश्विनौ
चस्तनंधयंतं सवित्तामिरक्षतु॥ आवससः परिधाता बृहस्पतिर्विश्वे
देवा अभिरक्षंतु पश्चात्॥ अप्रजस्तां पौत्रमृकंपापानमुत्तवाद्यं। शीर्ष
स्रजमिवोन्मुच्यद्विषद्व्यः प्रतिमुंचामि पाशं॥ देवकृतं ब्राह्मणकल्पमानं
तेन हन्मि यो निषदः पिशाचात्। कृव्याम्यसू नधरान्यातया मिदार्घमायु
स्तव जीवंतु पुत्राः एते रक्षसि मंत्रैर्नस्ये हन्ते आचांतमलमापह्यास्पृष्टः।
तत अवहानधर्मेण वहाय प्रजा पतये स्वाहेत्येकामाहुतिं कृत्वा। यत्ते

सुशीमइत्यस्य हिरण्यगर्भः प्रजापतिरनुष्टुप्। भार्याया हृदया लंभने वि० ॐ य
 ते सुशीमे हृदये हितमंतः प्रजापतौ मन्त्रे हं मां तद्विद्वां सं मा हं पौत्रमघं नि
 यां। धाता ददातु हा शुष इति मंत्रद्वयस्य हिरण्यगर्भो धाता अनुष्टुप्। द्विती
 या त्रिष्टुप्। सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमे वि० ॐ धाता ददातु वतः स्वा
 हा॥ धाता प्रजानामुजुहोत स्वाहा। धात्रे इदं० राका महमिति द्वयोर्गस
 म् दो राका जगती। सीमंतोन्नयनप्रधानाज्यहोमे वि० ॐ राका महं सुहं
 राकाया इदं० ॐ यास्ते राके राकाया इदं० ने जमैषे तितिसं एण त्वष्टा विष्णु

रनुष्टुप्। सीमंतोन्न० ज्यहो० नेजमेषपरा० यथेयं एथिवी० विष्मोऽप्रेना०
सर्वत्र विष्मवद्दं० प्रजापतेन च० ततः पत्न्याः पश्चिमतः प्राङ्मुखस्ति
ष्टनूपकमौदुंबरस्तवकद्वयं विः शुक्लां शललीकुशां कुरत्रयं चैकीकृत्य
तन्मूलेन पत्न्याः केशललाटयोः संधिमारभ्य मूर्ध्नि प्रदेशात्। भूर्भुवः स्व
रमिति मंत्रेण विश्वतुर्वारं वा प्रत्येकं त्रयं नमंत्रमावर्तयं सीमंतमुन्न
येत्॥ भूर्भुवः स्वरिति मंत्रस्य प्रजापतिः प्रजापतिर्ब्रह्मती० सीमंतं च
हने वि० सोमं राजानं संगायेतां० इति प्रेषयेत्० तौ च० ॐ सोमानो राद्राव

तुमानुषीः प्रजा निविष्टवक्त्रांगो गे इत्यादिसमीपनद्याः संबंध्यं तं नाम निर्दिश्यतौ
 वीणया गायेतां. सामगानापरिज्ञाते मंत्रमात्रं त्रिः पठेतां. ततः स्विष्टकृदादि
 होमशेषं समाप्य. कृतानां पुंसवना न वल्लोभनसी मंतो न्नयनकर्मणां सांग
 तासिध्यर्थं ब्रह्मणे अनडुहंत स्रति निधिपूतं यथा शक्तिद्वंद्वं दातुमहमु
 स्रजे. ब्रह्माभावे ब्राह्मणेभ्यो दास्ये. कृतानां कर्मणां सांगतासिध्यर्थं य
 था शक्तिब्राह्मणनूयथा कालं सो जयिष्ये ॥ यथा शक्तिपूयसी दक्षिणं
 दातुमहमुस्रजे. यस्य स्मृत्या दिविष्णुस्मरणं कार्यं ॥ ततः ब्राह्मण्यश्च

वृद्धा जीवप योजीव प्रजापद्यदुपदेशेयुः तत्तत्कुर्युः ॥ ॥ इति पुंसवना
नवत्वे भनसीमंतोन्नयनानां प्रयोगः ॥ पुत्रेष्वा तमात्रे पिता तस्य मुखं नि
रीक्ष्य नद्यादावुदङ्मुखः स्नात्वा असंभवे दिवा हताभिः शीताभिरद्भिः सु
वर्णयुक्ताभिर्गृह एव स्नात्वा आचम्य प्राणनायक्य देहात् संकीर्य ममा
स्य कुमारस्य गर्भाबुधान्न जनि तसकल दोषनिवर्हणायुर्मेधाभिरद्भिर्वी
जगर्भसमुद्भवेनो निवर्हणद्वारा श्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं जात कर्म करिष्ये ।
इति संकल्प्य न तद्गंगा एपति पूरित्वा हिरण्येन नानां दीप्तां कृत्वा ततो विषम

मानेन मधुसर्पिषी मिश्रीकस्य शिला तले निक्षिप्य सुवर्णेनावधृष्य सुवर्णे
 भाजने निक्षिप्य । ॐ प्रते ददा मिमधुनो घृतस्य वेदं सवित्रा प्रसूतं मघो नां ॥ आ
 युष्मानु सो देवताभिः शतं जीवशरदो लोके अस्मिन् । इति मंत्रेण तेनैव
 हिरण्येन कुमारं पापयित्वा । तद्धिरण्यं प्रक्षाल्य दक्षिणकर्णे निधाय तन्मु
 खसमीपे स्वमुखमानीय ॐ मेधांते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती ॥ मे
 धांते अश्विनो देवा वाधतां पुष्करस्रजौ इति ऋत्वं जपित्वा । पुनस्तद्धिरण्यं
 सव्यकर्णे निधाय एतामेव त्रैजपेत् ॥ ततः शिरशोरं सोयुगपदभिर्मृशेत् ॥

ॐ अश्माभवपरशुर्भवहिरण्यमस्ततंभववेदोवैपुत्रनामासिसजीवशरदः
शतं० इदंश्रेष्ठानिद्वि० अस्मैप्रयंधिमघवन्तु० इति मंत्राभ्यां चाग्निमर्शः त
तोरक्षायुषोरभिरुद्रार्थं अंगदंगां संभवा सिद्धया दधिजायसे० आत्मा
वैपुत्रनामासिसजीवशरदः शतं॥ ततः शिशोः कूरिष्यमाणतदेवनाम
स्मरेत्॥ यथा चारं हिरण्यो देवेन मातुर्देहिणस्तनं प्रक्षाल्य०॥ इमां
कुमारोजरं धयतु शीघ्रमायुः अस्मैस्तनौ प्रयुजाना अयुर्वर्चो मशो बल
मिति मंत्रेण मात्रा कुमारं पाययित्वा० तमं वर्तनं न सोति पंचभिः आशिषः

दूतस्य कर्मणः सांगतासिध्यर्थं नाना नाम गोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति भूयसी
 दक्षिणां दानु महमु सृजे. रात्रौ संध्यायां ग्रहणे जाता शौचांतरमध्ये पीदं
 कार्यं ॥ मृता शौचमध्ये जातश्चेत्तदेवा शौचांतै कार्यं. पितृरिग्रामांतरंग
 तेपि पितृव्यादि गोत्रजोष्टे कर्मणे दं कुर्यात् ॥ ॥ इति जातकर्म ॥ ॥ पंच
 मेषे च दिने पूर्वरात्रे पित्रादि. ॥ आचम्य प्राणनायम्पदेशकालौ स्म
 त्वा. ॥ अस्य शिशोरापुरारोग्यसकलारिहरांतिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री.
 विघ्नेशस्य जन्मदानां षष्ठीदेव्या जीवंतिकायाश्च यथामितितोपचारैः

पूजनं करिष्ये ॥ षोडशोपचारैः तत्रैव पूजां कृत्वा ॥ एतत्प्रतिमाश्रयानुलेपना
दिनादिमाकुञ्चेत्स्वनीयाः ॥ पीठादौ नाभसत्तपुंजरूपेण निवेश्याः पुरु
षाः । शस्त्रहस्ताः स्त्रियश्च नृस्यगीतकारिण्यः ॥ अस्यां रात्रौ जागरणं कार्यं
सूतिकाग्रहं च सधूमाग्निदीपशस्त्रमुसलांबुविभूतियुतं कार्यं । सर्षपांश्च
सर्वतो विक्क्रेत् ॥ जननाशौचमध्ये प्रथमषष्ठदशमदिनेषु द्वात्रिंशत्प्रतिग्र
हचनदोषः ॥ अनन्तं तु निषिद्धं ॥ षष्ठीप्रार्थना । गौरीपुत्रो यथास्कंदः शिशुत्वे
रक्षितः पुरा ॥ तथा ममाप्ययं बालः षष्टिकेरक्ष्यतां नमः ॥ कार्तिकेयमहा

षोडशदिनेद्वाविंशतिदिनेद्वा
विंशतिदिने३

वा हो --- यनंदन॥ कुमारं रक्षभीतिभ्यः पाहि देवनमोस्तुते॥ शक्तिस्तु सर्व
देवानां लोकानां हितकारिणी॥ मातर्बालमिमं रक्ष महापद्मिनीमोस्तुते॥
॥ ॥ इति षष्ठी पूजा॥ ॥ जन्मत एकादशे वा यथाचारं नियतदिने वानाम
करणं कार्यं॥ नियतकालेपि विष्टिवैधतिव्यतिपातग्रहणसंक्रामावा
स्याश्चाद्रदिने पुनर्कार्यं॥ नियतकाले क्रियमाणे गुरुशुक्रास्तबाल्ये वा दुर्क
वक्रात्तीचारमलमासादिनिषेधो नास्ति० नियतकालातिक्रमे तु ज्योतिः
शास्त्रोक्ते शुभे काले कार्यं० सर्वथा त्रपूर्वा एहः प्रशस्तः॥ आचम्य प्रा

भो इदमार्थाः कुमारस्य नामाहं विद
धामि॥ नैर्विधीयतां०

एग नायम्य देशकालौ स्मत्वा अस्य शिशो ब्रजगर्भ समुद्रवेनो निवर्हणाय
रवृद्धिव्यवहारसिद्धिद्वारा श्री पर० नामकरणं कुरिष्ये ॥ गणेशपूजनादि
नां ही श्राद्धं कृत्वा ॥ नाम लेखनं कार्यं ॥ अत्रादौ गणपतिनाम० ततः
स्वकुलदेवतानाम० तदनंतरं मासनाम तत्र० कृष्णानंतो व्युत्तश्च की वै
कुंठो यज्ञनार्दनः ॥ उपेन्द्रयज्ञ० पुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः योगीशः पुं
उशीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमतः ॥ चैत्रादिमार्गशीर्षादिर्वीक्रमः त
तानक्षत्रनाम० ततो व्यावहारिकं नाम द्वाष्टरं चतुरष्टरं नाम तैत्तरीयं विष्णु

दिवर्णक्रमेण शर्मवर्मगुप्तदासान्यतमपदांतमुपांशुकुर्यात्॥ तत्रमौंजीवं
 धनामातापितरावेवजानीयातां० उपनयनकालेचानेननाम्नाभिवाद
 येत्॥ इतिकुमारंप्रतिवाच्यं॥ अत्रायंशिष्टाचारः॥ तंतुलान्कांस्यादिपा
 त्रेप्रसार्यतदुपरिसुवर्णशलाकया आदौ गणपतिनामैकुलदेवताप्रयु
 क्तनामअमुकभक्तइतिलेख्यं॥ ततोमासनाम० ततो नक्षत्रनाम० त
 तो व्यावहारिकंस्वेषनामशर्मोतंलिखित्वा० तदस्तं० ग्रहावैप्र० नाम
 देवताभ्योनमः॥ इतिउपचारेः पूजांकुर्यात्॥ मंत्रपुष्पांजलिं० कर्त्ता

शिशोर्दक्षिणकर्णेनामानिकथयेत्॥ कुलदेवतानाम्नात्त्वममुकमर्त्त
 सि॥ मासनाम्नात्वं कृष्णोसि० नक्षत्रनाम्नात्वं चूडामणिरसि० व्यावहा
 रिकेण नाम्नात्वं नारायणशर्मासि० ततो ब्राह्मणहस्ते भक्षतानूदत्वा०
 कुलदेवतानाम्नायंदुर्गाभक्तो भवतः सर्वान्ब्राह्मणानपि वादयते० ते
 च प्रतिनाम्ना आयुष्मान्भवत्वमुक इति वदेयुः० तदस्त्र० गृहा० सुप्रतिष्ठि
 तमस्तु इति विप्रवदेयुः॥ ततो यथाशक्ति ब्राह्मणान्मोजयेत्॥ भूयसीद
 क्षिणं दद्यात्॥ कुमार्या अपि नामकरणममंत्रकं कार्यं॥ विषमाक्षरं तु

तन्नाम० विप्रशिषोग्राह्याः। अत्रजातकर्मवत्पित्राद्याः क्रमेण कर्तारः॥ ॥ इतिना
 मकरणं॥ ॥ जन्मतः षष्ठमासि अष्टमे वा दंतेषु जातेषु वा० ज्योतिःशास्त्रोक्त
 तिथिनक्षत्रादिशुभकाले पूर्वाह्णेऽपि पित्रादिशि शो रन्ना प्राशनं कुर्यात्॥ ष
 ष्ठमासे च तदा गुरुशुक्रपौषादिदोषोधिकमासादिदोषश्च नास्ति०॥ ततः
 देशकालौ स्मत्त्वाममास्यशि शोर्मातृगर्भमलप्राशनशुद्धान्नाद्यब्रह्मवर्च
 सतैजसं इंद्रियायुर्लक्षणफलसिद्धिबीजगर्भसमुद्भवैर्नो निवर्हणद्वारा श्री०
 र्थं उपवेशनान्नप्राशनं तत्रैव कुरिष्ये॥ गणेशपूजनादिनां दीप्ताहुंतं क

त्वा० वराह एषिवी देव द्विजगुरुदेवताः पूजयित्वा० तत्र मंडलं कृत्वा ॥ वराह एषिवी देव द्वि
जगुरुदेवताः पूजयित्वा ॥ तत्र मंडलं कृत्वा ॥ धान्यरशिं कृत्वा० शंखतूर्यादिमांग
लिकध्वनौ क्रियमाणे शिशुमुपवेशयेत् ॥ एते मंत्रैः । रक्षेन्न वसुधे देवि सदा सर्व
गतं शुभं० आयुः प्रमाणं निखिलं निक्षिपस्व हरिं प्रिये ॥ आचिरादायुषस्त्वस्य
ये केचित्परिपंथिनः । जीवितारोग्यवित्तेषु निर्देहस्वाचिरेण तान् ॥ धारिण्यशे
षभूतानां मातस्त्वमधिका ह्यसि ॥ कुमारपाहि मातस्त्वब्रह्मा तदनुमन्यतां ॥ त
द्ग्रेपुस्तकं रास्त्रवस्त्रादिशिल्पानिविन्यस्य जीविकापरीक्षां कुर्यात् ॥ शिशुः

स्वेष्टयाय स्रथमं स्पृशेत् ॥ सास्यजीविकेति विद्यात् ॥ दधिमधुघृतमिश्रमन्नं सुवर्णं
 दिपात्रे निधाय ॥ अन्नपतइसस्य नलकूबरे न्नपतिर्जगती ॥ शिशोरन्नप्राशने वि
 अन्नपते न्नस्य नो देह नमीवस्य शुष्मिणेः ॥ प्रप्रदात्तारं तारिषुर्जं नो धेहि द्विष
 दे चतुष्पदे ॥ इति मंत्रेण सुवर्णहस्तो न्नमादाय प्राशयेत् ॥ मुखं प्रक्षाल्य ॥ अन
 योरूपवेशनान्नप्राशनयोः कर्मणोः सांगता सिध्यर्थं ब्राह्मणमोजयेत् ॥ भू
 यसां दद्यात् ॥ कुमार्या अप्येतद्मंत्रं कं किंतु सप्तमे मासि ॥ ॥ इति उपवेश
 नान्नप्राशनयोगः ॥ ॥ अथ चोत्तं ॥ ॥ यजमानः प्राणनायम्यदेशकालौ ।

स्मृत्वा ० अस्य कुमारस्य बीजगर्भसमुद्रवैनोनिवर्हणेन वत्सपुर्वचोभिवृद्धि
द्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं चोत्तारख्यकर्मकरिष्ये ॥ गणेशपूजनं पुण्याहवाच
नं मातृकापूजनं नांदाश्राद्धं च कृत्वा ॥ स्थंडिलदिअग्निध्यानं तं कृत्वा ॥ अ
स्मिन् चोत्तारख्यकर्मणि देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वा
हिते गौड्यादिआचारावाज्येनेत्यंतमुक्त्वा ॥ विरगिंपवमानंप्रज्ञापति
चाज्यद्वयेण शेषेण स्विष्टकृतमिस्यादिपूर्णपात्रनिधानं तं षट्पात्रप्रयो
गादिकुर्यात् ॥ अग्नैरुत्तरतः ब्रीह्यादिशरावचतुष्टयं निधाय ॥ अग्नैर्दक्षिण

तः एकस्मिंशरावेशमीपर्णनिहितीयआनूडुहंगोमयं एकविंशतिकुशपिंजूलानि
 आसादयेत् ॥ कुमारैरण्वारध्वः आघारंगं कृत्वा ॥ अग्न्यायुषीति स्तृणंश
 न तं वैखाणसा ऋषयः अग्निः पवमानो देवता ० गायत्री छंदः ॥ चौले कर्म प्रधानाज्य
 होमे विनि ० ॥ सर्वत्राग्नये पवमानाये दं ० प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टु
 प ॥ प्रधानाज्य होमे ० प्रजापतयद् दं ० ततः शीतमुह्यं चोदं ० ॥ उहमे न वायं
 उदकैर्नेहीति मंत्रेण युपद्वारां गृहीत्वा नवनीतं दधिद्रव्यान्वामिश्री कृत्य कुमार
 स्य वामकर्णमारभ्य प्रदक्षिणं ॐ अदितिः केशान्वपत्वा पउं दंतु वर्चसे इति

मंत्रेण मंत्रावस्थाशिरस्त्रिवारं क्लृदयेत् ॥ पात्राणि कुशपिंजलग्न्यादाय दक्षिण क
र्णमूलभागे निधाय ॥ ॐ षधे त्रास्वे नं ॥ ॐ अनेन कुशं कुरान्निधाय ॥ स्वधिते मे
नं हिंसीः तदुपरि ॥ सुरं निधाय ॥ येनावपसविता ॥ सतस्रं केशं छित्वा पूर्वा
ग्रानूशमीपर्णयुतानूमातृहस्ते दत्त्वा मात्रां मये परिनिधाय ॥ पुनस्तथैव
मंत्रेण द्विवारं कार्यं ॥ येन धाता ॥ येन भूयश्च ॥ सर्वे मंत्रेश्चतुर्थे एवं वामकर्णे
न तु चतुर्थं ॥ यस्करेण मर्चयता संपेक्षसावप्तावपसि केशानू ॥ सुधिशि
रोमास्यायुः प्रमोषीः अग्रत आलभ्या मूलात् ॥ धारं निमृजेत् ॥ ततः शी

तोष्माभिरद्भिरवर्धेकुर्वाणो ह एव न्कुशलीकुरु० नापि तं ब्रूयात्॥ नापि तोयथाचा
 रं शिखास्थापिवपनं कृत्वा शीतोष्मैः स्नायात्॥ स्विष्टकृदादि होमशेषं समापये
 त्॥ ब्रह्मणे अनडुहस्रति निधिभूतं दक्षिणं दत्वा॥ ब्राह्मणं सो जयित्वा॥ ना
 पि ता य ब्रीह्यादि पात्रं च तुष्टये दद्यात्॥ यस्य स्मर्येति विष्णुं स्मृत्वा॥ एतस्
 र्वं कुमार्या अपि कार्यं अमंत्रकं होमस्तु स मंत्रकः॥ इति॥ मध्ये शिरसि चू
 डा स्याद्वा शिष्ठानां तु दक्षिणे॥ उभयोः पार्श्वयो रत्रिकस्य पानां शिखाम
 तां शिशोर्मातरि गर्भिण्यां चूडा कर्म न कारयेत्॥ पंचमाह्वा दयोर्ध्वं तु गर्भि

एषामपि कारयेत् ॥ सहोपनीत्याकुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यते ॥ ॥ इति चूडाक
र्मप्रयोगः ॥ ॥ यदि गर्भाधानसंस्कारलोपस्तदा प्रायश्चित्तं कृत्वा कालाय
यनिमित्तं प्रायश्चित्तहोमं च कृत्वा चोत्तहोमः कार्यः । तदा हर्मगवान् ॥
आरभ्याधानमाचौत्ताकाले तीर्त्तुं कर्मणं । व्याहृत्याज्यं तु संस्कृत्य हुत्वा
कर्म यथाक्रमं । कार्यमिति शेषः । एतेष्वेकैकलोपेऽपि पादकृष्टं समाचरे
त् ॥ चूडाया अर्द्धकृष्टं स्यादापदि त्वेव मीरितं ॥ अनापदितु सर्वत्र द्विगुणं
चरेत् ॥ मनुः । जातकूर्मादिसंस्काराः स्वकाले न भवन्ति चेत् चोत्तादवाक

प्रकुर्वत्तप्रायश्चित्तादनंतरं। प्रायश्चित्तहोमे कृते तत्कर्म कृता कृतं॥ कारिका॥ प्राय
 श्चित्ते कृते पश्चादतीतमपि कर्म वै॥ कार्यमित्येक आचार्यानेत्येते तु विपश्चितः॥
 प्रायश्चित्तहोमस्तु प्रधानहोमात्पूर्वसमस्ताभिर्व्याहृतिभिः प्रतिकर्मवित्तोम
 वैकाज्याहुतिः कार्या॥ अथोपनयनं॥ माघादिपंचमासेषु मेखत्वा बंधनं
 शिशोः॥ ज्येष्ठमासे न ज्येष्ठस्य जन्ममासे न सर्वेषां शुक्लपक्षे द्वितीयादिस्वा
 ध्यायतिथिषु॥ नानध्यायेन्नैमित्तिकानध्याये। पूर्वाह्ने शुभमुहूर्तेशुभचं
 द्रादौ गुरुशुक्रयोर्बाल्यवार्द्धकास्तरहिस्यादौ ज्योतिर्विप्रोक्ते शुभकाले उप

नयनं कार्यं उपनयने तु क्रममाह ॥ वृद्धगर्गः ॥ पितापितामहोप्राप्ताज्ञातयोगो
गोत्रजाग्रजाः ॥ उपायनेधिकारीस्यात्पूर्वाभावेपरःपरः ॥ तथा ॥ पितैवोपन
येत्युत्रंतदभावेपितुःपिता ॥ तदभावेपितुर्भ्रातातदभावेतुसौदरः ॥ अ
थाधिकारसिद्धयेप्रायश्चित्तमाह ॥ वृद्धविष्णुः ॥ रुषूत्रयंचोपनीतात्रीन्क
ष्ठांश्चवटुश्चरेत् ॥ आचार्योद्वादशसहस्रगायत्रीचजपेत् ॥ तथानां दीक्षा
द्वैरुत्तेयश्चादनध्यायस्त्वकालिकः ॥ मौजीबंधंतदाकुर्याद्देदारंभंनकार
येत् ॥ अकालिको गर्जनिर्घातादिनिमित्तकः ॥ आश्वलायनानामुपनयन

दिनेवेदंरंभाभावाद्देदंरंभकरणंयजुर्वेदविषयं॥आश्वलायनस्तु।वृद्धिश्चादुदिना
 षट् दिनमध्येमुहूर्त्तौतरेनैवनांदाश्चादुनतत्रोपनयनं कुर्यात्॥तदूर्ध्वतुमुहूर्त्त
 आहुतांतरपूर्वकमुपनयनंयथाकालंकुत्॥॥उपनयनप्रयोगः॥॥उक्तकाले
 उपनिनीषुराचार्यः॥पूर्वेद्युर्वटोःपरिधानार्थंशुक्लमीषद्वौतंनवंसदृशंपरेण
 नधृतं वस्त्रमुत्तरायार्थंचकाषायवस्त्रमजिनंवाहस्ममृगस्य।यज्ञोपवीतंमौ
 जीमेखलांचपाताग्रमव्रणत्रजुंसौम्यदर्शनं वटोःकेशसंमितंसाग्रंदंडंको
 पीनंतद्वंधनस्त्रंनिष्ठाभाजनंचसंपाद्य॥ममोपांनेतत्ताधिकारसिध्यर्थं

उपनयनेन सदचौलनुरूपवेष्टुः संस्तु
रूपसंकीर्ण उपनयनवस्वस्तिवाचना
३ दिवसापर्युः मातृगोत्रादिचौल
कर्मकृत्वा ॥

थे ॥ स्तुति आदि आचारं तं अतीत कर्म संख्यया व्याहृति मिराज्या हुती हुं वा स्विष्ट
कृत ॥ अंत रितं चो लं उपनीया स है ॥ अस्य कुमारस्योपनयने ग्रहो नुकूल्य सि
द्धि दाराश्री पर ॥ ग्रहयज्ञं करिष्ये ॥ ग्रहयज्ञं समाप्य ॥ अस्य कुमारस्य दिज त्वसि
द्धा वेदाध्ययनाधिकारार्थं श्व उपनयनं करिष्ये ॥ तदंगं गणपति पूजनं स्वस्ति
वाचनं मातृका पूजनं नां दीश्राद्वं मं उपप्रतिष्ठां कुलदेवतादिस्थापनं च करि
ष्ये ॥ स्वस्ति वाचनं नां दीश्राद्वं च कृत्वा ॥ आचार प्राप्तमविघ्न संज्ञं गणपतिं पू
जयित्वा ॥ नंदिनी नलनी मैत्रा उमा च पशुवर्धिनी ॥ भगवती मावाहयामि ॥

ने हि न्यादिभ्यो नमः। आसनादि० आचमनीयं० ततो नारांजनं॥ श्रिये जात०॥
सुमंगलसूक्तेन हरिद्रोक्षोदकेन स्नापयित्वा॥ समुद्रज्येष्ठा इति च तत्सभिः
आपो हि ष्टिति तिसभिः सर्वाः शुद्धोदकेन प्रोक्ष्य॥ दधिकाव्य इति दधि०
कांठात्कांठादिति दूर्वाः॥ गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यदक्षिणं तोपचारैः पूजये
त्॥ आग्नेयीमारभ्यैशानीपर्यंतं मंडपस्थूणा सुनंदिन्यादि चत्वारि देवताः
क्रमेण स्थापयेत्॥ तदस्तु मित्रा० ग्रहा वै प्रतिष्ठा० पुष्पांजलिं दत्त्वा॥ क्षमा
प्य॥ कुलदेवता प्रीत्यर्थं सुवासिनाभ्यः तैलहरिद्रादिदानं यथाचारं कार्यं॥ अ

थापरेधुः॥ कृतनिसक्रिया॥ कृतमंगलस्नानमलंकृतंकुमारमात्रासहभोजयित्वा॥
 अथ कुमारस्योपनयनं कर्तुं तस्याच्याभूतं वापनादिक्रिये॥ ततः स्नात्वा लंकृत्य
 कुलदेवतां नमस्कृत्य॥ आचार्यसमीपमागत्य सम्यक्तनुरागं निरीक्ष्य तत आ
 चार्यः स्वदक्षिणभागे वटुमुपवेश्य॥ ये यज्ञेनेति ब्रह्मणैः सहस्रं पठेयुः॥ ये
 यज्ञेन दक्षिणया० देशकालौ संकीर्त्य॥ उपनयनांगभूतं स्थंडिलं दिक्रिये॥
 अग्निप्रतिष्ठापनां कृत्वा॥ पुनर्देशकालौ संकीर्त्य अथ कुमारस्य द्विजत्वसि
 ध्यर्थं क्रियमाणे उपनयने होमे देवतापरिग्रहार्थं अन्वाधानं क्रिये॥ अग्नि

अस्मिन् न चाहि ते मा वित्सा या घारा वा ज्येनेत्यंतमुक्त्वा त्रिरग्निं पवमानं प्रजापतिं वा ज्ये
न शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि सद्यो यक्ष्म इत्यंतमुक्त्वा व्याहृतिभिरग्ना वाधाय परिसमू
हना याज्यसंस्कारांतं कृत्वा चार्योग्निः पश्चादवल्लुकाय कुमारं प्राङ्मुखमवस्थाप्य कौपीना
र्थं त्रिवृतं कार्पाससूत्रं कटावाबध्य कौपीनं परिधाय्य द्वितीयजन्मन्युत्सृज्य प्रतिनिधिः
भूतमहंतं शुक्लवासः समं नं परिधाय्याऽन्येन काषायवाससा तथैव प्रावारयेत् ॥ त
त्र मंत्रः ॥ युवं वस्त्राणीत्यस्य औचथ्यो दार्घ्यं तमा मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ॥ वासो धारणे वि० ॥
ॐ युवं वस्त्राणि पीवसा० सकृ॥ प्रावणार्थं कृष्माजिनं वा ॥ तच्च ॥ न्यंगुलं तु बहिर्लोमय

दास्याच्चतुरंगुलं॥ अजिनंधारयेद्विप्रश्चतुर्विंशाष्टषोडशैः॥ मित्रस्य चक्षुरित्यस्य वामदेवो ज
 नं त्रिष्टुप्॥ अजिनधारणे वि०॥ ॐ मित्रस्य चक्षुर्धरुणं बलीयस्ते जो यशस्वास्तु विरंसमिदं॥
 अनाहनस्यं वसनं जरिष्पुपरीदं वाज्यजिनंदधेहं॥ ततो द्विजत्वविद्गार्थं यज्ञोपवीतं दद्या
 त्॥ यज्ञोपवीतमित्यस्य परब्रह्म परमात्मा त्रिष्टुप्॥ श्रोतस्मार्तकर्मनुष्ठानसिद्ध्यर्थं य
 ज्ञोपवीतधारणे विनि०॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात्॥ आयुष्य
 मय्यं प्रति मुंचश्चुभ्रं यज्ञोपवीतं बलं मस्तु ते जइति मंत्रं वाचयित्वा तदक्षिणबाहुमुद्दोर्य
 उपवीतं धारयित्वा कुमारमात्मनो ग्रेष्वा मध्ये न यज्ञपात्रोत्तरभागं गमयित्वा तत्र विधिवत्तत्र मय्य

पुनस्तथैवा नीयस्वदक्षिण उपवेश्य बर्हि रास्तरण दि सु व संमार्जनां तं कृत्वा
ब्रह्मचर्यं न्वा रध्व इध्मा धाम्ना दि आघा रं तं कुर्यात् ॥ ततः अग्न आयूंषा ति
ति स्तृणं शतं वै खान सा च रूपयः अग्निः पवमानो देवता गायत्री छंदः उप
नय न प्रधा नाज्य हो मो वि० प्रजा पते न त्व० यथा क्रमेण त्या गं कुर्यात् आ
चार्यः उत्तरतो ग्रेः प्रा ण्मुख स्तिष्ठेत् ॥ कुमारोपि अग्न्या चार्ययोर्मध्ये न ग
त्वा आचार्यस्याभिमुख स्तिष्ठेत् ॥ ततः आचार्यः शुद्धोदकेन शिष्यां जलि
मो पूर्य स्वस्यां जलि म न्येन पूरयित्वा ॥ तत्स वितुः श्या वा श्वः स वितानुष्टुपः

अवक्षारणे विनियोगः॥ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो ज्ञानं प्रचोदते॥ अने नखां जल्युदकं शि
 ष्यां जलौ अवक्षार्य तज्जलं कुमारां जलिनैवावक्षारयेत्॥ ततो बटो हस्तं
 गृहीयात्॥ देवस्य त्वासंभ्यां॥ हस्तं गृह्णाम्यमुकशर्मन इति कुमारस्या
 भिवोद निवं नाम शर्मो तंबुध्या निर्दिश्य स्वदक्षिणहस्ते कुमारस्य सांगु
 ष्ठं दक्षिणपाणिं गृहीत्वा पुनरपि द्विवां रंकुर्यात्॥ अत्र सविता ते हस्तम
 ग्रभीत्॥ असाविति द्वितीयो हस्तग्रहणे मंत्रः॥ अग्निराचार्यस्तव० तृती
 यो हस्तग्रहणे मंत्रः॥ अथाचार्यः ब्रह्मचारिण सह निष्काम्य देवसवि

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

गर्भो मि बृहती० समिदाधाने विनि० ॐ अग्नये समिध० वयं स्वाहा॥ अग्नय इदं०
 ततः पाणिं प्रक्षाल्याग्निमुपस्पृष्ट्वा॥ तेजसा मा समनज्मि इति संवृतोष्ठद्वयं मुख
 मवाङ्मु० मृत्यु पाणिं प्रक्षाल्य॥ तथैव द्विवारं कुर्यात्॥ ततस्तिष्ठन्मयि मेधा मि
 ति षस्म हिरण्यगर्भं ऋषिः पूर्वत्र पाणमं ग्रीदसूर्यो देवताः॥ उत्तरत्र पाणं अ
 ग्निर्देवता॥ गायत्री छंदः॥ अग्निमुपस्थाने विनियोगः॥ मयि मेधां० मयग्नि॥ मयि
 मेधां॥ मयीदं० मयि मेधां० सूर्यो० यत्ते अग्ने० तेज॥ यत्ते० अग्नेव च स्ते० यत्ते अ
 ग्न ह॥ इति षण्मंत्रैरग्निमुपस्थाय॥ मानस्तोत्रे कुसोरुद्रो जगती॥ विभूतिधार

एविनि०॥मानस्तोके०अनेनमंत्रेणभस्मादाययथाचारंआयुषंजमदेने
रितितल्लोटे॥कश्यपस्यआयुषंवंकं॥अगस्त्यस्यआयुषं॥नाभ्यां॥यद्देवानां
आयुषंदक्षिणंसे०तन्मैअस्तुआयुषंवा मांसे॥शतायुषंमितिशिरसि॥भ
स्मधारयेत्॥पुनःपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वाकृतांजलिस्तिष्ठन्॥ॐचमे
स्व०स्वस्तिश्रद्धांमेधांयशःप्रज्ञांविद्यांबुद्धिंश्रियंबलं॥आयुष्यंतेजोऽरि
ग्यंदेहिमे॥हव्यवाहनोऽनमः॥इत्यग्निमुपस्थाप्यअग्नेरुत्तरतो गत्वा प्राङ्मु
खीभूयाचार्याभिमुखोभूत्वादक्षिणं जानुंभूतलेनिधाय॥बाहुभ्यांयथा

सव्यदक्षिणैर्मोत्रे संस्पृश्य वास्तपाणि राचार्यस्य दक्षिण पादं स्वदक्षिण हस्ते
 न सव्यं च सव्यहस्ते न जानुप्रभृतिपादपर्यंतं स्पृष्ट्वा अमुकगोत्रो मुकुशर्माहं
 भोगुरो अभिवादयामीत्युच्चारयन् शिरोवनतिपूर्वकं मभिवाद्य आचार्येण
 युष्मा० भवसौम्यदेवदत्ता अत्रमनुराह आयुष्मा भवसौम्येति वाच्ये विशेष
 मभिवाद्ने० सावित्र्युपदेशवाच्यं नू अधीहिभोः सावित्रीभो अनुब्रूहीति बटु
 रनुब्रूयात् ॥ ततो आचार्यस्य वाससापाणिभ्यां च संगृह्य सावित्रीमन्वाह
 तत्रकारिका ॥ ॐ भूर्भुवःस्वः पूर्वोत्तु सावित्री वाचयेदथा ॥ पादं पादं च सावि

आः स्वयमुक्तेववाचयेत् ॥ ततस्त्वर्द्धर्द्धमर्द्धर्द्धसर्वातामथवाचयेत् ॥ एवं
तुमशक्तश्चेत्तयथाशक्तिवाचयेत् ॥ प्रणवस्य परब्रह्म ऋषिः परमात्मा देव
ता ॥ देवी गायत्री छंदः व्याहृतीनां प्रजापतिः प्रजापतिर्वहती ॥ गायत्र्या विश्वा
मित्रः सविता गायत्री ॥ उपनयने वि० ॥ ततः गायत्री वाचयित्वा मम व्रत इ
त्यस्य प्रजापतिर्ऋषिः बृहस्पतिर्देवता ॥ त्रिष्टुप् छंदः बटो हृदये उध्वो गुलिं
पाणिनि धापने वि० ॥ मम व्रते ह० मे खलं बध्नीयात् ॥ इयंदुरुक्तादिति ह०
योः वामदेवो मे खलं त्रिष्टुप् ॥ मे खलं बंधने विनि० ॥ इयंदुरुक्तात्परिवा

धमाना शर्मवस्थं पुनतीन आगात् ॥ प्राणापानाभ्यां बलमाभरंती प्रिया देवानां सु-
 भगा मे खलेयं । कृतस्य गोप्ती तपसः परस्पीघ्रती रक्षः सहमाना अरातीः । सानः
 समंतमनुपरीहि भद्रया भर्तारस्ते मे खलेमारिषामेति वाचयित्वा नो खलं विवर्य-
 नाभिदेहो गंधिव्रयं कुर्यात् ॥ पात्वा शं दंडं दद्यात् ॥ स्वस्तिनः स्वस्यात्रेयो वि-
 श्वे देवास्त्रिष्टुपू ॥ दंडं दाने वि० ॥ स्वस्ति नो मिमी० ॥ अहं तं दमयित्वा मां मार्ग-
 स्वस्था पयस्वयं ३३ः करे स्थितो यस्मात्तस्माद्दक्षयत्तो भूमिति वाचयेत् ॥
 ततः कुमारस्याचारमादिशेत् ॥ ब्रह्मचार्यसि आचमनं कुरु । मूत्रपुराणा-

तद्ग्रहणं
 मं २

देशुध्यर्थमित्यर्थः। कर्मकुरुसंध्योपासनादीत्यर्थः॥ दिवा मास्वादिवा निद्रान
कुरुकृतेत्यर्थः॥ आचार्याधीनो वेदमधीष्य। सायंप्रातर्भिक्षेयाः सायंप्रातः स।
मिधमाधेहि। द्वादशावर्षाणि वेदग्रहणं तं ब्रह्मचर्यं चरेत्ति प्रेषार्थानूबोधये
त्॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाप्य। अग्निं मेधाजननांतरक्षेत्॥ भि
क्षापात्रमादाय। आदौ मातरं भवती भिक्षां ददातु। अथ वापितरं भवानू
भिक्षां ददातु। एवंरूपां भिक्षां याचयेत्॥ आचार्याय निवेदयेत्॥ कृतस्य
उपनयनस्य सांगता सिध्यर्थं देशते शतं वा ब्राह्मणमोजयिष्ये। ततो ना

नानामर्गोत्रेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः भूयसां दातुमहमस्मजे ॥ ततो गुरुसंनिधावचलस्तिष्ठ
 न्नहः शेषं नीत्वा सायं वदितसंध्याः ओपनाय निकाशे रंति कमासीनः प्राणनाय
 म्यसायमग्निकायं कुरिष्ये इति संकल्प्य परिसमुद्यपर्युक्ष्य पूर्ववत्समिधाय त्रि
 मुखं पूर्ववन्निमज्ज्य उक्तं षण्मंत्रैरुपस्थाय मानस्तोक इति भस्मादाय त्र्यायुष
 मिति ततस्तस्याने पूर्ववद्ब्रुत्वा पुनः समूहनपर्युक्षणे कृत्वा कृतांजलिस्तिष्ठन्
 ॐ चम इति उपतिष्ठेत् ॥ आचार्योस्तमिते गेः पश्चात्स्वासीनः प्राणनाय
 म्यतिथ्यादिसंकीर्त्य उपनयनांगभूतं अनुप्रवचनाय होमं कुरिष्ये ॥ अस्मि

नेन्वाहिते ग्राविस्यादिः आघारावाज्येनेस्यं तमुक्त्वा सदसस्पतिं सवितारं ऋषीन्
प्रधानदेवताश्च रुद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिसद्यो यक्ष्ये ॥ द्वे समिधमग्ना
वाधाय ॥ चौलोपनीते सखित्वे तेषु ब्रह्मोदने दारपरिग्रहे च ॥ स्नाने च गोदान
विधौ च सर्वं नैवाज्यभागो प्रवदंति संतः ॥ इति ज्ञात्वा ॥ ततः परिसमूहनादि
प्रणिता प्रणयतां तं कृत्वा ॥ तद्विष्ठाद्व्यं चतुरश्रतुरेमुष्टीं स्तूस्मीं देवतात्रय
स्य विप्रत्रयभोजनपर्याप्तं निरूप्य तथैव प्रोक्ष्य त्रिः पत्नी कृत्वा प्रक्षाल्य अप
यित्वा शृतस्थात्नीपाक आचार्याय निवेदयेत् ॥ बटुः ॥ ततो ब्रह्मचारिणश्च

रध्वो गुरु रज्य संस्कारादि आघारांतं कृत्वा होमं कुर्यात् ॥ अवदानधर्मेण वदाय ॥ सद
 सस्पतिमिति मंत्रस्य मेधातिथिः । सदैव स्पतिर्गायत्री । अनुप्रवचनीय प्रधानचरुहो
 मेविनियोगः ॥ ॐ सदसस्पतिमद् ॥ सदसस्पतय इदं ॥ तत्सवितुर्वरेण्यमित्रः सवि
 ता गायत्री । अनुप्रवचनीय ॥ तत्सवितुः ॥ सवित्र इदं ॥ ऋषिभ्यः स्वाहा ऋषिभ्य इदं ॥
 स्विष्टकृददि होमशेषं समाप्य ॥ तदवशिष्टान्नै न च्यवरान् ब्राह्मणभोजयित्वा
 तैर्वेद समाप्तिवाचयेत् ॥ ततः ब्रह्मचारी अक्षारत्नवणमन्नं भुक्त्वा धः शयीत
 ॥ ॥ इत्यनुप्रवचनीय होमः ॥ ॥ यद्यगर्जाद्यनध्यायशं क्रातदादि वैवचहंश्च

१५५॥ होमस्तु सायं संध्योत्तरमेव ॥ ॥ अथ मेधाजननं ॥ ॥ स्वगृहे विमेख
लां वेदिकृत्वा तत्र समूलां पत्माशशाखां कुशस्तंबं वा प्रतिष्ठाप्य पूजयेत् ॥ तत्र त्र
मः तिथ्यादिसंवत्सर्यमाकुमारस्य उपनयनव्रतसमाप्त्यावसैवेत्तु मोद
कमिश्रमन्नं निवेद्य पुनश्च पूर्ववदभ्यर्च्य ॥ वेदग्रहणसामर्थ्यतस्तस्मै
धासिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरश्रीसूर्यमेधाजननाख्यं कर्म करिष्ये ॥ यथाचारं
स्वस्तिवाचनं कृत्वा पूर्वोक्तफलसिद्ध्यर्थं मेधापरनामकसावित्रीपूजां करिष्ये ॥
पत्माशशाखायां मेधायै नमः ॥ इति नाममंत्रेण वाहनाद्युपचारैः पूजयि

स्येवमहं मनुष्याणां वेदस्य निधिपो

त्वा ॥ ब्रह्मचारिणा प्रणम्य शुद्धजलपात्रोदकेन सेचनं कुर्वता बटुना त्रिः प्रदक्षिणं कारयेत् ॥ मंत्रं वाचयेत् ॥ ॐ सुश्रवः सुश्रवा असि यथा त्वं सुश्रवः ॥ सुश्रवा अस्येवं मां सुश्रवः सौश्रव संकुरुं ॥ यथा त्वं देवानां यज्ञस्य निधिपो भूयासं ॥ प्रतिप्रदक्षिणमंत्रावृत्तिः ॥ प्रणमं च कारयेत् ॥ ततो ब्रह्मचारी रत्नात्वा नवीनपूर्ववद्यज्ञोपवीता दानिमंत्रेण धारयेत् ॥ पुराणनिष्ठाशसंनिधौ विसृज्य गुरवे दत्त्वा मेधामस्य ममिति सूक्तं विप्रैः पठित्वा मेधामस्य मंगिरसो मेधां सप्तत्रययो दुदुः मेधामिन्द्राग्निश्च मेधां धाता द

तुमे। मेधां मेवरुणो राजा मेधां देवी सरस्वती ॥ मेधां ते अश्विनो देवा धत्ता
पुष्करस्तजा ॥ यां मेधा अश्विनो सरासु गंधर्वेषु च यन्मनः ॥ देवीया मानु
षी मेधा सा माया विशतादिमा ॥ यन्नो नोक्तं प्रद्वत्तां न केयं पदनुब्रु
वे ॥ निशामतं निशामहे मयि प्रियं सह व्रते न भूया संवत्सराणां संगम
महि ॥ शरीरं मे विचक्षणं वा वाङ्मे मधुमदुहा ॥ अष्टदु महमसौ सूर्यो
वत्सराणां नी ॥ स्थाश्रुतं मे मा प्रहासीत् ॥ मेधां देवी मनसा रजमानां गंधर्व
जुष्टां प्रतिनो जुषस्व ॥ मह्यं मेधां वद मह्यं प्रियं वद मेधावी भूया समजरा

जरिष्णुः सदसस्पतिमद्रुतंप्रिय० यां मेधां देवगणाः पितरश्चोपासते।
 तयामामस्य मेधयाग्नेमेधाविनंकुरु॥ मेधाव्यं हसुमनाः सुप्रतीकः
 श्रद्धामनाः संसमुत्तिः सुश्रवः। महायज्ञाधारयिष्णुः प्रयत्नाभूयासम
 र्यस्वधयाप्रयोगे॥॥॥ इति मेधाजनेन॥॥॥ समेचदिवसेकुर्याद्देवको
 थापनंबुधः॥ षष्टंचविषमंनेष्टमुक्तापंचमसप्तमौ॥ उक्तकाले मंडपां
 तः सपत्नीकः स्वासने उपविश्य॥ आचम्य प्राणनायम्यतिथ्यादि
 संकीर्त्य उपनयनांगत्वेन स्थापितं देवतानामुत्थापनं मंडपोद्वासनं

प्रातरग्निर्कार्यं कृत्वा प्राण नायम्य० तिथ्यादिसंकीर्त्यममग्रहस्थाद्याश्रमां
तर प्राप्तिद्वाराश्रापरमेश्वरप्रीत्यर्थं समावर्तनं कुरिष्ये॥ तदंगं गणपति
पूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृका पूजनं नां दीश्राहुंच कृत्वा उत्तलस
र्गां समिधमाहव्यो परिनिदध्यात्॥ ब्रह्मचर्यव्रतपरिपूरणार्थं गोनिष्क्रि
यभूतं यथाशक्तिद्वयं यथानामगोत्राय ब्राह्मणाय दातुमहमुत्सृजे॥ कुरि
ष्यमाणं समावर्तनांगभूतं यथाशक्ति ब्राह्मणं भोजयिष्ये॥ ततः स्त्रिंशति
दिग्भिः प्रतिष्ठापनांते० ममात्रियमाणे समवर्तनं होमैर्देवतापरिग्रहार्थं

मन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते गौ इत्याद्याघारा वाज्येनेत्यंतमुक्ताविरगिंप
 वमानं प्रजापतिं चाज्यद्रव्येण अभिमूर्ध्वसमिधा विश्वान्देवान् दशसमिद्धिः
 शेषेण स्विष्टकृतमिस्यादि पूर्णपात्रनिधानांतं पुरस्तनतंत्रं अनुष्ठायो दगमेरा
 स्तीर्णेषु दर्भेषु ब्राह्मणवैमाषतिरैः एथ कूपूरितानि चत्वारि शरावा विणिक्मेणे
 वैकुशः ॥ प्राक्संस्थान्यासा दयेत् ॥ ताम्रमयं लोहं वा स्फुरं शीतमुष्मचोद
 कं नवनीतं मणिं इत्येका दशद्रव्याणि चाग्नेरुत्तरतः आसा दयेत् ॥ अग्नेर्दक्षि
 णदिग्भागे एकस्मिन् शरावे शमीपर्णे नि। अपरस्मिन् नानुदुहं गोमयमासा

दयेत् ॥ ब्रह्मैकविंशतिकुशांकुरान्द्रधानो दक्षिणतस्तिष्ठेत् ॥ ततो ब्रह्मचारीपु
रस्तं न तं त्रमाघारांतं कृत्वा अग्न्यायुं पीतितिसृभिः प्रजापतेन त्वदिति हु
त्वा ततः शीतोष्माभिरद्भिः उष्मेन वायु उदकेनेहीति धाराद्वयं पात्रांतरे ध
त्वा नवनीतेन उदकमिश्रेण वाश्मश्रुमारभ्य प्रदक्षिणं अदितिः श्मश्रूणि
वपत्वा पउदंतु वर्चसे ॥ इति मंत्राभ्यां विवारं कुरु दयेत् ॥ स्वहस्तस्थितेषु एकविं
शतिकुशांकुरेषु त्रीनंकुरानादाय ॥ दक्षिणश्मश्रुभागे ब्रह्मचार्यभिमुखं पश्चि
माग्रं निदध्यात् ॥ ओं ॐ षधे त्रायस्व मां इति वदेत् ॥ ततो ब्रह्मातेषु कुशांकुरे

पुष्करं निदध्यात् ॥ तदा ब्रह्मचारी ० स्वधिते मा माहिंसीः येनावपत्सवित्ता ॥
 इति जपेत् ॥ ततो ब्रह्मा ० सश्रमश्रूकानां कुरन्ध्रान्नामीपणैः सदैव कृत्यव
 द्योः कुरेदध्यात् ॥ आनडुहे गोमये निदध्यात् ॥ एवं द्वितीयादिष्ठेदने समं
 त्रैकं कार्यं येन धाता ॥ इति द्वितीयं येन भूयश्च ० इति तृतीयं ॥ चतुर्थं तु ॥
 एतैर्मन्त्रैश्छेदनं कार्यं ॥ एवमुत्तरश्मश्रुपदे शो त्रिवारं छेदयेत् ॥ नतु सर्वे
 मन्त्रैश्चतुर्थं ॥ यस्करेण मर्चयता सुपेनासावप्रावपसिश्मश्रुणिशुंधिनि
 रमुखं माम आयुः प्रमोषीः शुरधारां निमृजेत् ॥ शीतोष्माभिः कुरुष्वैषा

र्थं चावबोध्य० शीतोष्मांबुभिः केशभूमश्रुलोमनखानि उदक्संस्थानि वापयि
त्वा॥ तद्दीप्त्यादिशरावचतुष्टयं नापिताय दद्यात्॥ ततः कुरंजबीजपीष्टेन
स्वशरीरमुद्ध्यं शीतोष्मे रुदकैः स्नात्वा॥ द्विराचम्य॥ पुनर्वन्दे रंति कंगत्वा
एकं वस्त्रं समंत्रं कं परिधाय॥ अन्यद्वस्त्रं प्रावृणुयात्॥ युवं वस्त्राणि० ततो
द्विराचम्य॥ पाणिनां जनमादाय॥ ॐ अश्विनस्तेजोसि चक्षुर्मपाहि॥
मेत्रावृष्यासव्यदक्षिणे चक्षुषीक्रमेणं क्त्वा तथैव ॐ अश्विनस्तेजोसि
श्रोत्रं मेपाहि॥ कुंडलाभ्यां दक्षिणसव्ये श्रोत्रं तं हस्तं कुंकुमाद्यनुलिप्ताभ्यां

पाणिभ्यां पूर्वमुखमनुलिप्य पश्चादितरंगानि ॥ कुरो प्रक्षाल्या ॐ अनार्तास्य ना
 त्तो हं भूया सं शिरसि । स्रजं बद्ध्वा । देवानां प्रतिष्ठेत्यः सर्वतो मा पातं । उपान
 हो । दक्षिणस्य पाणिभ्या पादाभ्या मारुहः । दिवश्च द्यासि । इति मंत्रेण च
 त्रं । वेणु रसि वानस्पत्यो सि सर्वतो मा पाहि । वेणु वंदं ड गृहीत्वा ॥ आयुष्मि
 तिसूक्तस्य स न क स न द न स ना त्त न ऋषयः हिरण्य देवताः आद्या श्वतस्त्रो
 नुष्टुभः पंचमी त्रिष्टुपूषष्ट्यनुष्टुपू सप्तमी शुक्ल अष्टमी नवम्यौ त्रिष्टु
 भौ दशम्यनुष्टुपू एकादशी जगती वंदे मणिधारणे विनियोगः ॥ ॐ

आयुष्यं वर्चस्यं रायस्योषमौ द्विदं. इदं हिरण्यं वर्चस्वजेनायाविशतादिमां।
उचैर्वाजि एतनाषाट् सभासाहं धनं जयं॥ सर्वाः समग्राः क्रुदुयो हिरण्ये स्मि
न्त्समाहिताः॥ शुनमेहं हिरण्यं स्वपितुर्मानेव जगम्॥ तेनेमां सूर्यत्वं च
मकरं पूरुषु प्रियं सम्राजं च विराजं चाभिष्टिर्याचमेध्रवा॥ लक्ष्मीराष्टस्य
यागृहेत्तयामामिन्दुसंस्तुत॥ अग्नेः प्रज्ञातं परियद्विरण्यममृतं यज्ञे अधि
मर्तेषु॥ यएन हृदसं इदेनमहेति जगाम सुर्भवतियो विभर्ति। यद्देव
जावरुणो यदुदेवी सरस्वती। इदं यद्दृत्रहा वै दत्तमेव वर्चस आयुषे. नत

ब्रह्मणस्पते विराजसमिधंकुरु॥ अनंतरं॥ उष्मीषेण प्रादक्षिण्येन शिरः संवेष्ट्य उ-
पानेहौ संसृज्य उपरि निहितां प्रागुक्तां समिधं गृहीत्वा तिष्ठन्नेव० एषां मंत्राणां
प्रज्ञापतिरग्निरष्टी॥० समिदाधाने वि० स्मृतं च मे तन्मा उभव्रतं० निदा च मे० अग्निं
दा च मे० विद्या च० अविद्या च मे० अश्रद्धा च० अश्रद्धा० प्रज्ञा च मे० अप्रज्ञा० इष्टं च मे
अनिष्टं च मे० दत्तं च मे० अदत्तं च० अधीतं च मे० अनधीतं च० कृतं च मे० अकृतं० स-
स्यं च मे० असस्यं च मे० श्रुतं च मे० अश्रुतं० व्रतं च मे० अव्रतं० यद्दग्ने सेंद्रस्य स प्रज्ञा
पतिरकस्य स ऋषिरकस्य स ऋषिराज न्यस्य स पितृकस्य स पितृराज न्यस्य स

मनुष्यस्य समनुष्यराजन्यस्य साक्षात्स्य सातीकाशस्य सानूकाशस्य सप्रती
 काशस्य सदेवमनुष्यस्य सगंधर्वासरसस्य सहारण्यैश्चपशुभिर्गाम्यैश्च
 यन्माआत्मनआत्मनिव्रतंतनोसर्वव्रतमिदमहमग्रे सर्वव्रतोभवाभिस्वा
 हा। अथोपविश्य अन्याः प्रादेश संमिता दश समिधः ममाग्रेवर्चो इति स
 त्स्य। विहव्य ऋषिः विश्वे देवा देवताः। विष्टु पृच्छं दे० अंसा जगती। समीरधाने
 विनियोगः॥ प्रत्युचं चरगते ग्रावा दध्यात्॥ ममाग्रेवर्चो० ऋ०० सर्वत्र विश्वेभ्यो
 देवेभ्य इदं० ततः स्विष्टकृदादि होमशेषं समापयेत्॥ ततः स्नातको नैमिति

कं विनानतं न गृश्व न स्नायात् ॥ न ग्रांस्त्रियं नेक्षे ॥ वर्षति न धावामि ॥ वृक्षं
नारोहामि ॥ कूपं नावरोहामि ॥ प्राणस्य संशयं नाभ्यापयेत् ॥ इत्येवं क
ल्पयेत् ततः कौपीनं मेखत्मा च विसृजेत् ततो यत्र मधुपर्कदि पूजास्य
संभाविता तत्रैतां रात्रिं वसेत् ॥ समावर्तनांतरं विरात्रमाशौचं कुर्या
त् ॥ ॥ इति समावर्तनं ॥ ॥ अथ क्रमप्राप्तो विवाहः ॥ ॥ अनाश्रमी
न तिष्ठेत् तद्दिनमेकमपि द्विजः ॥ आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्ता
यत्ते हि सः इति दक्षस्मृतेः ॥ अथ मुख्यब्राह्म विवाहं गमूहुर्ते वाग्दान

विधिर्गृह्य परिशिष्टा संमर्त्योच्यते। ततो वरपित्रादि गंधाक्षतशुभवस्त्रयुग्म
 भूषणतो वृत्तपुष्पादिभिः कन्यां पूजयेत्संप्रदाया गतेर्मन्त्रैः। ततः कन्या
 दाता प्राङ्मुखः कन्या वामतउपविश्या चम्यदेशकालौ संकीर्त्य कुरिष्य
 माण विवाहांगभूतं वा गदानमहं कुरिष्ये॥ वरपितापि॥ वरविवाहांगभू
 तं कन्या निराक्षणैर्महं कुरिष्ये॥ ॥ इति संकल्पकुर्यात्॥ ॥ उभौ गणप
 त्ति पूजनमहं कुरिष्ये॥ ततः दक्षिणं ते रूपचौरेर्गणपतिं वरुणपू
 जनं कृत्य प्रार्थनां कृत्वा॥ कन्यां पूजयेत्। गंधतां वृत्तादिना गंध

फलैः कन्या पूजनं च३

द्वारं. श्रिये जातः. नीराजनं. युवं वस्त्राणि. वस्त्रपुष्पाणि. हिरण्यरूपः.
 आयुष्यमिति मुद्रिका भूषणश्च तं कृत्य वा गहनं कुर्यात्. भौ पंच दृढं पूगाफ
 लानि हरिद्रा खंड सहितानि हस्ते गृहीत्वा कन्यापिता वरगोत्रमुच्चार्य.
 अमुकप्रवरान्विता मुपगोत्रोत्पन्नायामुक् प्रपौत्रायामुक् पौत्रायामुक् पुत्रा
 यामुक् नाम्ने वरायामुपप्रवरेपेताममुकगोत्रोत्पन्नाममुक् प्रपौत्रामु.
 कपौत्रामुक् पुत्राममुक् नाम्नी कन्यां ज्योतिर्विदग्दिष्टे मुहूर्ते रास्ये वस्त्रप्रां
 ते बद्ध्वा. तदस्तु. गृहीत्वा प्र. ग्रंथि गंधादि नार्चयेत्. अयं गोपतिते क्लीबे

स्वस्त्वनकन्यापूजयितारमुपवश्य
 तेषां च्याप्रयङ्गुखुपविश्य तंगव
 तां बलदानादिना पूजयेत् स जरातार

१०
दशदोषविवर्जिते ॥ इमां कन्यां प्रदास्यामि देवाग्निद्विजसंनिधौ ॥ तथैवपि
त्रादिना पंचपूगफला निगृहीत्वा मुकगोत्रा मुकवरविषये भवंतो निश्चि
ता भवंतु । दातवस्व प्रांते प्रक्षेपादिकुर्यात् ॥ ततो दाता वाचा दत्ता म
या कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता त्वया ॥ कन्या वलोकनविधौ निश्चितस्त्वं सु
खी भव ॥ सच । वाचा दत्ता त्वया कन्या पुत्रार्थं स्वीकृता मया ॥ वरावलोक
नविधौ निश्चितस्त्वं सुखी भव ॥ परस्परं वदेत् ॥ भ्रात्रार्थं स्वीकृतरि भ्रा
त्रार्थं मिसूहः कार्यः । ततो ब्राह्मणः शिवा आप संतु । सौमनस्यमस्तु ।

अक्षतंचारिहंचास्तु॥ दीर्घमायुःशान्तिःपुष्टिस्तुष्टिचास्तु॥ एतद्वःसत्य
मस्त्वित्यक्ता॥ समानीवआ॥ प्रसुगमंताधिय॥ मंत्रौपदेयुःततोदाता॥
पात्रस्थसिततंडुलेश्चीमावाह्य॥ षोडशोपचारैःपूजयेत्॥ तांचवृन्त्यै
वंप्रार्थयेत्॥ देवाद्राणिनमस्तुभ्यं देवंद्विप्रियभामिनि॥ विवाहंभाग्यमा
रोग्यं पुत्रलाभंचदेहिमे॥ ततःपुरधीभिर्नराजनादिमांमलिकंकांयं
विप्राश्चगंधतांबूलादिनापूजिताआशीर्मंत्रान्यदेयुःतेचमंत्राः॥ हिं
रुएवतीवसु॥ समिदुस्य० इंदुर्देवा० वनस्पते० शत० अस्यपिव० घृतादुर्लभं०

इति सौभगायषट्पदांताः। तदस्तु मित्रा० गृहो वै प्र०॥ इति वाग्दानविधिः॥
 ततो वैवाहिके शुभे शुद्धे तैव धूवरयोस्तैलहरिद्रोपणदियथाचारं।
 कार्यं॥ विवाहे मंडपप्रकोरवसिष्ठः॥ षोडशारत्निकं कुर्याच्चतुर्दशै
 पशोभितं। मंडपंतोरणैर्युक्तं तत्र वेदी प्रकल्पयेत्॥ अथ हस्ततुरच
 ये मंडपं वा द्विषट्करं॥ वेदिका निर्माणप्रकारमाह। नारदः। हस्तो
 ष्चितां चतुर्हस्तैश्चतुस्त्रांसमंततः स्तंभैश्चतुर्भिः सुश्लक्ष्णं॥ वामभा
 गे तु सप्तनि। समांतथा चतुर्दिषु सोपानै रति शोभितां। प्रागुदवप्रव

एणंभास्तंभहंसशुक्रादिभिः विचित्रा मंकितां कुंभैर्विहितैस्तोरणं कुरेः।
शृंगारपुष्पनिकुरेवर्णकैः समलंरुतां। विप्राशीर्वचनैः पुण्यस्त्रीभिर्द
पैर्मनोरमां॥ वादित्रगीतनृत्यादेर्हृदमानंदिनां शुभां। एवंविधाभारु
रुहेन्मिथनं साग्निवेदिकं। हस्तोत्रवध्वाः सोपानकुरणं पश्चिमभागे
उपरिचतुर्दिक्षु वा। अधो यथा चारं। सोपानातिरेकेण चतुर्हस्ता
चतुरस्त्रा। इति विवाहवेदी० वधूपितावरपिताचविवाहदिना
त्पूर्वेद्युः पूर्वाह्णमंगलस्नानादिविधाय शुभासने प्राङ्मुख उप

विश्वस्वदक्षिणतः पत्नीतदक्षितः कन्यावरंचोपवेश्याचम्यप्राणनायम्येदेव
 तागुर्वदिनमस्कारं कृत्वा ॥ देशकालौ संकीर्त्या मुकशर्मणः पुत्रस्य श्वः क
 रिष्यमाणविवाहां गभूतं गणेशपूजनं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापू
 जनं नांदीश्राद्धं मंडपदेवतादिप्रतिष्ठां च करिष्ये ॥ ततः कन्यापितापि
 अस्याममुकनाम्न्याः कन्यायाः श्वश्रूयादिविशेषणं संकल्प्य सर्वं कु
 र्यात् उपनयनवस्त्रमंडपादि पूर्ववत्संकल्पं कार्यं तत्रादौ वरगहे वरपू
 जनं कार्यं तत्रैवं कन्यापिता देशकालौ संकीर्त्य करिष्यमाणकन्यावि

वाहं गभूतं सीमं तैर्वरपूजनं करिष्ये यथाचारं वरपूजनं तत्पितृमात्रादीनां
पूजनं कार्यं ॥ ततो वरं मंगलं तूर्ये सह वधू गहं गत्वा द्वारदेशे प्राङ्मुखं स्थि
तौ नीरं जनपूर्णकुंभयुतैः पुरंधीजनैर्नगराजैर्नो गहं प्रविश्य तदंगणमंड
पाथश्च तुष्पाद्भद्रपीठे प्राङ्मुख उपविशेत् तत्रादौ फलादिकन्यां पूजये
त् तत्रायंक्रमः वरपितादेशे कातौ संकीर्त्य करिष्यमाण वरविवां हागभू
तं फलैः कन्या पूजनं करिष्ये ओं याः फलिनीर्या अर्वाची सुभगे भव त
त्रादौ गणपतिपूजां कृत्वा गंधादिना पूजनं कार्यं ॥ ॥ अथ मधुपर्कः ॥

अथ कन्यादातावरस्य पुरतः सुस्नातः सपत्नीक उपविश्य। आगताय वराय तच्छा
 खोक्तविधिना मधुपर्कं कुर्यात् तत्रायं क्रमः विष्टरः पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं मधु
 पर्कगौः षट्संपाद्य त्रिस्त्रिरेकैकं निवेद्य दाता सपत्नीक उपविश्य प्राणाना
 यम्य देशकालौ संकीर्त्य कन्यार्थिने गृहागतायास्मे स्नातवाय वराय कन्या
 दानांगभूतं मधुपर्कं करिष्ये इति संकल्प्य कन्यार्थिनमित्यादि द्वितीयां तमु
 क्तो मधुपर्कं एव हि यिष्ये इति प्रागुक्तं विष्टरमादाय विष्टरे विष्टरे विष्टरः प्रति
 गृह्यतां प्रति गृहामि वरेण गृहीत्वा वरस्तु अहं वर्षे त्यस्य वामदेवो विष्ट

रेनुष्टुप् विष्टरोपविशनेविनि० अहंवर्षसज्ञा० तीस्रद्वयेविष्टरौ उपविशेत्॥
पाद्यं पाद्यं पाद्यं प्रतिगृह्यतां प्रतिगृ० ततो दक्षिणसंघोषादौ नमो एक्षालयेत्
अस्मिन्नाष्ट्रिय० निर्देहंतु मे० ततो वरालौ किकृत्तलेनाचम्या॥ अर्घ्यमर्घ्यम
र्घ्यं प्रतिगृह्यतां प्रति० वरं जलौ क्षिपेत् आचमनीयमाचमनीयमाचमनी
यं० ततो स्यैकदेशं गृहीत्वा अमृतोपस्तरणमसीति पीत्वा लौकिकृत्तलेना
चम्यानीयमानं मधुपर्कमित्रस्यत्वाचक्षुषा प्रतीक्षे इत्यवेक्ष्य मधुपर्कम
धुपर्कमधुपर्कः प्रतिगृ० प्र० देवस्यत्वा० भ्यां० प्रतिगृह्णामि॥ मंत्रेणं जलिना प्र०

अंजलिस्त्वमेव० मधुवाता इति तव स्य गौतमो विश्वे देवा गायत्री० मधुपर्कवेष्ट
 णे विनियोगः मधुवाता ३० तस्यात्रं सव्यहस्ते धृत्वा अंगुष्ठानामिकाभ्यां०
 मधुपर्कैः त्रिः प्रदक्षिणमालोड्य वसवस्त्वा गायत्रेण चंदसाभक्षयंतु पात्रं
 वै पूर्वस्यां निमार्ष्टि० रुद्रास्त्वा त्रैष्टुभेन चंदसाभक्षयंतु० दक्षिणतः आदि।
 त्यास्त्वा जागतेन चंदसाभक्षयंतु पश्चात्० विश्वे त्वा देवा अनुष्टुभेन चंदसा
 भक्षयंतु इत्युत्तरतः भूतेभ्यस्त्विति त्रिरूर्ध्वं शिष्टा पात्रं भूमौ निधाय मधु
 पर्कैर्देवं गृहीत्वा विराजो दोहोसि० प्राश्या चम्य विराजो दोहमशीय० दि

तीयं. मयि दोहः पाद्याये विराजः तृतीयं. आचम्य मधुपर्कशेषं उदङ्मुखो
ब्राह्मणाय प्रयेच्छेद्रासुक्षिपेत् पूर्वनिवेदिताचमनीयैकदेशं गृहीत्वा. अ
मृतापिधानमसाति पीत्वा चम्य जलशेषं सर्वं गृहीत्वा सत्यं यशः श्रीर्मयि श्रीः
श्रपतां इति प्राश्या चम्य लोक्विकृतलेन द्विराचामेत् ततो दाता गौर्गौर्गौः
मातारुद्राणामित्यस्य भार्गवो जमदग्निर्गौस्त्रिष्टुप् गौरुत्सर्जने विनियोगः
ॐ मातारुद्राणामंत्रं स्पृज्य पित्वा. ॐ उत्सर्जनेति विसर्जेत् ततो दाता गंध
मात्य वस्त्रयुगोपवीतयुगाभरणदिभिर्वरं यथाविभवं पूजयेत् विष्टर

लक्षणं परिशिष्टे ॥ पंचाशता भवेद्द्विस्मात्तदर्थं न तु विष्टरः ॥ उर्ध्वकेशो भवेद्द्विस्मात्तं
 वेकेशस्तु विष्टरः ॥ वरस्य या भवेच्छाखा तच्छाखा गृह्य चोदिता ॥ मधुपर्कः
 प्रदातव्य अन्यशाखे पिदातरि इति मधुपर्कः ॥ ततः कन्या परिहिता ह
 तवस्त्रा गौरी हरे इन्द्राणी च पूजयित्वा तिष्ठेत् सिततंडुलैर्द्वौ राशौ कृत्वा
 स्वस्तिकां कित्तमंतः पटं राशौ मध्ये उद्गद्ग्रां धारयेयुः ॥ अथ पूर्वराशौ प्र
 त्यङ्मुखं वरं पश्चिमराशौ प्राङ्मुखी कन्या तंडुलगुडजीरकयुतां जली उ
 भावस्थाप्य वधूवरी च मनसि हृदे वतां धायंतौ समाहितौ तिष्ठेतां ॥ अथ ॥

ज्योतिषिकेन मंगलपद्यपाठपूर्वकं सुमुहूर्तोस्तु तदेव लग्नं सुदिनं तदेवेति
पठिते प्रदिष्टे काले सद्योतः पटमुद्गपसार्य कन्या वराभ्यां परस्परस्मि
न्नं जलस्थितं दुत्तगुडजीरकावकिरणं परस्परनिरीक्षणं च कुर्यात् यं त
दावरः अभ्रातृघ्नी वरुणपतिघ्नी बृहस्पते इन्द्रा पुत्रघ्नी लक्ष्म्यं तामस्यै स
वितुः सवेति जपनूवीक्षत अथोरचक्षुरप० कन्यया वीक्षमाणे जपित्वा
हर्भाये एतस्या भ्रुवोर्मध्यं ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः परिमृत्युदंर्भं निरस्याप उपस्य
शेत् ततः परस्परं शिरसि ऋक् वेति खंडांते वधू पूर्वकं मंजलिस्था पिताक्ष

तारोपणं कुरणीयमाचारत् ऋक्वा इदं. खंडं २ वाग्वै सुब्रह्म. यच्चावांचो.
 पयंति अथ हेते. पयंति. महाद्योः एधि. ति. धारयन्धार. येति अनृक्षरा
 ऋजवः संत्विति वरं प्राङ्मुखं वधूं च प्रत्यङ्मुखी कृत्वा ॐ अनृक्षरा. देवाः
 ततो दाता यथा शक्त्यलं कृतां वराय कन्यां दद्यात् तत्रायं क्रमः आचम्य कु
 शपाणिः प्राणाना यम्य देशकालौ स्मृत्वा मम समस्तपितृणां निरति
 शयसानंदब्रह्मलोकवास्यादिकन्या दानकल्पोक्तफलावाप्तये अनेन व
 रणअस्यां कन्यायां उत्पादयिष्यमाणं स तस्या द्वादशा वरा द्वादश परान् १६

पुरुषान्यवित्रीकृतुं आत्मनश्च श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतये ब्राह्म्यविवाहविधिना
कन्यादानमहं करिष्ये इति संकल्प्य कन्यां कनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां
दास्यामि विष्मवेतुभ्यं सर्वलोकज्ञगीषया ॥ विश्वं भरः सर्वभूताः साक्षि
ण्यः सर्वदेवताः इमां कन्यां प्रदास्यामि पितृणं तारणाय चेति मंत्रौ प
ठित्वा ॥ ततो वधूवरौ तिष्ठतां स्वदक्षिणस्थभार्यादत्तपूर्वकल्पितजल
धारामविच्छिन्नां नवकांस्योपरि धृतकन्यां जलपुपरि स्थवरं जलिदक्षिण
हस्तेक्षिपन्वदेत् कन्यातारयितु पुण्यं वर्द्धतां शिवा आपः संतु सौम

प्र.
९७

नस्यमस्तुअसंतंचारिहंचास्तुदीर्घमायुःश्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चातुयधे
यस्तदस्तुयस्यापंतत्प्रतिहतमस्तुपुण्याहंभवंतोब्रुवंतुस्वस्तिभवंतोब्रुवंतु
त्रुडिभवंतोब्रुवंतुआरस्त्वितिभवंतोब्रुवंतुअमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोत्पन्नः
अमुकशर्माहंममसमस्तेत्यादि।प्रीतयेइत्यंतमुक्त्वाअमुकप्रवरान्वितामु
कगोत्रोत्पन्नायामुकप्रपौत्रायामुकपुत्रायामुकशर्मणेवराय।
कन्यार्थिनेश्रीधररूपिणे०अमुकप्रवरान्वितामुकगोत्रोत्पन्नाममुकप्रपौ
त्रीमुकपौत्रीममुकपुत्रीममुकनाम्नीकन्यांवरार्थिनीश्रीरूपिणीप्रज्ञाप

९७

तिदैवस्यां प्रजासहत्वकर्मभ्यस्तमंसंप्रददे एवंवारत्रयंकन्यातारयत्वित्या
दिक्न्यादानंकार्यमिति शौनकाह ॥ वर ॥ ॐ स्वस्त्युक्ता कन्याया दक्षि
एणं समभिमुख्य कइदं कस्या अदात्ता ॥ गृह्णात्विति जपित्वा ॥ धर्मप्रजासि
ध्यर्थे कन्यां प्रतिगृह्णातु भवानुवरः प्रतिगृह्णामीति वदेत् दाता ॥ गौरी क
न्यां मिमां विप्रयथाशक्ति विभूषितां गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमा
श्रय कन्ये ममाग्रतो भूयाः कन्ये मे देवि पश्वयोः कन्ये मे एष्टो भूयास्त्वहा
नामोक्षमाप्नुयां मम वंशकुले जाता पातिता वत्सराएवं तुभ्यं विप्रमं यो

दत्ता पुत्रपौत्रप्रवर्द्धिनी न्यूनवयस्कायां पात्त्रितावर्षपंचकमित्यूह धर्मचार्य
 चक्रामेव नातिचरितव्या त्वयेयं नातिचरामि इति वरः दाता देशकालौ स्मत्वा
 कृतस्य कन्या दानस्य प्रतिष्ठा सिध्यर्थं इमां दक्षिणं तुभ्यमहं संप्रददे अलंक्षि
 पेत् नममेति वदेत् ॐ स्वस्ति तिवरः ततो दाता इदं भोजनपात्रं उपपात्रं द
 यं च तुभ्यमहं संप्रददे ॥ ततो दाता जलभाजनगोमहिष्यश्वगाजदासीभू
 वाहनालंकारादियथा विभवं संकल्पपूर्वकं वराय दद्यात् अथ वरः यत्कक्षी
 वां संवननो विश्वे देवानुष्टुपू कुक्ष्यभिर्मर्शने विनि यत्कक्षी वां संवननं

पुत्रोऽङ्गिरसाभवेत्तेन नोद्य विश्वे देवाः संप्रिया समचरी चरन् इत्यने
न कन्याया दक्षिण कुक्षि मभि मृशेत् अनाधृष्टस्य वामदेव आपो बृहती
उदक्काभि मंत्रेण विनि० अनाधृष्ट० इति जलमभि मंत्र्य कुशैः आनः प्रजां०४
समुद्रज्येष्ठाः४ आपो हिष्ठा०२ ततो दुग्धात्तेन द्विशुकु सूत्रेण दंपती कुंठे
शैचे शानामारभ्य पंचवारं चतुर्वारं वा प्रदक्षिणं वेष्टयेत् पुरोधारे तैर्मंत्रैः
परित्वा गिर्व० तान्वो महो० दशा वनिभ्यो॥ ते अद्रयो० ते सोमा दो० वृषा वो०
ततः कुंठदेशस्थं सूत्रमथो निष्काश्य कुंकुमात्तमूर्णं युतं च कृत्वा तेन हरि

द्वाखंडं बध्वा तदधूवामहस्तप्रकोष्ठे वरो वधीयात् नीललोहितं भवति मंत्रेण
 वूटिदेशस्य सूत्रं उपरि निष्काशयता दशं कृत्वा वरहस्तप्रकोष्ठे वधू वधीयात्
 तेनैव मंत्रेण यद्वा विश्वेताते सवः अग्ने विश्वे भिक्वत हव्यो ग्निस्त्रिष्टुपः ऊ।
 एणस्तु कबंधने विनियोगः ॥ अग्ने विश्वे भिः इति वरो वध्वा दक्षिणे त्तरकेश
 पक्षयोः क्रमेण मंत्रावृत्या उर्णं दशं वधीयात् शिखा विमुंचति यदि कृते
 भवत इत्येसूत्र निर्देशात् ततः अक्षतारोपणं कुर्यात् वरः वध्वं जलौ
 क्षारेण द्विरुपस्तीर्य द्विवारं तथैव तं तुला नोप्यते न तथैव द्विरभिघारयेत्

कन्यातादक्षिणाः० वक्रुदे० शांतिः पु० तिथिकर०

पुण्य०

ततो वरं जलम्वापि एवं दात्रान्येन वा पूरिते दात्ता तदंजल्योः सुवर्णं निधाय व
रं जलं कन्यां जल्युपरि निधाय कुर्यात्॥ कन्यां उद्धृत्या जलस्थान् भगो
मेकामः समृध्य तामिति वरमूर्धन्यारोपयेत् ततो वरः यज्ञो मेकामः सम
ध्यतां कन्यामूर्धन्यारोपयेत् एवं पुनर्द्विवारं कार्यं॥ द्वितीये श्रियो मेकामः
समृध्यतां॥ वधूः धर्मो मेकामः समृध्यतां॥ वरः तृतीये प्रजा मेकामः सम
ध्यतां॥ वधूः यज्ञो मेकामः समृध्यतां॥ वरः कन्या वरं जलं द्विरुपस्ती॥
यं तं तुल्यैरापूर्य॥ द्विरभिघारयेत्॥ ततो दात्रान्येन वा पूर्ववत्कृत्वा॥ ततो वरः॥

प्र.
१००

य शो मे का. कन्या मूर्ध्नि सिपेत्। कन्या तु. भगो मे का मः वर मूर्ध्नि। एवं पुनर्हि
वारं कार्यं। धर्मो मे का मः स. वरः श्रियो मे का. वधूः य शो मे का मः. वरः॥
प्रजा मे का मः वधूः सप्त मे तूष्णीं अक्षता नारो पये तां। अथ वरः स्वशिरः
पुष्प मे कं घृत क्षीरेण पूज्य कन्या तल्लता टे तिल कंकु र्यात्॥ सापि स्वशि
रः पुष्पेण तथै व वर तल्लता टे तिल कंकु त्वा पुष्प मालां वर कंठे निदध्यात्
वरोपि कन्या कंठे। वधू वरो प्राङ्मुख वा वु प वे न्य वस्त्र द्वयं स कंचु कंकु ह्म
णि सूत्रं बध्वे समर्पयेत्॥ ततो वरः सूत्रं वधू कंठे बध्नीयात्॥ मांगल्य

१००

तं तु नानेन भर्तृत्वा वेन हेतुना ॥ कंठे बध्नामि सुभगे सा जी वशरदंशु तं
इष्ट देवता स्मरन्व धीयात् ॥ भूषणे श्चायुष्यं वर्चस्वमिति सूक्तं पठन् भू
षयेत् ॥ ततः पुरोधा उभाभ्यां गणपते रावाहनादि दक्षिणं तोषचौर
विवाहव्रतस्य निर्विघ्नता सिध्यति तर्था गणपति पूजनं कुरिष्ये ॥ गणना
त्वा ० अतून इन्द्र ० इति मंत्राभ्यां पूजां कुर्यात् ॥ ततो वरेण यथाशक्ति गण
पति प्रीतये दक्षिणं देया ॥ पुरोधा दंपत्योः उत्तरीयां तयोः पूजा मंत्राभ्यां
एथक् एथक् बध्नीयात् ॥ व्रत समाप्तं तं तं इष्टिद्वयं न विसृजेतां ततः पु

रोधां नीललोहितमिति मंत्रेण तयोस्तृतीयावधीयात् ॥ ततः सौभाग्यार्थं महा
 लक्ष्मीपार्वतीशुचीः पूजयेत् ॥ तत्रादौ संकल्पः मम सौभाग्यप्राप्त्यर्थं इंद्रो
 ण्याः पूजनं कुरिष्ये ॥ पूजां कृत्वा प्रार्थयेत् ॥ देवीं द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्र
 प्रियभागिनी ॥ विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे इति प्रार्थ्य ॥
 सुवासिनीभ्यः सौभाग्यादिद्व्यदानं कुर्यात् वधूः अथ द्विजैराशिषो दे
 याः तन्मंत्राः भद्रं कर्णेभिः • द्रविणोदा • सविता पश्चा • नवो नवो भवति •
 उच्चादिवि • दक्षिणवता • आयुः प्रदंता मंत्राः । ततो वधूवरौ मंत्रघोषेण

वेदिकायां गच्छेतां ॥ ॥ इति कन्यादानं ॥ ॥ अथ विवाह होमः ॥ ॥ वरः प्रागु
क्त वेदिकायां पीठाद्यासने प्राङ्मुखः वधू सहित उपविश्य द्विराचम्य प्राणा
नायम्य देशकालौ संकीर्त्य प्रतिगृहीताया मस्यां वध्वां भार्या त्वसिद्धये ग
त्याग्नि सिद्धये च विवाह होमं कुरिष्ये ॥ तदंगसं दित्वा दिवं अग्निं प्रतिष्ठाप
नां तं च कुरिष्ये । अग्नेः प्रत्यक् दृष्टं सो पतं प्रतिष्ठाप्याग्नेरीशानदेनो उ
दक् पूर्णकुंभं निधाय तं पल्लवैरुपधाय गंधपुष्पै रलंकृत्य उदगग्नेः सप्त
तंडुलराशीन् उपकल्प्य समिदादाय । अस्मिन् विवाह होमे देवताप

परिगृह्यार्थमन्वाधानं करिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्रावित्यादि आधारदेव
 ते आज्येनेत्यंतमुत्कात्रप्रधानं विरश्निपवमानं । अग्निं प्रज्ञापतिंचाज्ये
 न अर्यमाग्निं वरुणं पिंपूषाग्निं प्रज्ञापतिंच त्वाज्जद्व्येण चतुर्वारं सूर्यासा
 वित्री आज्ये न शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि परिसमूहनादि पात्रासादना
 निकुर्यात् प्रोक्षणीसुवो प्रणीताज्यपात्रे इध्मा बर्हिषी । आसाद्य पात्रप
 श्चिमतो त्वाज्जशूर्पंचासाद्याज्याधि श्रयणं तं कृत्वा ज्यं त्वाज्जैः सह पर्यग्नि
 कृत्वा आज्योत्पवने कृते त्वाजां स्विः प्रोक्ष्य सुवंसं मृत्यवध्वान्वारध्वे इध्मा

दिआघारहोमौकुर्यात्तआज्यभागौनस्तःअग्नआयंषि३विवाहप्रधाना
ज्यहोमेवि॥अग्नयेपवमानायेदंविःत्वमर्यमावसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप्
विवाहप्रधानाज्यहोमे॥त्वमर्यमा॥अग्नयइदं॥प्रज्ञापतेहिरण्यगर्भः
प्रज्ञापति॥त्रिष्टुप्॥विवाहप्रधानाज्यहोमे॥प्रज्ञापते॥प्रज्ञापतयइ
दं॥एवंपंचाहुतीहृत्वा॥प्राङ्मुखोपविष्टोयाःपुरतःप्रत्यङ्मुखस्त्रिष्टु
नू॥वरउत्तानंदक्षिणपाणिंसांगुहंदक्षिणकूरेण॥गृभ्णामीत्यस्य
सूर्यासावित्रीसूर्यासावित्रीत्रिष्टुप्॥पाणिग्रहणेविनियोगः॥ॐ॥

भणामिते० अनेन मंत्रेण दक्षिण पाणि सांगुहं गृह्णीयात्। ततो वधूमु
 द्वाप्यतया कुरौक्षात्तयित्वा उपस्तीर्य॥ वधूभ्राता तस्मिन् नीयेन वा पितृ
 व्यपुत्रादिना तिष्ठतः॥ शूर्पस्थान् तलाजान् मुष्ट्यादिरावोप्यस्वयंचेत्यं चा
 वत्ती नदा विरारोप्य शूर्पस्थान् भिद्यार्थं तस्मिन् तिष्ठानपि सह द्भिद्यार्थं
 अर्यमणं वरुणं पूषणं त्रयाणं मंत्राणं वा मदेवो यमाग्निर्वरुणाग्निः
 पूषाग्निरनुष्टुप्० विवाहप्रधानत्वाज्जहोमे० अर्यमणं नु० तिष्ठन् त्रिंशं
 स्थाधत्तां जलिरंजल्य वष्टे देनां गुल्फगैरंजलिपाशैश्च सावाहयेत्। वरो

यमाग्रयद्दं. ततो दृषद्दर्जमग्निमुदकुंभं पात्राणि च वधूं प्रदक्षिणं परिन
यन् च यमं मेधं प्रदक्षिणं कुर्वन्त पेत्त। ॐ अमोहमस्मि. शरदःशतं॥
ततो वधूं प्राङ्मुखीद्वाभ्यामपि पादाभ्यां दृषद्दं. इममश्माननमि सश्मानमारोपयेत्त।
त्रेण रोपयेत्त॥ पूर्ववदंजल्युपस्तरणदि. वरुणं नुदेवं. वरुणग्रयद्दं
दं. पुनरमोहमस्मीति पूर्ववदिममश्माननमि सश्मानमारोपयेत्त।
ततः पूर्ववदंजल्युपस्तरणदि. पूषणं नुदेवं. पूषाग्रयद्दं. पूर्व
वदिममश्मानमारोहयेत्त. ततः शूर्पकोणे नशिषां सर्वान्ताज्ञाना

१०७
त्माभिमुखं वरोजुहोति॥ प्रजापतये स्वाहेति उच्चार्य जुहोति॥ प्रजापतय
इदं० अत्र परिणयाश्मारोहणेनस्तः ततो वरः प्रत्वा मुंचामीति द्वयोः सू
र्यासा वित्री सूर्यासा वित्री आद्या विष्टुपू० द्वितीया नुष्टुपू० शिखा विमो
चने वि० प्रत्वा मुंचा० प्रेतो मुंचामि० दक्षिणेतर शिखा विमुंचति॥ शिखे
वरस्य बद्धे चेत्तमेव विमुंचतीति कारिकातेः॥ अथाग्नेरुदीच्या सप्ततंडु
लपुंजोपरिवधा दक्षिणपादेन क्रमेण भुक्त्वा मये नमैः॥ इष एकपदी भ
व॥ सामामनुव्रता भव॥ पुत्रान्विंशवहै बहूस्ते संतुज्जरदृष्टयः॥ इति प्र

श्रमं। दुर्जे द्विपदी भवेति द्वितीयं। रयस्योषाय त्रिपदी भवेति तृतीयं। मायो
भव्याय च चतुष्पदी भवेति चतुर्थं। प्रजाभ्यः पंचपदी भवेति पंचमं। ऋतुभ्यः
षट्पदी भवेति षष्ठं। सरवा सप्तपदी भवेति सप्तमं॥ भवस्यादेशः सर्व
त्रानुषंगः॥ ततो वरः स्वशिरसा वधूशिरः संयोज्य कलशोदकमादाय।
आत्मशिरः पश्चाद् वधूशिरः शान्तिरस्त्वित्यादि पंचदशमंत्रैः अभिषिंच्य
त्वा सने उपविश्य चतुर्भिराज्या हुतीर्जुहुर्यात्॥ तत्र मंत्राः आनः प्रजा
मिति चतसरां सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री आद्या जगती द्वितीया त्रिष्टु

पू। अंते द्वे अनुष्टभौ। गृहप्रवेशानीयप्रधानाज्यहोमे विनियोगः॥ आनः
 प्रजां ऋक् ४ सवेत्रसूर्यासावित्र्या इदं० समं जंतु त्वित्यस्य सूर्यासावित्री
 सूर्यासावित्री अनुष्टुप्० दधिप्राशने वि० आज्यशेषेण वा हृदयां जने
 वि० समं जंतु० मंत्रेण आत्मानं तूष्मीं बधूंच आज्येन स्विष्टकृद्गोमं कृत्वा
 इध्मा संनहन होमादिसमाप्य॥ दिवा विवाहे सायं संध्यामुपास्य ध्रुवा
 रुंधंती सप्तऋषींश्च बध्वा सह दृष्ट्वा जीवपत्नीं प्रजां विंदेयेति। बध्वा वा
 चयेत्॥ रात्रि विवाहे सायं संध्यामुपास्येव ध्रुवादिदृशनादि० प्रदोष

कात्मे पलक्षणयेतत् ॥ ॥ इति विवाहगृहप्रवेशनीयहोमप्रयोगः ।
॥ ५ ॥ अथ भिन्नगृहप्रवेशनीयहोमः ॥ शिष्टाश्वसुरगृहएवकु
र्वेति ॥ अत्र यथादेशाचार एव व्यवस्था ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ ॥ वरः स्व
गृहे देशकात्मे संकीर्त्य मम विवाहाग्नेर्गृह्यत्वसिद्धिद्वारा श्रीपरमे
श्वरप्रीत्यर्थं गृहप्रवेशनीयहोमं ॥ स्तुतिं दिक्कुरिष्ये ॥ अस्मिन् गृह
प्रवेशनीयहोमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानंच कुरिष्ये ॥ अस्मिन्नन्वा
हिते ग्नावित्यादिचक्षुषी आज्येनेत्यंतमुत्कासूर्यासावित्रीचतुर्वार

माज्येन शोषेण स्विष्टकृतमित्यादि आज्यां भागां तं कृत्वा आनः प्रजापि
 ति ऋक् तुष्टयस्य सूर्यासा वित्री ऋषिः सूर्यासा वित्री देवता प्रथमा
 जगती। द्वितीया त्रिष्टुप् तृतीया चतुर्थ्या वनुष्टुभौ॥ गृहप्रवेशे नीयप्र
 धानाज्य हो० तथैव देनं ममेतित्यागः॥ समं जंतुं दधि प्राशनं। आज्य
 शोषेण वा हृदयां जने कुर्यात्॥ हेस्तं प्रक्षाल्य। आज्येन स्विष्टकृतादि
 होमशेषं समाप्य ततो द्विजाशिषो गृहीत्वा मुदितो निष्टेतां अत्र
 विंशेषमाह आचार्यः अर्द्धरात्रे व्यतीते तु परेद्युः प्रातरे वहि। गृहप्रवे

शनीयः स्यादितियज्ञविदो विदुः विरात्रादिव्रतं चरित्वा ॥ वधापरिहितं
वासः प्रक्षाल्य सत्येनोत्तपिता सूक्तपाठतश्चार्थं तश्च जानते ब्राह्मण
यदद्यात् ॥ ततो व्रतसंपूर्त्यर्थं यथाशक्ति ब्राह्मणमोजयित्वा ॥ ॐ
स्वास्ति भवं तो ब्रुवंतु इति तानुक्ता ॐ स्वस्तीति तैर्वाचयेत् ॥ ॥ इति गृह
प्रवेशनीय होमः ॥ ॥ अथ विवाहचतुर्थदिने रात्रौ तत्र भद्रादिसंभ
वे दिने एव अवशिष्टा चारुपांसवरमात्रेष्कुड्षोडशं वंशपात्रदानं
कार्यं सवस्त्रफलतांबूलं दंपत्यो वंशवर्द्धे रिएयारं वंशपात्रं पद्मा

नैः परिपूरितं करै रूद्रसंख्याकै सुवर्णपरिपूरितैः एतावदेरिणीरूपं कर्त
 यं क्लृप्तसूरिभिः । एवं संपाद्य ॥ कन्यादातासंभार्यः देशकालौ संवीर्य
 विवाहस्य संपूर्णफलावाप्तये वरस्य तत्पितृमात्रादीनां तत्पक्षीया
 णां च यथा विभवं वस्त्रादिभिः पूजनमहं कुरिष्ये ॥ वरपितृमात्रादि
 भ्यः कर्मेण यथा विभवं वस्त्रादिदत्त्वा ॥ पुनस्तिथ्यादिसंवीर्य मम उ
 मा महेश्वरप्रीतिद्वारा कन्यादानफलसंपूर्णतायेवं शोभि वृद्धये च ऐ
 ऐरिणी पूजनं वरमात्रे ऐरिणीदानं च कुरिष्ये ॥ ऐरिणी त्वं मुमा देवी

महेशो ग रिजा प तिः॥ अतस्त्वां पूजयिष्यामि ऐ रिणो सर्वकामदा॥ सव
स्त्रो च सदीपां च शूर्पैः षोडशभिर्वृतां॥ वरमात्रे प्रदास्यामि कन्यादानस्य
सिद्धये० तदस्तु० गृहा वै प्र० महावंशपात्रे उमामहेश्वरौ षोडशोपचा
रेः पूजयित्वा॥ वंशपात्रं वरमात्रे दत्वा मंत्रान्यठेत्॥ तत्रादौ संकल्पः
इदं सोपस्कुरु वंशपात्रं उमामहेश्वरप्रीतये तुभ्यमहं संप्रददे॥ वरमा
तृहस्ते जलं क्षिपेत्॥ ततः वंशो वंशकरश्चेष्टो वंशो वंश समुद्भवः॥ अ
नेन वंशदानेन तुष्टोऽक्रुद्धिं करोतु मे॥ वंशपात्रमिदं पुण्यं वंशजा

प्र.
१०८

समुद्रवं॥ वंशानामुत्तमं दानमतः शान्तिं प्रयच्छमे॥ वंशपात्राणि सर्वाणि
मया संपादिता निवे॥ उमाकांता यदुत्तानि मम गोत्राणि वृद्धये॥ वंश
वृद्धिं करं दानं सौभाग्यादि समन्वितं॥ वस्त्रेणाद्यादितं पूगफलहेम
समन्वितं॥ सर्वपापक्षयकरं नानाद्रव्यैस्तु पूरितं॥ दानानामुत्तमं
दानमतः शान्तिं प्रयच्छमे॥ ऐरिणीपात्रं सदीपं वतस्सहीयाणं सगो
त्राणं शिरसि स्वस्तिनो मिमीता॥ ऋग्वेदेन संस्थाप्य॥ वंशवृद्धि
स्त्विति भवंतो ब्रुवंतु प्रार्थ्य॥ कन्यावरपितृमातृसंगयोः पृथक् कृतौ

१०८

प्रार्थयेत्। सप्तवर्षा भवेत्कन्या पुत्रवत्सालिता मया ॥ इदानीं तव पुत्राय दत्तास्ते
हे नृपाल्यतां ॥ वरमात्रा वधूमात्रा दितस्तु सुवासिनीभ्यः संवत्सु कस्युद्
वंशं श्रूय वायनादिवध्वाकारणीयमित्याद्याचारप्राप्तं यथाचारं ज्ञेयं । इ
त्येतिरिणीनादानविधिः ॥ ॥ देशकालसंकीर्तनादिकृत्वा विवाहां गत्वेन
स्थापिते देवतानामुद्यापनं मंडपोद्वासनं पुण्याहवाचनं करिष्ये ॥ इ
तिसंकल्प्य ॥ सर्वा देवताः प्रत्यहवत्पूजयित्वा । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते ॥
अभ्यारमिदद् इति विसृज्य भगवत्यादीनां मंडपांतस्तेलाभ्यंगोदूर्तनो

स्मो दर्वे नैस्त्रानानि कारयित्वा वेष्टनसूत्रमुन्मुच्यस्वस्तिवाचनं कुर्यात् ॥
 शुभः प्रदः पंचमेन्हि द्वितीये वाथ चतुर्थे वा षष्ठे वियोगामयदुःखदस्या
 तूललुः स्वभवनपुरप्रवेशे देशानां विपूर्वे तथोद्वाहे ॥ नववधा गृह
 गमने प्रतिशुक्लादिचारणनास्ति ॥ मांडव्यः निययाने गृहे जीर्णं प्रा
 श्नांतेषु सप्तसु ॥ वधू प्रवेशमांगल्ये नमोऽसंगुरुशुक्रयोः नियतका
 लेपि कदाचिन्निषेधमाह ॥ गर्गः व्यतीपाते च संक्रांतौ ग्रहणौ वैध
 तावपि ॥ श्राद्धं विना शुभं नैव प्राप्तकालेपि मानवः ॥ तथा ॥ अमासं

क्रांतिविष्ट्यादौ प्रासकाले पिनाचरेत् ॥ इति ॥ इह प्रियमिति वधूं गृहं प्र
वेश्य ॥ इह प्रियं प्रजयाते । स वधूको वरौ गणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं यथो
पचारैर्लक्ष्मीपूजनं कृत्वा यथाचारं पुण्याहवाचनं कृत्वा विप्रशिषोगृही
यात् एवं गुरोस्त्यादि गृहप्रवेशनांगभूतं लक्ष्मीपूजनं महं कुरिष्ये ॥ तत्रा
दौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं गणपतिपूजनं स्वस्तिवाचनं कृत्वा यथोपचारैर्ल
क्ष्मीपूजयेत् विवाहप्रथमे पौषे आषाढे वा धिमासके । भर्तृगृहे वसे
ने स्त्री चैत्रे तात गृहे तथा ॥ ॥ इति गृहगमनविधिः ॥ अथ प्रसंगात्पुन

विवाह उच्यते ॥ कृते विवाहे पंचागशुद्धिराहिर्यादिदोषश्चेत्तज्ज्ञातः तदा ।
 ज्योतिःशास्त्रोक्तकालविशेषे पुनर्विवाहः कार्यः तदा हनसिंहः श्री
 धरीये पुनर्विवाहवक्ष्यामि दंपत्योः शुभवृद्धिदंलघे दुलग्नयोर्दोष
 ग्रह तारादिसंभवे अन्येष्वशुभकालेषु दुष्टयोगादिसंभवे ॥ विवाहे
 चापि दंपत्योरात्रौ चादिसमुद्भवे तस्य दोषस्य शान्त्यर्थं पुनर्विवाह
 मिष्यते अथ न चोत्तरं श्रेष्ठवर्धयेतु विशेषतः ॥ आषाढमार्गशीर्षौ द्वौ
 वर्ज्यौ शेषाः शुभावहाः विवाहोक्तर्क्षतिथ्यं शरान्निवारादिवर्गजाः

धर्मप्रज्ञासिद्ध्यर्थस्वविवाहकरिष्ये ३

कुराणयोगसंज्ञानिग्रहगोचरयोगकाः॥ तस्मिन्निवाहः समये शुभ
दाश्च तथैव हि । पूर्वा एहे पूर्वरात्रे च विवाहः शुभदो भवेदिति । ॥ अ
थ द्वितीयादि विवाहविधिः ॥ तत्राधि वेदनीया आह ॥ अथ तृतीयमानु
षी विवाहस्य निषिद्धत्वात् तस्मिन् कर्तव्ये अर्क विवाहः तृतीये निषेधमा
ह मात्स्ये कश्यपः तृतीयां मानुषीं चैव चतुर्थं यः समुद्रहेतुः पुत्रपौत्रा
दि संपन्नः कुटुंबी साग्निकोज्वलः उद्देहदितिसिद्ध्यर्थं तृतीयां न कदा
चन ॥ मोहादज्ञानतो वापि यदि गच्छेत्तु मानुषीं नश्यसे व नैदेहो गार्गस्य
सं

वचनं यथा ॥ अन्यत्रापि तृतीयां यदि चोद्वाहेत हि सा विधवा भवेत् ॥
 चतुर्थो दिवि वा ह्यर्थं तृतीये कंसमुद्वाहेत् । वरः हंत नित्यक्रियः रविः ।
 शनिवारयो हेस्त न सवे अन्यस्मिन्वा शुभे न्हिया मास्त्रा च्यां वा कंगत्वा
 देशकालौ संकीर्त्य मम तृतीयमानुषी परि नय नत नित सर्वा रिष्टां
 त्यर्थं मर्व विवाहं करिष्ये ॥ तदंगतथा गणेश पूजन स्वस्तिवाचनमा
 तृका पूजनं नंदी श्राद्धा निहत्वा चार्यं वृणुयात् अस्मिन्नर्क विवा
 हकर्मणि आचार्यत्वेन त्वामहं वृणे ॥ वृत्तोस्मीकृत्वा । तत आचार्यो

वरोवा आरुक्ष्येनेति मंत्रेणार्कच्छाया सहितं सूर्यमावाह्य ॥ षोडशोप
चारैः संपूज्य गुडैर्दन्नं नैवेद्यं समर्प्य वस्त्रेण तंतुभिश्चावेष्ट्य प्रार्थये
येत् ॥ त्रिलोकवासिन्ससाश्वछायया सहितोरवे । तृतीयोद्वाहजं
दोषं निवारय सुखं कुरु ततो वरः जलमादाय त्रिः प्रदक्षिणं परिषिञ्चे
त् ॥ एभिर्मंत्रैः मम प्रातिवृत्तये यं मया सृष्टा पुरा तनि । अर्कज्ञा ब्राह्म
ण सृष्टा अस्माकं परिरक्षतु ॥ नमस्ते मंगले देवि नमः सवितु रत्नमज्ञे
त्राहि मां रूपया देवि पत्नी त्वमिहा गता । अर्कत्वं ब्रह्मण सृष्टः सर्वप्रा

एहि ता य च वृक्षाणां मादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनं तृतीयोद्वाह
 जं पापं मत्स्यं चाशुनिवाशायः॥ ततो वरो वाग्दानीं मं पुन रर्वस्य पू
 जनें कृत्वा वाग्दानं कुर्यात् तत्रायं नमः स्वर्गोत्रोद्युक्चार्यकाश्यपा
 वत्सारनेधुवेति विप्रवरान्वितकृश्यपगोत्रोत्पन्ना आदित्यस्य प्र
 पोत्री प्रमा मुक शर्मणः पुत्री नाम्नी कन्या अमुक प्रवरोपेता मुकगो
 त्राया मुक प्रपोत्राया मुक पुत्राया मुक नाम्ने वराया कन्या दास्ये इति
 तत आचार्यो वरस्य मधुपर्कं कारयित्वा मुहूर्तं निरीक्ष्य स्वस्ति नो

मिमीतेतिसूक्तं पठित्वा आचार्येणार्कवृन्त्यादानं कारयेत् तत्रायं नमः
वाग्दानं स्वर्गोवायुः चार्य आत्मानाश्रया सहितं सवित्प्रीतये इमां
अर्कवृन्त्यां सवस्त्रां तुभ्यमहं संप्रददे नममेत्यक्त्वा वरहस्तेन लंक्षि
यामंत्रं पठेत् अर्कवृन्त्यामिमां विप्रयथाशक्तिविभूषितां गोत्रा
यशर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्रसमाश्रया वरः स्वस्तीत्यक्त्वा स्वशाखो
क्तां कामस्तुतिं पठेत् ततः कृतस्यैतदानकर्मणः संपूर्णता सिध्य
र्थे इमां दक्षिणां संप्रददे हिरण्यं दद्यात् ततो गायत्र्या विराट्स्या

११३
 पंचकृतोर्वरं च सूत्रेण वेष्ट्य तत्सूत्रं द्वेधा कृत्वा। एवंगायत्र्यार्वस्य सं-
 धेवध्वा अपरं हस्ते आचार्यो वरं वधीयात्॥ मंत्रेण बृहत्सामसुत्रभूत-
 ततोर्वस्य चतुर्दिक्षु महीद्यौरित्यादि मंत्रा वृत्त्या चतुःकलशो संस्थाप्य तत्र
 प्रतिकुंभं। इदं विष्णुरिति मंत्रेण विष्णुं संस्थाप्य। प्रतिकुंभं षोडशोपचा-
 रेः संपूज्य अर्कान्तरस्थं डिलेग्निं प्रतिष्ठाप्य॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्रावि-
 त्यादि आघारांतं उत्कात्र प्रधानं। बृहस्पतिं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं
 चो ज्येनशेषेण स्विष्टकृतमित्याद्या घारांतं कृत्वा॥ संगोभि रंगिरा बृ

११३

हस्यतिविष्टपू। अर्कविवाहप्रधानाज्यहोमेवि०॥ संगोभिरंगि० बृहस्पत
पद्दं० ॐ यस्यैत्वाकामा अग्नयद्दं० व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हत्वास्वि
ष्टकृदादिहोमशेषसमाप्य॥ आचार्यसंपूज्यतस्मैगोयुग्मंदक्षिणांद
त्वा॥ ममप्रीतिवूरायेयमिति मंत्रेण पुनस्त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य प्रार्थये
त्॥ मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा अर्कपत्यानि नो देहित
सर्वसंतु मर्हसि॥ ततो महाश्रांतिं पठेयुः॥ अस्मिन्कर्मणि दशब्राह्म
णाभोज्याः। त्रयोवा। यथाशक्ति भूयसीदत्वा ततश्चतुर्थे हनिसद्यो

ष्टाप्य प्रथमाग्रावन्वाद्ध्यात्। तत्रक्रमः अस्मिन्नग्निद्वयसंसर्गकर्म
एयन्वाधानं कुरिष्ये॥ अस्मिन्नन्वाहिते गौ इत्यादि आज्यभागांतमुत्क
र्षिप्रधानदेवतानवभिराहुतिभिराहुत्याहुतीर्यक्ष्ये॥ शेषेण स्विष्टक
र्तमित्यादिरुत्वा अद्ययापत्यासमन्वारध्वानवाहुत्याहुतीर्जुहुयात्।
अग्निमीळेदुतिनवानां मधुर्छंदः अग्निर्गायत्री० अग्निद्वयसंसर्गप्रधाना
ज्यहोमे० अग्निमीळेपुरेहि०१ सर्वत्राग्नयद्दं० स्विष्टकृदादिहोमशेष
मुपस्थानांतं समाप्य॥ ततः अग्ने त्वं न इति च तत्समिरुपस्थाय० तम

११५
प्रिमयंतेयो निरिति समिधमारोप्या ॐ अयंतेयोनि ० कनिष्ठाग्रौ प्रत्येवरे
हेतितं प्रत्यवरोह्य अन्वाधानादि आज्यभागांतं कुर्यात् । अत्र प्रधानं ।
षड्वारमग्निं चतुर्गृहीताज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागां
तं कुर्यात् ॥ ततः सुचिस्तुवेण चतुर्वारं प्रभूतमाज्यं गृहीत्वा पत्न्या
मन्वारब्धस्तेनाज्येनावयवशः षडाहतीर्जुह्यात् मंत्रैः तच्च अग्राव
ग्निं रति ० अग्नयद्दं सर्वत्र ० अग्निमाग्निं गिरसो विरूपो ग्निर्गाय ।
त्री ० अग्निद्वयसंसर्गप्रधानाज्यहोमे वि ० अग्निनाग्निः सम्यध्य अस्तीह

११६

मितितिसरणं विश्वामित्रो गिरनुष्टुप्। अंत्ये द्वे विष्टभौ विनियोगः प्रा
ग्वत्। अस्तीदमधि मंथनमस्ति प्र०३ पाहि नो अग्ने प्रगाथो ग्निर्वृहती
पाहि नो अग्न ए० गृस्य परिशिष्टं मते सुवेणैवात्प्या हतयः० ताश्च अ
ग्निना ग्निः० त्वं सग्ने अग्नि० अस्तीद० ऋच उक्ता। पाहि नो अग्ने रदै॥
आ नो अग्ने व० अग्नय इदं० एवं हुत्वा० स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य
आयतने ग्निं निधाय यथा पूर्वपरिचरेत्। कृतस्याग्निं द्वयसं सर्गकर्म
णः सांगता सिध्यर्थं श्रोत्रिया यगोयुगं दक्षिणं संप्रददे। पत्न्यो रेका

यदि मृताय संसर्गप्रयोगः दद्याते नैव तां पुनः आदधीता न्ययासाद्देमाधान
 विधिना गृहीति इत्यग्निद्वयसंसर्गप्रयोगः अथोपासनं प्राणनायक्यदेना
 कालौ संवत्सरे अग्निरूप परमेश्वरप्रीत्यर्थं औपासनं कुरिष्ये ॥ इति संकल्प्य
 सोदकेन पाणिना समतां स दक्षिणं पुनः पुनरुदकमादाय त्रिःपरिम
 ज्य परिस्तीर्य त्रिःपर्युक्ष्य प्रागुक्तद्वेषु प्रक्षालिता ईसितं तं दुलप्रभ
 तिपात्रमग्रे रत्नरत्नो निधाय ज्वलता दर्भेण वज्रवत्प्रोक्ष्यते नैव त्रिः
 पर्यग्निं कृत्वा तदुल्मुकं निरस्य अग्रेः पश्चिमताः कुशेषु हविर्निधाय ।

विश्वानिन इति तिष्ठणं वसुश्रुतो ग्निस्त्रिष्टुप् । द्वाभ्यामर्चनेनोपस्थाने वि
नियोगः । द्वाभ्यां च गभ्यां प्र ति पादं अष्टदिक्षु गंधादिना पूजयेत् । यस्मै त्व
मित्यग्निमुपस्थापय समिधं तूष्णीं मग्नौ प्रक्षिप्य । अप उपस्पृश्य । शत सं
ख्याकान्तं दुत्तान् दक्षिण हस्तेनादाय संबन्धपाणिं हृदि निधाय अंगुल्य
न्तरपार्श्वे न अग्नये स्वाहा अग्नये इदं । तस्यैशानदे शे पूर्वाहुते भूय
सीमा हुतिं प्रजापति दं मनसा ध्यायन् स्वाहेत्यर्च्य संस्पृष्ट्वा प्रजा
पतये इदं । ततः परित्तरणं विसृज्य परिसमूह न पर्युक्षणे कृत्वोपस्था

नं कुर्यात्। अग्ने त्वं नो अं० अग्न आयूंषि० तिसृषिः मानस्तो वे० तिविभूतिं धृत्वा०
 ॐ च मे इत्युपस्था य श्री परमेश्वरः प्रीयतामित्युक्त्वा० एवं प्रातरुदयात्पूर्वं
 प्रादुष्कुरणं कृत्वा होमकाले पूर्ववत् पूर्वाङ्गानि कृत्वा सूर्याय स्वाहेति०
 सायं द्व्येणैव प्रथमामाहुतिं हत्वा द्वितीयाहुतिं हत्वा परिसमूहना
 दि पूर्ववत् सूर्योपस्थानं सूर्यो नोदि० उदुसं० चित्रं देवानां० नमो मित्र०
 प्रजापते हिरण्यगर्भ इति द्वाभ्यां प्रजापते चोपस्था य० अन्यत्सर्वं सा
 यं काल होमवत्॥ इत्योपासनं अथापत्काले कर्त्तव्यो होम इत्यसमा

सप्रयोगः एवं गुणे स्यादिअद्यसायमप्रवृष्य प्रातर्होमं समस्ये न पूर्वव
त्सायं कालीनाहुतिद्वयं हुत्वा पर्युक्ष्णदिक् हुत्वा विं चित्कालं निमि
त्यवापुनः पर्युक्ष्णदिक् हुत्वा श्वः कर्तव्यप्रातराहुतिद्वयमप्रवृष्य हु
त्वोपस्थानं कुर्यात् ॥ उपस्थाने मंत्राः हविष्यांत मिति पंचर्चस्य मू
र्धन्वा देव्यः सूर्यविश्वानरो विष्टुः ॥ उपस्थाने विनियोगः ॥ हविष्या
ंतमन्तरं ऋक् पर्युक्ष्णद्यं गजांते स वृत् कुर्यात् ॥ इति समस्य होमः ॥
अथ गुर्वापदि पक्ष होमः ॥ एवं गुणे स्यादिप्रतिपदिसायमारभ्य चतु

११८
 देशीसायं पंर्यंतं पक्षहोमान् नू रिष्ये ॥ परिसमूहनादिहृत्वा ॥ आहतिप्रमाणे
 न तं उक्ता पात्रद्वये प्रतिपात्रं चतुर्दशवारं गृहीत्वा प्रथमपात्रं स्थे मग्नये
 स्वाहेति सर्वान् जुहुयात् ॥ तथैव प्रजापतये स्वाहेति हुत्वा पस्थानाद्यं
 गजातं कुर्यात् ॥ एवं द्वितीयं प्रातरारभ्य पर्वप्रातः पर्यं सूर्याय स्वा
 हेति पूर्ववद्ब्रुत्वा तथैव प्रजापतये स्वाहेति हुत्वा पस्थानाद्यं गजातं स
 हृत्कुर्यात् ॥ ॥ इति पक्षहोमः ॥ ॥ पक्षमध्ये वा आपन्न आगामि चतु
 देशीसायं कालान् होमां तो नू शेषहोमान् सायं समस्येत् ॥ पर्वप्रात

११८

होमांतां श्रुतः शेषा होमान्समापयेत् ॥ ॥ इति शेष होमः ॥ अथ सभार्य
स्य प्रवासे च सक्ते ग्निसमारोप विधिः काल होमानंतरं अयं ते गाथिनो
विश्वामित्रो ग्निरनुष्टुप् अग्निसमारोपणे अयं ते योनिः अनेन अश्वथ
तमिधं समारोपयेत् ॥ तत्र प्रादुष्करण काले प्रत्यवरोह जा ॥ इति मंत्रेण
तां समिधं श्रोत्रियागारादग्निमाहृत्य संस्कृते स्थंडिले निदध्यात् ॥
एवं काल द्वये एक कालं वा पूर्व वज्जु हुयात् ॥ इदं समारोपणं द्वादशरा
त्रमेव कुर्यात् इति सभार्यस्य प्रवास विधिः अथ विवाहोत्तरं दंपत्यो

११८
गृह प्रवेश विधिः ॥ ततः स्वतंत्रं कृतया वध्वा सह विवाहाग्निं शुकदेवस्था
प्याजं स्वनयन्युषा त्वेत्त इत्यस्य सूर्यासा वित्री सूर्यासा वित्री विष्टपू। व
ध्वा याना रोहणे वि० पूषा त्वेता० स्वग्राम विवाह पक्षे — गमने नायं
तरा नाख्या न दास्यात्तदा अश्वमन्वती रीयते इत्युचोर्ध्वे न वधूना षमा
रोहयेत् उत्तरार्द्धे न उदका दुत्तारयेत् ॥ जीवं रुदं त्या० अयं विधिः स्वग्रा
मे पि भवत्यशेषात् ॥ शोभनेषु देशेषु चतुष्पथेषु माविदन् परिपंथि
जपेत् ॥ वसतो वीक्षकाः संति चेता सुमंगली रि० इह प्रिय प्रज० ग्रहं प्रवे

११९

त

शयेत्॥ अयं विधिः स्वाग्रामविवाहेऽपि भवति॥ अत्रायमनुष्ठानप्रकारः वरोव
धूमुत्तमं त्रेण यथार्हयानमारोप्य विवाहाग्निं शुकटारोपितमजस्रमग्रतो न
यसुमंगलीसूक्तं पठद्भिर्विधैः वंधुभिः सुवासिनीभिरहं मंगलसंज्ञकं। दर्प
णपूर्णकुंशं कन्यापुष्पाक्षतदीपमात्माद्यात्माजैर्मंगलतूर्यनादैश्च सह
सितछत्रयुतः स्वगृहद्वारे सुवासिनीभिर्नगरजितविग्रहो वधूं पाणोगृ
हीत्वा शुभे मुहूर्ते इह प्रियमिति स्वगृहं प्रवेश्य स्वयंच प्रविश्य तंडुलचतु
ष्के कुलदेवतां लक्ष्मीं च संपूज्य विधैः पुण्याहं वाचयेत्॥ ततः गृहप्रवेश

नीय होमः कार्यः ततः शुभदिने स्वस्यादिवाचयित्वा स्वतंत्रतः स्वतंत्रतारा
 चावुपगच्छेत् ॥ इति वधूसहितस्य ग्रहप्रवेशविधिः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥
 इति विवाहान्ताः प्रयोगः ॥ ५३ ॥ श्रीगङ्गाननार्पणमस्तु ॥ ५४ ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥

[OrderDescription]
,CREATED=09.07.20 12:50
,TRANSFERRED=2020/07/09 at 14:34:29
,PAGES=219
,TYPE=STD
,NAME=S0003284
,Book Name=M-2515-SAMANTRAK RATAN VIVAH PRAYOG
,ORDER_TEXT=
[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF

FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF

FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF

FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF

FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF

FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF

FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF

FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF

FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF

FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF

FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF

FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF

FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF

FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF

FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF

FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF

FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF

FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,